

B E L G E L E R

T Ü R K T A R İ H B E L G E L E R İ D E R G İ S İ

Cilt: XX

1999

Sayı: 24

SIBT İBNÜL-CEVZİ'NİN
MİR'ÂTÜ'Z-ZAMAN FÎ TARİHİ'L-ÂYAN
ADLI ESERİNDEKİ
SELÇUKLULARLA İLGİLİ BİLGİLER
III.

SULTAN MELİKŞAH DÖNEMİ¹

ALİ SEVİM

465(1072/73) Yılı Olayları

Bu yıl olayları, eserdeki sultan Alp Arslan döneminin sonlarından itibaren başlanmaktadır. Alp Arslan'ın vasiyeti gereğince oğlu Melikşah, *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçmiştir. Bu konuyla ilgili Garsunni'me'nin bugün elimizde bulunmayan *Uyûnü't-tevârih* adlı eserinden Sıbt İbnü'l Cevzî'nin naklettiği olayları, sultan *Melikşah Dönemi*'yle bağlantı kurmak amacıyla burada kısa olarak kaydetmenin yerinde olacağı kanısındayım. Bu olaylar şöyledir:

Huzuruna getirilen *Berzem* kalesi komutanı *Harezmi* Yusuf tarafında ağır bir şekilde yaralanan sultan Alp Arslan, yaraları sarıldıktan sonra *Ceyhun* ırmağı yörelerine ulaştırıldığı sıralarda, birkaç vasiyette bulundu ve oğlu "Melikşah'ın *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçirilmesini" özellikle belirttikten sonra 24 Kasım 1072 Cumartesi günü hayata veda etti. Sultanın ölümü, *Ceyhun* ırmağı geçilinceye değin üç gün gizlendi. Daha sonra Melikşah, üzerinde, halifenin Amîdüddeve b. Cüheyr (İbn Cehîr) ile *İsfahan*'a gönderdiği hil'at olduğu halde, *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına oturdu. Bu arada vezir Nizamülülk, yanında *Selçuklu* emîrleri olduğu halde, Melikşah'a "Ey sultan konuş!" diye hitap etti. Bunun üzerine Melikşah, "Sizin en büyüğünüz babam, ortancanız kardeşim ve en küçüğünüz

¹ Adı geçen eserdeki Sultan Tuğrul Bey ve Sultan Alp Arslan dönemleriyle ilgili bilgiler, *Belgeler Dergisi* (XVIII/22,s.1-90.1997 ve XVIII/ 23, s.1-51. 1998) 'nde tarafımızdan yayınlanmıştır.

ise çocuğumdur" dedi, sonra da hep birlikte *Merv'e* giderek Alp Arslan'ın cesedini babası Çağrı Bey'in mezarının yanına defnettiler².

Bu kayıttan sonra bu yılda cereyan eden öteki olaylar, metinde şöyle kaydedilmektedir:

Halife el-Kaim Biemrillah'ın eşi Arslan Hatun, *Bağdat*'tan *Rey*'e hareket etti; onu, Amîdüddeve b. İbn Cüheyre ve hâdimler *Nehrevan*'a³ dek uğurladılar (Recep sonları = Nisan 1073 ortaları).

Bu kısa kayıttan sonra *Selçuklu* veziri Nizamülmülk'ün bir mektubunun halifelik veziri İbn Cüheyre'ye geldiği, mektupta, sultan Melikşah ile amcası Ebu'l-hâris Kavurt Bey arasında, *Hemedan* yörelerinde, 6 Şaban Çarşamba günü (17 Nisan 1073 Çarşamba) yapılan savaşta Kavurt Bey ile çocukları Sultanşah ve diğerlerinin tutsak alındığı kaydediliyor; hemen sonra da " Bu olayın sebebinin zikri" başlığı altında, metinde şu bilgiler veriliyor:

Sultan Alp Arslan öldüğü sıralarda kardeşi Kavurt Bey, *Kirman*'da bulunuyordu. O, buraya kış mevsiminde, kendini zorlayıp tehlikeyi göze alarak gemilerle *Umman*'dan gelmişti. *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçmeyi planladığı anlaşılan Kavurt Bey, sultan Melikşah'ın kendisinden önce başkent *Rey*'e gitmesinden endişe ediyordu ve hattâ *Selçuklu* ordusundaki askerlerin kendisine katılabileceği ümidine kapılmıştı; bu arada da beraberindeki

2 bin atlı ve 4 bin yaya bir kuvvetle *Rey-Hemedan* arasındaki yörelerde bulunan *Türkmenlere* de gitmek niyetinde idi. Onun bütün bu girişim ve faaliyetlerini haber alan sultan Melikşah ve veziri Nizamülmülk, başkent *Rey* kalesinde bulunan 500 bin altın (dinar), 5 bin giysi ve silahları beraberlerine alarak Kavurt Bey'den önce *Rey*'den çıkıp *Türkmenlere* gittiler ve sözkonusu para ve giysileri onlara dağıttılar; böylece onları kendi tarafına çekmeyi başardılar. Onlardan ancak iki gün sonra *Türkmenlere* ulaşan Kavurt Bey, onlardan beklediği ve umduğu yakınlığı ve desteği bulamadı; böylece onun bu husustaki ümit ve beklentisi de heba olup gitmişti. Sultan Melikşah'ın beraberinde *Türkmen*, *Türk*, gulam ve *Araplardan* oluşan büyük bir ordu vardı. Böylece sultan Melikşah'ın kuvvetleri ile Kavurt Bey'in ancak atlı ve yaya 6 bin kişiden oluşan kuvvetleri arasında savaş başladı. Kavurt Bey, sultan Melikşah'ın ordusunun sağ kanadına saldırıp buradaki kuvvetleri ağır bir şekilde bozguna uğrattı ve bu kanatta yer alan askerlerin büyük bir bölümü *aman* dileyip Kavurt Bey'e teslim oldular. Bu başarı üzerine Kavurt Bey, bu kez, Melikşah'ın ordusunun sol kanadındaki kuvvetlere saldırıp bunları da bozguna uğratmayı başardı. Bunun üzerine ordunun merkez hattında bulunan Melikşah ve Nizamülmülk, hiç vakit kaybetmeksizin derhal Kavurt Bey'in kuvvetlerine karşı ani bir saldırıya geçtiler. Bu saldırı karşısında başarılı olamayan Kavurt Bey, savaş alanından kaçtı, fakat oğlu Sultanşah İshak ile diğer kardeşleri tutsak alındılar. Ertesi gün ise bir köylü, sultan Melikşah'a gelip "Amcan bir oğlu ile birlikte falan köyde bulunuyor, onu yakalayacak birisini benimle gönder" dedi. Bunun üzerine sultan Melikşah, ön tarafında hâslarından birkaçı olduğu halde,

² Bu konuda ayrıca bk. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (Ankara 1965), s. 136-140; İ.Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul 1953), s. 16-18; A. Sevim- E.Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara 1995), s. 73-78.

³ Aşağı, Orta ve Yukarı olmak üzere üç bölümden oluşan *Nehrevan (Nihrevan)*, *Bağdat*'la *Vâsıt* arasında büyük bir ilçe olup *Yukarı-Nehrevan*'ın sınırı *Bağdat*'la birleşmiş durumdadır [Yakut, *Mücemül-Büldan* (F. Wüstenfeld Yay. Leipzig 1869. Tahran 1965 baskısı), IV, 846 vd.]

o köye doğru, bizzat harekete geçti. Çok geçmeden Savtekin, Kavurt Bey'i yakalayıp bağlattıktan sonra çadırına getirdi.

Metinde, başka bir rivayete dayanılarak bu olayın devamı şöyle verilmektedir:

Ele geçirilen Kavurt Bey, yaya olarak getirildiği zaman sultan, atının üstünde buluyordu. Kavurt Bey, sultanı ululamak amacıyla yere doğru eğildi ve sultanın elini öptü. Bunun üzerine sultan, ona "Ey amca! Böyle yorgun ve perişanlıktan ne duruma gelmişsin. Bana karşı giriştiğin bu hareket ve davranışlarından utanmıyor musun? Sen, kardeşin olan babam Alp Arslan'ın ölümü dolayısıyla bir taziyet düzenlemediğin gibi, onun kabrine örtülmek üzere bir örtü bile göndermedin. Halbuki yabancılar bile onun ölümü dolayısıyla yas tuttular. Sen bir kardeş olarak onun vasiyetini bir tarafa atarak şenlik yapıp eğlendin. Fakat Ulutarı, senin bu kötü hakaret ve davranışının karışlığını sana işte böyle verdi" dedi. Kavurt Bey ise sultanın bu sözleri üzerine cevap olarak "Tarı'ya ant olsun ki ben, sana karşı asla harekete geçmek istemedim, ancak senin askerlerin bana, gece, gündüz mektup gönderip 'Acele kendilerine gelmemi' bildirdiler. İşte ben, bu nedenle Ulutarı'nın benim hakkımda takdir buyurup yerine gelmesini istediği şey sebebiyle harekete geçip geldim" dedi. Daha sonra Kavurt Bey, ordu içindeki askerlerin arasında herhangi bir muhtemel olayın çıkmasından korkulup endişe edilmesi nedeniyle eli, kolu bağlandıktan sonra Hemedan'a götürüldü ve 3 Şaban Çarşamba (14 Nisan 1073 Pazar) günü de orada öldürüldü.

Metinde, "Kavurt Bey'in öldürülmesi olayına daha sonra değinileceği" belirtildikten sonra şu bilgiler verilmektedir:

Kavurt Bey'in öldürülmesinin orduda duyulmasından sonra askerler, vezir Nizamülmülk'e dil uzatıp onun işlerine karışmaya başladılar. Bunun üzerine Nizamülmülk, sultana "Durum kötüleşmiştir, buna, ya sen bir önlem alacaksın, ya da ben" dedi; sultan ise ona "Hayır, ben sana hiçbir itirazda bulunmaksızın bu duruma sen bir önlem alacaksın" dedi ve bu hususta da ona, ant içtikten sonra *Sultanî hil'atler*'den bir hil'at giydirdi, ayrıca da altın işlemeli bir at ve içinde bin altın bulunan bir *divit* (hokka) ile üzerinde, içinde bin altın olan bir küre (*Tal'at*)⁴ verdi; bunlardan başka ona, *Tus* kent ve yörelerini iktâ etti ve anlamı, "Babanın (Sultanın) emîri (beyi) demek olan *atabek*⁵ ünvanını da verdi. Böylece Nizamülmülk, daha güvenli bir şekilde devlet işlerini yürütmeye başladı ve bu yetkiyle onda, kahramanlık, azamet, sabır ve devlet işleminin çözüm yollarını arama ve hiç zannedilmeyecek ölçüde yumuşaklık görülmeye başladı. Bunun örneklerinden birkaçı, metinde şöyle kaydediliyor:

Güç ve kuvvetten yoksun ihtiyar bir kadın, Nizamülmülk ile görüşmek isteğiyle onu ayakta bekliyordu. Bunu gören vezir, derhal kalkıp yanına giderek onunla görüştü.

Yine bir gün, bir kadın, elinde bir mektupla vezirin hâcibine geldi, mektubu ona veremeyip "Seni, güçsüz ve takatsız bir kadın ve bir erkek için hizmete çağırıyorum. Eğer sen, onların çözümlenmesi gereken sorunları için bana yetki vermezsen o zaman bu konuda sana hiç ihtiyacım olmayacak" dedi. Bunun üzerine ordu toplandığı zaman Nizamülmülk, bir münadisiyle "Her kim parasız olarak bir kimseden bir saman parçası, ya da tek bir yumurta alacak olursa bunun karşılığını kaniyla öder" diye askerlere yüksek sesle ilân ettirdi.

⁴ Tal'at (ط ل ع)'in anlamı hakkında bk. *Supplément aux Dictionnaire Arabe* (Paris 1927), II, s. 54.

⁵ Eski ve yeni Türk lehçelerinde "baba" anlamına gelen *ata* ile *beg* (*Bey, emîr*) kelimelerinden oluşan *atabek* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M.F. Köprülü, *İA*. "Ata" mad. ve bu maddedeki "atabeg".

Bu kayıttan sonra metinde, sultan Melikşah'ın, Nizam ülmlük'e değerli bir ferece ve altın işlemeli bir sarık (tolga) 'tan oluşan *hil'at* verdiği, ayrıca ona, bir bayrak, bir *divit* (hokka) , 20 bin altın, çiçekli atlas, ipek kumaştan yapılmış 100 giysi, büyük bir çadır ve *Tus* kentine ilâve olarak *Horasan* kalelerinden bir kale verdiği, kaydedilmiştir. Bundan hemen sonra yine metinde, (Bu yılın son olayı olarak) "Kavurt Bey b. Davut b. Mikâil" başlığı altında şu bilgiler verilmiştir :

Sultan Alp Arslan'ın kardeşi olan Kavurt Bey hakkındaki bilgileri , daha önce kısım kısım vermiştik. Son olarak sultan Melikşah , onu tutsak alıp *Hemedan*'a göndermişti.

Açıklama niteliğindeki bu kısa kayıttan sonra Sıbt , sözü, kayıp *Uyûnü't-tevârîh* adlı eserini yazarı Garsunni'me Muhammed b. Sâbi'e bırakıyor. Garsunni'me diyor ki:

Kavurt Bey, *Hemedan*'a götürülüp özel bir otağa konuldu. O, otağında namaz kılmakta iken yanına bir bekçi gelerek onun ayaklarını bağladı. Orada bulunanlardan birisi " Subhan Alla h! (Her şeyden beri olan Tanrım!), büyük bir hükümdar (melik) olan bu adam, önce *Kirman*, sonra *Umman* ve daha sonra da *Fars*'a sahip ve hâkim olmuştu. Nerdeyse kardeşi Alp Arslan'ın yok olacağını umuyor, ondan sonra da dünya hükümdarı olmayı tasarlıyordu. Bununla birlikte kendisinin ölümü, kardeşininkine yakın bir benzerlik göstermektedir. Kutalmış'ın da, amcası sultan Tuğrul Bey'le olan durumu da hemen hemen aynı benzerliği göstermiştir. Zira Kutalmış , yıldız falına bakırıp amcasının belli bir vakitte öleceğini tespit ettirmiş ve ondan sonra da hükümdar olmayı tasarlamıştı. Onun ölümü, Kavurt Bey'inkine sanki biraz benzemektedir⁶. Garsunni'me'den bu konudaki nakil şöyle devam etmektedir:

Kavurt Bey, *Hemedan*'a gönderildikten sonra sultan Melikşah da atlanıp *Hemedan*'a gitti (3 Şaban Perşembe = 14 Nisan Pazar) ve Sâduddevle Gevherâyin'e "Kavurt Bey'in derhal öldürülmesini" emretti. Bunun üzerine Gevherâyin'in girişimi sonucunda, sultana mensup kimselerin önemsizlerinden olan tek gözlü bir *Ermeni*, Kavurt Bey'i kendi yayının kirişiyle boğmak suretiyle öldürdü⁷. Kavurt Bey, öldürülmeden önce "Bundan sonra saltanatta asla gözü olmayacağı, mal (para) , ülke ve kalelerini sultana teslim edeceği" hususunda pek çok kez ant içmiş ve " Ölünceye değin bir mescitte el ve ayakları bağlı olarak oturmak istediğini " söylemişti. Kavurt Bey'in böylece öldürülmesinden sonra sultan Melikşah , onun çocuklarını toplayıp gözlerine mil çektirdi. Bu çocuklardan birisi (adı belirtilmiyor), İbrahim Yınal'ın oğlunun kadın tarafından akrabası (Damat, enişte, ya da bacanak olabilir) idi. Gözlerine mil çekilmek üzere, ilk önce Kavurt Bey'in çocuklarından en büyüğü, zeki ve değerli olan Sultanaşah İshak getirildi. O, yüzü açılınca küçük kardeşlerini birer birer tutup kucaklayarak öptü ve " Bu, Ulutarı'nın bize olan takdir ve kazasıdır; üzülmeyiniz, çünkü ölüm, bütün insanların (varlıkların) başına gelecektir" dedi. Daha sonra onun ve öteki kardeşlerinin gözlerine birer birer mil çekildi, sultan Melikşah da

⁶ Garsunni'me'den nakledilen bu kayıta, *Selçuklu* ailesi mensupları arasındaki taht mücadelelerinin, birbirine benzer şekillerde başlayıp sona erdiğine değinilmektedir (Bu konuda bak. M. A. Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı (İstanbul 1976), s. 56 vd.; aynı müell., Alp Arslan ve Zamanı (İstanbul 1972), s. 79 vd. ; O. Turan, a.g.e., s. 89-91, 93, 190; A.Sevim- E. Merçil, a.g.e., s.43,46, 48, 49, 52, 78-81.

⁷ Bilindiği üzere, genellikle *Uzak-Doğu* kültür çevrelerinde yürürlükte olan ve *Selçuklular*da da uygulanan hanedan mensuplarının öldürülmeleri sırasında kanlarının akıtılması yasağı hakkında bk. M.F. Köprülü, *Hanedan âzasının idamında kan dökme memnuiyeti*, Türk Hukuk Tarihi Dergisi (1941/42), I, 1-9. Bu Törenin değişik bir uygulaması hakkında bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara 1989, 2. baskı), s. 83.

orada hazır bulunuyordu. Bu kardeşlerden ikisi, gözlerine mil çekildiği sırada öldü, geri kalan Sultanaşah ve Emîranşah, gözlerine mil çekilmesine rağmen ölmediler.

Bu kayıttan sonra metinde, Kavurt Bey'in öldürülmesi hususunda, ikinci bir rivayet daha veriliyor ki, o da şöyledir:

Sultan Melikşah, amcası Kavurt Bey'in bulunduğu yeri haber alınca onu yakalamak amacıyla derhal harekete geçti ve beraberinde bulunanlardan birisini, onu yakalaması için görevlendirip gönderdi. Bir süre sonra Kavurt Bey'i yakalayanlar görününce bir tepe üzerinde oturmakta olan sultan, yiyecek istedi ve kendisine getirilen yiyecekleri, Müslim b. Kureyş, İbn Mezyed ve İbn Verram'ı yanına çağırıp onlarla birlikte yedi. Daha sonra sultan, atına binmişti ki, tam bu sırada Kavurt Bey getirilip atından indirildi ve başındaki şapkası (külâh) alındı ve ona, sultanı ululaması için "Yeri öp" denildi ise de o bunu yapmadı. Bunun üzerine sultan, atıyla ona yaklaşip boyununa sarıldı ve "Ey amca, sen çok uzak bir yerden geldin, atına bin ve bizimle gel!" dedi ve hemen oradan ayrıldı. Savtekin, kendisine teslim edilen Kavurt Bey'i alarak kendi özel çadırına götürüp gözaltına aldı. Bu arada Kavurt Bey, Melikşah'a ulaştırılmak üzere şunları söyledi: "Beni öldürmek suretiyle bu *Selçuklu* hanedanını mahvetme ve benim hakkımda Nizamülmülk'ün sana söylediği söz ve tavsiyeye kulak asma ve bana *Türklerle* yakışacak şekilde davran! Ben, babanın ölümünden beri sarfettiğin paraları sana vereceğim. Ülkemi sana teslim edip *Suriye*, ya da *Hicaz*'a gideceğim." Fakat bununla birlikte Kavurt Bey'in bu sözlerine hiç kimse aldırmadı ve daha önce de sözkonusu edildiği Perşembe günü, gece, bir saman yükü üzerinde *Hemedan*'a gönderilip Ebû Haşim el-Câferî'nin evinde hapsedildi. Birkaç gün geçtikten sonra sultan Melikşah, bu eve gelip oturdu, bu arada öldürmek üzere, Kavurt Bey'e Na'rsan (السردن) adıyla bilinen bir *Kıpçak* gönderdi. Kavurt Bey, onu görünce onun kendisine ne için geldiğini anladı ve ondan "Biraz beklemesini" istedi ve hemen kalkıp dört rekat namaz kıldı; sonra *Kıpçak*, Kavurt Bey'in boğazına yayının kirişini geçirip boğmak üzere ona doğru yöneldi; Kavurt Bey, bir saat onunla mücadele edip kendini savunmaya çalıştı ise de başarılı olamadı, sonunda *Kıpçak* onu boğmak suretiyle öldürdü, cesedi, gece götürülüp İbrahim b. Yinal'ın mezarının yanına gömüldü. Beş çocuğu da gözlerine mil çekilmek suretiyle kör edildi; bütün bunlar, vezir Nizamülmülk'ün önlem ve önerileriyle yapıldı. Ordudaki askerler, bu durumu öğrenince Nizamülmülk'ü, yüzüne karşı, lânetleyerek bağırıp çağırdılar, bu arada sultanı da lânetlediler ve ondan ayrılıp bir tarafa çekilerek ona "Sultan Alp Arslan, böyle mi vasiyette bulundu? Halbuki o, Kavurt Bey'e belirli bir miktar para ile *Kirman* ve *Fars*'ın verilmesini ve *Seferiye Hatun*'la evlenmesini vasiyet etmişti" dediler. Esasında ordudaki askerlerden büyük bir bölümü, Kavurt Bey'i tutuyordu. Daha sonra bu askerler, itaatten çıkıp ülkede bir çok şeyleri yağmalayıp el koydular. Askerlerinin bu tutum ve davranışlarından korku ve endişeye kapılan Melikşah, onlardan uzaklaştı. Bunun üzerine Nizamülmülk, ona "Bu duruma karşı sen mi önlem alacaksın, yoksa ben mi?" deyince sultan, "Tabii sen" dedi. Bunun üzerine Nizamülmülk, bu askerlere para ve ıktalar verdi, böylece de bu askerler, sultan ve Nizamülmülk'e karşı kalblerindeki olumsuz şeylerden vazgeçip sükûnet buldular⁸.

⁸ Kavurt Bey'in sultan Melikşah'a karşı giriştiği isyan hareketleri ve sonuçları hakkında bk. E. Merçil, *Kirman Selçukluları* (İstanbul 1980), s. 45-63 (Bu eserde, çeşitli ilgili kaynak ve araştırmalar gözönüne alınarak oldukça ayrıntılı bilgi verilmiştir); İ. Kaferoğlu, a.g.e., s. 20-23; A. Sevim - E. Merçil, a.g.e., s. 78-81.

466 (1073/74) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, sultan Alp Arslan'ın oğlu Aya z'ın *Gaznelilerle* mücadelesi hakkında olup metinde şöyle kaydedilmektedir:

Bu yılın Muharrem (Eylül/ Ekim) ayında *Bağdat*'a şu haberler gelmiştir⁹:

Gazneli askerler, sultan Melikşah'ın yönetim alanında bulunan topraklara saldırıya geçtiler. Bunun üzerine Alp Arslan'ın oğlu Melikşah ve kardeşi Aya z, onlara karşı harekâta başlayıp savaştı, çarpışmalar sırasında 7 bin *Gazneli* askeri teslim olup Aya z'ın saflarına katıldı, sıkı bir şekilde izlenen öteki *Gazneli* askerler ise *Gazne*'ye kaçtılar. Bu sıradaki *Gazne* hükümdarı İbrahim b. Mesut b. Mahmut b. Sebüktekin idi. Bu olaydan sonra *Belh*'e dönen Aya z, üç gün sonra öldü. *Gazneli* sorununu çözmeyi kendisinde gören sultan Melikşah, kardeşinin ölümüne sevindi; esasında Aya z, Melikşah'a karşı bir tutum ve davranış içinde bulunuyordu. Sultanın bu tutumunu hoş görmeyen veziri Nizamülmülk, ona "Kardeşinin ölümüne sevinme, aksine onun için bir taziyet düzenle" dedi, sultan da vezirinin tavsiyesine uyup derhal bir taziyet düzenledi¹⁰.

Bu kayıttan sonra metinde, halife el-Kaim Biemrillah'ın 2 Safer (7 Ekim 1073)'de beraberinde 18 yaşındaki torunu (ölen Uddetüddin'in oğlu veliaht el-Muktedî Biemrillah) ve öteki ilgililer olduğu halde, saraydaki makamına oturduğu ve çok geçmeden huzuruna, *Bağdat Selçuklu* şihnesi Sâduddevle Gevherâyin'in alındığı ve halifenin, sultan Melikşah'ın saltanatını onayladığı ahidnâmeyi verdiği kaydedilmiş, bu arada halifenin, bu ahidnâmeyi ve hil'atleri Gevherâyin'le birlikte Rey'e sultan Melikşah'a götürmek üzere Amîddevele b. Cüheyr ve hâdim Mesut'u görevlendirdiği, ölerinde Gevherâyin'in bulunduğu bu heyetin 17 Safer Salı günü (22 Ekim 1073 Salı) *Bağdat*'tan ayrıldığı kaydedilmiştir.¹¹

Bu saltanat onayı töreninin kaydından sonra metinde, vezir Nizamülmülk'ün, halife hakkındaki fikir, görüş ve niyetini değiştirdiği, bu nedenle de onun, bir kısım yerleri *Oğuzlara* verdiği, esasen vezir İbn Cüheyr'in düşmanlarının, halifeye karşı bir tutum takındığını ileri sürüp kendisiyle Nizamülmülk'ün arasını açma hususunda büyük çaba gösterdikleri, bunun üzerine vezirin, oğlu Amîddevele'yi Nizamülmülk'e gönderip, babası hakkında kendisine nakledilen kötü ve asılsız sözler nedeniyle ondan özür dilediği ve bunların doğru olmadığı hususunda ant içtiği, böylece durumun düzeldiği belirtiliyor; bunun üzerine halifenin, *Oğuzlara* mal ve para dağıtması sonucunda da onların halifenin ıktâ topraklarına saldırıp elkoymayı durdurdukları kaydediliyor.¹² Bu kayıttan sonra ise sultan Alp Arslan'ın eşi Seferiyeye Hatun'un bu yıl içinde öldüğü ve pek çok para ve mal bıraktığı belirtilmiştir. Daha sonra ise metinde, Kavurt Bey'in çocukları hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Sultanşah İshak b. Kavurt Bey, Safer ayında (Ekim/Kasım 1073), gözlerine mil çekilmek suretiyle kör edilen iki kardeşini alarak *Hemedan*'dan kaçıp *Kirman*'a gitti, burada, kendilerine sahip çıkarak himaye edip saygı gösteren kimseler, onlara yararlı topraklar

⁹ *Sünnî İslam âleminin* manevi hâkimi (maddî hâkimi *Selçuklular*) durumunda bulunan *Abbâsî Halifeliği*'nin başkenti olan *Bağdat*'a, dış ülkelerde, özellikle *Selçuklu* ülkesinde cereyan eden çeşitli olaylar ve sonuçları hakkında düzenli olarak bilgi gönderilmekte idi.

¹⁰ Bu olay, şimdiki dek yapılan ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

¹¹ Sultan Melikşah'ın saltanatının tasdikini içereyen ve öteki ilgili kaynaklara göre sonderecede az ve yetersiz olan bu konu hakkında bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 27; O. Turan, a.g.e., s.142 ; A. Sevim- E. Merçil, a.g.e., s.81.

¹² Bu olay, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

verdiler. Metinde onların kaçış olayı şöyle anlatılıyor : M e l i k ş a h , kardeşi A y a z 'ın ölümü üzerine oradaki işleri yoluna koymak amacıyla *Horasan*'a gitmişti. S u l t a n ş a h , bir kendisine, bir de kör kardeşine hizmet etmeleri için iki cariye tahsis edilmesi hususunda sultandan izin isteğinde bulunmuş, sultanın, bu isteği onaylaması üzerine de onlara iki cariye tahsis edilmiştir. Fakat çok geçmeden iki kardeş, buldukları özel hücrede cariyeleri bırakarak hiç bir muhafızın cariyelerden izin almadan giremeyecekleri boş bir mekana gittiler ve buradan kaçmak için muhafızlardan birisiyle ilişki ve yakınlık kurdular, bu arada da *Kirman*'a haber gönderip kendilerine "süratle at göndermelerini" istediler. Bir süre sonra ilişki kurulan muhafızlar, heyecan içinde kardeşleriye gizlenen S u l t a n ş a h 'a gelip "atların belirledikleri yere geldiğini" söylediler. Bunun üzerine S u l t a n ş a h , iki cariyenin ellerini arkalarına getirip bağladı ve onları karanlık bir odaya götürüp üstlerine kapıyı kapattı. Daha sonra muhafızlar, evin tavanını açıp S u l t a n ş a h ve kardeşlerini buradan çıkardılar, böylece atlarına binen kardeşler, oradan gece uzaklaştılar. Sabah olunca hiç kimse onların kaçtığının farkında bile olmadı ve dolayısıyla da hiç kimse, onları arkalarından gidip izlemedi. Böylece S u l t a n ş a h ve kardeşleri *Kirman*'a girerek babalarına ait bir kaleye çıkıp yerleştiler¹³.

K a v u r t B e y 'in oğulları hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, "*Nâvekiyye Türkmenlerinin*"¹⁴ kumandanı A t s ı z e t - T ü r k m a n î 'nin *Kudüs*'ü *Fatımilerden* aldığı hususunda şu bilgiler yer almaktadır:

Nâvekiyye Türkmenlerinin kumandanı A t s ı z e t - T ü r k m a n î 'den Şevval 465 (Haziran /Temmuz 1073) 'de *Kudüs*'ü fethedeceği ve burada okunmakta olan *Fatımî (şî)* hutbesinin kaldırıp *Abbasî hutbesi (sünnî)* okutacağı hususunda *Bağdat*'a (halifeye) bir mektup geldi. Bu mektupta A t s ı z , "fethedeceği *Kudüs* halkını savaşıp öldürmeyeceğim, çünkü T a n r ı bu şehre karşı savaşmamı haram kılmıştır, ancak burada, *Abbasî Halifeliği* ve *Selçuklu Sultanlığı* adlarına *sünnî* hutbe okutmak istiyorum" dedi. Onun bu husustaki isteğine halifece olumlu bir cevap gönderildi. *Kudüs*'ün kuşatılması nedeniyle şehirde, büyük bir çuval erzak, 70 altına (dinar) yükselmişti. Şehirde *Mısır Halifeliği*'nin nâibi olanak *Türk* asıllı bir vali vardı. Bu vali, A t s ı z 'a "Ben. sizlerden (ırken) olduğum için size asla karşı koymayacağım, ancak hâdimi ve memlûkü olduğum için *Mısır* halifesine bağlı ve vefalıyım, bu nedenle onun için gerekli her şeyi yaptım. Eğer canıma, mal ve parama *aman* verirsen o takdirde bu şehri sana teslim edip kaleden iner senin yanına gelip otururum" diye haber gönderdi. A t s ı z ise onun bu önerisine olumlu cevap verip bu hususta ona ant içti, ayrıca ona bazı yerleri de dirlik (ıktâ) olarak verdi. Bunun üzerine *Türk* asıllı vali, kent kapısını açtı ; böylece şehre giren A t s ı z , "Şehirdeki herkese *aman* verdiğini münadilerle halka ilân etti ; şehirde bulunan pek çok malları yağmalatmadığı gibi, halkı ve mallarını koruyan muhafızlar da görevlendirdi ; böylece halk, hiç beklemedikleri bir tutum ve davranışla karşılaştılar ve buna çok memnun olup sevindiler. Bu arada A t s ı z , şehir camilerinde halife e l - K a i m ve sultan M e l i k ş a h adlarına hutbe okuttu, daha sonra da kente ait kale ve yerleri birer birer fethetti¹⁵.

Bu kayıttan sonra metinde, S u l t a n ş a h b . K a v u r t B e y 'in, kardeşleriyle birlikte *Kirman*'a gelip *Berdesîr*'deki babasına ait bir kaleye çıkarak babasının makamına oturduğu,

¹³ Bu konuda, öteki ilgili kaynaklar da gözönüne alınarak daha ayrıntılı ve değişik bilgiler için bk. E. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.69-71.

¹⁴"Devamlı hareket halinde olan *Türkmenler*" anlamına gelen *Nâvekiyye* (Türkmanü'n-nâvekiyye)sorunu hakkında bk. A. Sevim, *Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu*, Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı. II, IX, sayı 26, s. 788-792.

¹⁵*Kudüs*'ün A t s ı z tarafından fethi, öteki ilgili kaynaklardaki kayıtlara göre, sultan Alp Arslan döneminde (1071 başları) gerçekleştirilmiştir. Bu konuda en ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 64-66.

buradakilerin onu destekleyip bağlandıkları, böylece işlerin yoluna girdiği, bu arada da askerlerin Nizâm ülmlük'e karşı düşmanca hareketlerde buldukları ve ondan, buradaki hazineden vazgeçinceye kadar kendilerine para göndermesini istedikleri hususlarında *Bağdat*'a haberler geldi (Cumadevvel = Ocak 1074)¹⁶.

Bu kayıttan sonra metinde, aynı ayda, *Hâcib Aytekin es-Süleymanî'nin Bağdat'a* geldiği ve onun gelişine halifenin çok memmun olduğu, sözkonusu edildikten sonra şu bilgiler veriliyor. Halife, Aytekin'e "*Dicle* ırmağının şimdiye dek hiç görülmemiş derecede sularının çoğalması nedeniyle tahrip olan su kanallarının onarılması için harekete geçmesini" ve halka da "Aytekin'le birlikte onarılma işinde çalışmalarını emretti" onlar da derhal onarım işlerine başlamak üzere harekete geçtiler, fakat suların dağlar gibi yükselmiş olması nedeniyle Aytekin'le birlikte geri dönmek zorunda kaldılar. *Dicle* ırmağının taşması nedeniyle *Bağdat*'ın büyük bir bölümü çamur içinde kalmıştı¹⁷. İşte bu sıralarda (Receb = Mart 1074), *Müeyyid ülmlük b. Nizâm ülmlük*, *Bağdat*'a gelmiş, fakat çamur nedeniyle hiç kimse onu karşılayamamıştı. Bu karşılamamanın ihmal edildiğini zanneden *Müeyyid ülmlük*'ün çok canı sıkılmıştı. Daha sonra o, *Bâbü'l-merâtib*'e¹⁸ giderek oradaki bir odaya girmiş ve kapıyı kapatarak hiç kimseyi kabul etmemiştir. Bu durumu haber alan halife, onu *Beytün-nûbe*'ye çağırarak hil'at giydirdi ve "Şehirdeki çamur ve tahrip yüzünden sana bir karşılama yapılamadı, bu nedenle de senden özür dilendiğini biliyorsun" dedi, daha sonra hilâfet veziri de ondan özür dilemiştir.

Bu kayıttan sonra metinde, Şevval (Mayıs / Haziran) ayında, *Nizameddin b. Mervan*'in elçisinin, beraberinde *Bizans* imparatorunun elçisi olduğu halde *Meyyâfarikin (Silvan)* 'den *Bağdat*'a geldiği, belirtildikten sonra *Bizans* elçisinin beraberinde, imparatorun biri halifeye, ötekisi de vezirine olmak üzere, süryanî altınla yazılmış iki mektup getirdiği, her satırın altında Arapça çevirisinin bulunduğu ve bu mektupların "Halife ve vezirin, imparatorla sultan *Melikşah* arasında barış yapılması hususunda aracı olmaları" konusunu içerdiği kaydedilmiştir¹⁹.

Bu yılın son olayı olarak metinde, *Garsunni'me Muhammed b. es-Sâbi*'in ifadeleri aynen verilmektedir. Şöyleki :

Sultan *Melikşah* tarafından gönderilen ve *Sâlar* adıyla bilinen bir *İranlı (Türk)*, altın işlemeli bir katırla *Mekke*'ye geldi; başında siyah bir sarık, önünde de davul ve borozanlar vardı. O, beraberinde, üzerinde *Mahmut b. Sebüktekin*'in adı yazılı *Kâbe* için sarı ipek bir örtü getirmişti. Bu örtü, eski dönemden beri *Nişabur*'da *Ebu'l-Kasım ed-Dihkan b. el-Bey*'in yanında kutsal bir emanet olanak duruyordu. İşte bu *Kâbe* örtüsünü *Nizâm ülmlük* alıp sultana vermiş, o da bunu *Sâlar*'la *Mekke*'ye göndermişti. *Sâlar*'dan önce *Mekke*'ye *Ebu'n-Nadîr (Nudeyr) el-Esterâbadî* gelmişti. Bu zat, *Mescidü'l-Haram*'da yıkılmış yerlere rastladı ve buraların onarılması için 30 bin altın verdi. *Mekke* emîri *İbn Ebû Hâşim*, bu paranın bir kısmıyla *Arafat*'tan *Mekke*'ye kanal yaptırıp su getirtti. *Kâbe* de yıllardır örtüsüz bulunuyordu. *Ebu'n-Nadîr*, beraberinde getirdiği *Hint* yapımı beyaz bir örtüyü *Kâbe*'ye örttürdü; o, ayrıca *Haremeyn*'e, *Mekke* ve *Medine*'de bulunan yoksullara bir yıl süreyle pek çok paralar verdi. Rivayet edildiğine göre *Ebu'n-Nadîr*, *Hemedan*'da hapisten kaçıp kurtulan *Sultanşah b. Kavurt Bey* tarafından kendisi ve

¹⁶ Bu konuda bk. E. Merçil, a.g.e., göst. yer.

¹⁷ Bu sel olayını krş. İbnü'l-Esir (Türkçe çev. A. Özaydın), X, s. 91-92.

¹⁸ *Bağdat*'ta halifenin sarayının en değerli ve şerefli kapılarından biri (Yakut, a.g.e., I, 451.)

¹⁹ Kısa da olsa bu kayıt, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

kardeşlerinin kurtuluşu nedeniyle T a n r ı 'ya şükür olsun diye gönderilmiş. Sâ l a r 'ın *Hora-san*'dan getirdiği örtü, E b u ' n - N a d ı r 'in getirmiş olduğu örtünün üzerine geçirildi. Sâ l â r , İ b n E b î H â ş i m ve maiyyetindekilere sultan tarafından gönderilen belli bir miktar parayı sultan adına verdi, ayrıca da *Hac* ziyareti yapanlardan alınan parayı da İ b n E b î H â ş i m 'e verdi, böylece onun ve maiyyetindekilerin gönüllerini hoş edip onları sevindirdi²⁰. Bu arada *Mısır*'dan iki elçi gelip *Abbasi* halifesi ve *Selçuklu* sultanı adlarına *sünnî* hutbesi okutmaya başlaması nedeniyle İ b n E b î H â ş i m 'i suçladılar ; bu elçiler, Sâ l a r 'a da rastladılarsa da Sâ l a r onlara hiçbir yakınlık göstermedi²¹.

467 (1074/75) Yılı Olayları

Bu yıla ait ilk olay, *Türkmen* emîri Ş ö k l ü ²²'nün *Akka*'yı fethidir. Bunun nedeni, metinde şöyle açıklanmaktadır:

Akkâ'da *Fatmî* valisi bulunan *Emî'rü'l-cüyûş* B e d r ü l c e m a l î 'nin yanında, yönetim işlerinde, kendisine sonderede güvendiği ve inandığı İ b n S u k h â adlı birisi vardı. B e d r ü l c e m a l î *Mısır*'a gideceği zaman²³ onu ve ilerigelen 60 kişiden oluşan *Akkâlıları* rehin alarak beraber *Mısır*'a götürdü ve bir süre sonra da *Mısır*'da elde ettiği para, mal ve mücevherleri, İ b n S u k h â ile deniz yoluyla *Akkâ*'ya gönderip bunları, bu şehirde bulunan kendisine ait mal, para ve yiyecek maddelerinin bulunduğu hazineye koymasını söyledi. Fakat gemi, yüklerinin ağırlığı nedeniyle parçalanıp battı. İ b n S u k h â ve beraberinde bulunan *Akkâlılar*, kurtuldular. Böylece B e d r ü l c e m a l î 'ye ait mal, para ve mücevherlerin telef olması üzerine İ b n S u k h â , onlara "Artık bizim B e d r ü l c e m a l î 'nin nazarında hiçbir değerimiz kalmadı. Eğer sizler, bana uyup sözümü dinlerseniz bu, size hayır ve selâmet getirir" dedi. Onlar da "Biz, senin sözlerini dinleyip, ona uyarız" dediler. Bu arada İ b n S u k h â 'nın onlara " B e d r ü l c e m a l î rehine olarak beraberinde götürdüğü 60 kişiden oluşan *Akkâlıları* öldürdü, bu nedenle siz de onun bu hareketine karşılık veriniz" demesi üzerine onlar, "Vah, vah" diyerek matem tuttular ve İ b n S u k h â 'ya daha çok bağlılık ve güven duyular. Onların kendisine karşı bu olumlu tutum ve davranışları üzerine İ b n S u k h â , *Akkâ*'yı kuşatmak suretiyle halkı yok olma tehlikesiyle başbaşa bırakan Ş ö k l ü 'ye bir mektup yazıp "Gece gel, sana biz kent kapısını açacağız" dedi. Bunun üzerine Ş ö k l ü , derhal kuvvetleriyle birlikte gelip kendisine açılan kapıdan şehre girdi ve B e d r ü l c e m a l î 'nin nâibleri durumunda bulunan F â r i s ü d d e v l e , kadı İ b n E b i ' l - L e y s ve vergi memurlarını (ummâl) yakalattı ve boynularını vurdurmak suretiyle öldürttü, bu arada B e d r ü l c e m a l î 'nin mal, para ve yiyecek maddelerine el koydu (Rebiülevvel = Ekim/Kasım 1074). Çok geçmeden Ş ö k l ü , B e d r ü l c e m a l î 'nin eşini, oğlu ve kızını da yakalatıp gözaltına aldı; daha sonra da B e d r ü l c e m a l î 'nin yakınlarından olan E b ü Y â l â b . e l - A k s â s î 'yi yanına getirip ona " B e d r ü l c e m a l î , beni bu kızıyla evlendirmez miydi" diye sordu, onunda "Evet evlendirirdi" diye cevap vermesi üzerine kadı ve şahitleri getirterek onlara nikah yaptırıp bu kızla evlendi ve o gece onunla gerdeğe girdi. Daha sonra Ş ö k l ü , B e d r ü l c e m a l î 'nin yakın adamı olup şehir yönetimine hâkim durumda bulunan E b ü Y â l â b . e l - A k s â s î 'yi *Akkâ*'dan uzaklaştırdı

²⁰ Bu olay, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır. Kış. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.125-127.

²¹ Ayrıca bk. İbnü'l-Esir (Çeviri), X, 96.

²² D e d e K o r k u t masallarında da geçen Ş ö k l ü adı, "Sakin ve sessiz" anlamına gelen *Şök/Şük* kökü ile *-li, -lü* sıfat ekinden oluşmuştur (F. Sümer, *Oğuzlara ait destanî mahiyette eserler* = DTC. Fak. Dergisi, X, 3-4, s. 411); ayrıca bk. Kaşgârlı Mahmud, *Divanü Lugatı't-Türk Tercümesi* (Çev. B. Atalay, Ankara 1940), I, 335,

²³ *Fatmî* halifesi e l - M u s t a n s ı r devlet yönetiminde içine düştüğü buhran nedeniyle *Akkâ* valisi B e d r ü l c e m a l î 'yi vezirlik görevi vererek *Mısır*'a çağırılmıştı (A.Sevim, a.g.e. s.66).

ve böylece de yönetime hâkim oldu. Fakat öte yandan *Kudüs* ve *Remle*'yi ele geçirip bütün *Suriye*'deki *Nâvekiyye Türkmenleri* ve *Türklere* hâkim durumda bulunan *Atsız et-Türkî*, *Şöklü*'ye haber gönderip "Bedrülcemalî'nin eşini, oğlunu ve ele geçirdiği paralarının yarısını bana gönder" dedi. Bunun üzerine *Şöklü*, ona daha önce hiç hitap etmediği bir biçimde çok sert sözler sarfetmek suretiyle onun bu isteğini reddetti ve *Atsız*'a karşı güçlü bir duruma gelmek amacıyla da *Dimaşk Fatimî* valisi *Muallâ b. Haydere b. Münzev (İbn Münzev)* ile, ona kızını vermek suretiyle bir yakınlık kurdu; ayrıca *Kilâboğulları* kabilesine de bir mektup gönderip onlara sadakat ve bağlılık andı içti ve onlara, karşılıklı olarak rehine alıp vermek suretiyle daha da güçlü bir duruma geldi; bu kabilenin ilerigelenlerinden biri olan *Mismar el-Kelbî* de kendisiye birlikte idi²⁴.

Şöklü'nün *Akkâ*'yı fethi ve sonraki faaliyetlerinden sonra metinde, sultan *Melikşah*'ın *Tirmiz*'i ele geçirmesi hakkında *Bağdat*'a şu haberin geldiği kaydedilmektedir:

Sultan *Melikşah*, babası *Alp Arslan*'ın öcünü almak amacıyla *Ceyhun* ırmağını geçip *Buhara* ve *Semerkant* hanı *Karahanlı Şemsülmülk b. Tamgaç*'in daha önce işgal ettiği *Tirmiz*'e yürüyüp kuşatmaya başladı. Bu sırada kent surlarından bir parçanın düşmesi üzerine kale delicileri (*Nakkab*), buradan girmek suretiyle suru ateşe verdiler, daha sonra da askerler şehre girip ele geçirdiler, birtakım yağmalar yaptılar ve pek çok kimseyi de öldürdüler. Bu arada *Şemsülmülk*'ün kardeşi *Boğatekin* de tutsak alındı. Bunun üzerine *Şemsülmülk*, sultana haber gönderip barış isteğinde bulundu, sultanın bunu kabul etmesi sonucunda da her ikisi arasında barış yapıldı. *Şemsülmülk*, sultana at ve güzel giysiler gönderdi, sultan da ona değerli armağanlar yolladı. *Tirmiz*'e giren sultan *Melikşah*, burada halifenin kendisine gönderdiği hil'ati giydi, daha sonra da buradan *Merv*'e döndü. Esasında sultan, *Bağdat*'a gitmek niyetinde idi. İşte bütün bu olayları içeren sultanın mektupları *Bağdat*'a böylece ulaştırıldı²⁵.

Bu kayıttan sonra metinde, vasal *Şehrizûr* emîri *Bedr b. Mühelhil b. Ebi's-Şevk*'in öldüğü, onun, sultan *Melikşah*'ın *Tirmiz*'e yürüdüğü zaman sultanla birlikte olduğu belirtilmiş ve *Nizamülmülk*'ün, onun yerine oğlu *Nasr b. Bedr*'i atadığı kaydedilmiştir. Metinde, ayrıca bu yılın Cumadelûla (Aralık/Ocak 1074/75) ayında, yine *Selçuklu* vasalı *Haleb* emîri *Mahmut b. er-Ru'kiliye*'nin öldüğü ve yerine oğlu *Nasr*'ın atandığı, kaydedilmiştir. Bu kayıttan sonra ise metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Hilafet veziri *Amîdüddeve b. Cüheyir Irak'a (Bağdat'a)* döndü (Cumadelâhır = Ocak/Şubat 1075). O, sultan *Melikşah* ile *Mâveraünnehr* hâkini *Şemsülmülk* arasında barış yapılmasında yardımcı olmak için sultana gitmişti. Sultan *Melikşah*, "Eğer *Amîdüddeve* barışı gerçekleştirmeseydi *Semerkant*'a yürüyecektim" demişti. Gerçekten *Amîdüddeve*, akıllı, ferasetli ve tedbirli bir insandı. O, *Bağdat*'a döndüğü zaman halife, onu karşılamak için *hâdim*, *hâs* ve *hâciplerini*, onun hakkındaki kendi iyi fikir ve düşüncelerini içeren bir *risale* ile gönderdi; halifenin kendisine karşı gösterdiği bu tutum ve davranışı nedeniyle *Amîdülmülk*, kendine olan güveni arttı ve kalbi ferahladı. Onu, ayrıca çok kalabalık bir *Bağdat* halkı da karşılamaya çıktı ve onun sağ-salim gelişi nedeniyle sevinç gösterilerinde bulundular, çünkü o, halka karşı daima lütuf ve ihsanlarda bulunurdu²⁶.

²⁴ *Atsız*'ın maiyyeti emîrlerinden olan ve *Akkâ*'da bağımsız bir beylik kurmak amacıyla olduğu görülen *Şöklü*'nün buraya kadar olan faaliyetlerinin ayrıntısı için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 66-67.

²⁵ Bu konuda bk. İ.Kafesoğlu, a.g.e., s. 29; O. Turan, a.g.e., s. 142-43.

²⁶ Sultan *Melikşah*'ın *Şemsülmülk*'le yaptığı barışta hilfet veziri *Amîdüddeve b. Cüheyir*'in rol oynadığı, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

Bu yılın Şaban (Mart/Nisan 1075) ayında, sultan Melikşah'ın, Gevher Hatun'u öldürttüğü hususunda *Bağdat*'a gelen bir haberde, şu bilgilerin yer aldığı metinde şöyle kaydedilmiştir :

Sultan Melikşah, halası ve Erisıgı (Erbaşgam = Erbasan) et- Türkî'nin eşi Gevher Hatun'u öldürttü, çünkü o, ordudan ayrılıp *Anadolu*'da hareket halinde olan *Türkmenlere* (*Türkmanü'n-nâvekiyye*) katılmak üzere, *Azerbaycan*'a gitmişti. Vezir Nizamülmülk, sultan için Gevher Hatun'dan 50 bin altın borç aldı; borcun ödenme vakti geldiği halde ödenmemesi üzerine Gevher Hatun, Nizamülmülk'e sert sözler söyleyip onu tehdit etti ve kendisine yapılan kötü muamelelere karşılık olmak üzere *Anadolu*'da hareket haline bulunan *Türkmenlere* gidip katılacağını açıkladı²⁷. Gevher Hatun, Kavurt Bey'in öldürülmesi sırasında korku ve endişeye kapılarak *Rey*'den ayrılmış, bu sıralarda da geçtiği *Nişabur* yörelerini yağmalamıştı. Onun bu davranışları üzerine Nizamülmülk, sultan Melikşah'a giderek onun bu hareketlerini ve kendisine söylediği sözleri aynen bildirdi. Bunun üzerine sultan, onun arkasından 200 asker gönderip "Onu öldürmeleri" emrini verdi. Derhal harekete geçen askerler, Gevher Hatun'u izlemeye başladılar. Beraberinde pek çok asker bulunan Gevher Hatun, kendisinden ancak iki, ya da üç konak uzaklıkta bulunan ve kendisini izleyen askerlerden haberi yoktu. Bu arada kendine ait 7 asker gelip, korkusu nedeniyle kendilerinden ayrılmak üzere olan Gevher Hatun'a saldırdılar; bu arada onun cariyelerinden birisi, Gevher Hatun'u korumak amacıyla kendini feda edip onun üzerine atıldı, fakat o da birkaç yerinden yaralandı. Böylece Gevher Hatun, öldürüldükten sonra kendisini izleyen sultanın askerleri gelip Hatun'un otağını, mal ve parasını o cariyeden alıp bunları güvence altına aldılar ve bunların hepsini sultan Melikşah'a götürdüler. Bunun üzerine sultan, Gevher Hatun'un ahdi uyarınca bunların değerli olanlarını kendi yanında alıyordu²⁸.

Gevher Hatun hakkındaki bu kayıttan sonra metinde, hilafet veziri Amîdüddeve b. Cüheyr'in, halife el-Kaim'in ölümünden sonra halife olan el-Muktedî'ye bîat almak için sultan Melikşah'a gittiği (Ramazan = Nisan/Mayıs 1075), beraberinde sultana takdim etmek üzere, 800 çeşitli cinsten giysi, 15 bin altın götürdüğü, fakat kendisine "Sultan için 10 bin altın daha götür" denildiği, kaydedilmiştir.

Bu kısa kayıttan sonra metinde (yine aynı ayda), *Kudüs* hâkimi olarak vasıflanan *Atsiz* et-Türkmanî'nin kıyı bölgesinde (Doğu-Akdeniz), Şöklü ile savaşa tutuşup onu yenilgiye uğrattığı, bunun üzerine Şöklü'nün bozgun halinde çekildiği, bundan sonra *Atsiz*'in da hâla *Fatimî* yönetiminde bulunan *Dımaşk*'ı kuşattığı, kısa olarak belirtilmiştir. Bu konuda metinde, daha sonra ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bu çok kısa kayıttan sonra metinde, *Kurban Bayramı*'nda Perşembe, ya da Cuma günü, *Mekke*'de okutulmakta olan *Abbasî* (*sünnî*) hutbesi kaldırılıp *Mısır* halifesi adına (*şii*) hutbesi okutulmaya başlandığı kaydedilmiş, 11 Receb 463 Cuma günü (14 Nisan 1071 Perşembe) okutulmaya başlanan sünnî hutbenin 4 yıl, 5 ay devam ettiği ve bu yılın yine Cuma günü kaldırıldığı belirtildikten sonra "Bunun Nedeni'nin Zikri" başlığı altında metinde, şu bilgiler verilmiştir:

²⁷Ashında bu *Türkmenlerin* komutanı, sultana isyan eden eşi Erisıgı idi.

²⁸Gevher Hatun'un öldürülmesi olayı, metindeki bu ayrıntılarıyla ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır. Krş. O. Turan, a.g.e., s.121.

Bedrülcemalî, Mısır ülkesinin yönetimini vezir atanmak suretiyle ele geçirince meşgul olacağı başka bir şey kalmadığı için Mekke emîri İbn Ebî Hâşim'e "Şîî hutbesi okutulması" hususunda haber gönderdi ise de o, bunu yerine getirmede. Bunun üzerine Bedrülcemalî, onun amca çocuklarının ilerigelen büyüklerine "Sizler, şîî hutbesi okutulması konusunda söz ve yetki sahiplerisiniz " kapsamlı bir haber gönderdi ise de onlar da bunu kabule yanaşmadılar. Bunun üzerine Bedrülcemalî, sözkonusu Mekke ilerigelenlerinin büyüklerine ikinci kez, "Artık sizlerin şîî hutbesi okutmamanız için ileri sürdüğünüz deliliniz, sultan Alp Arslan ve halife el-Kaim'in ölümleriyle geçersiz hale gelmiş bulunuyor. Eğer şîî hutbesi okutmanız hususundaki isteğimi kabul edip uygulamazsanız o zaman sizleri ülkenizden kuvvet zoruyla çıkarıp para ve adamlarınıza hâkim duruma geçiriz" içerikli bir haber gönderdi. Bu tehdit dolu önerisinin hemen arkasından Bedrülcemalî, onlara para gönderdi. Bunun üzerine sözkonusu ilerigelenler, İbn Ebî Hâşim 'le bir toplantı yaptılar ve sonunda "En iyisi, biz Mısırhlılar adına, şîî hutbesi okutalım, aksi takdirde ülkede yönetim yetkilerimiz elimizden çıkar" dediler ve şîî hutbeyi yeniden okutmaya başlamaya karar verdiler. Bu sırada Hicaz'da, Mısır'dan yiyecek maddelerinin gönderilmemesi nedeniyle fiyatlar çok yükselmişti. Bu nedenle endişeye kapılan İbn Ebî Hâşim, aldıkları karar uyarınca istemeyerek şîî hutbesini okutmaya başlattı, halife ve sultanın Zemzem kuyusu üzerindeki lakapları kazanmak suretiyle silindi. Bu arada Kâbe üzerindeki Horasan örtüsü kaldırılıp Mısır halifesi el-Mustasır'ın lakaplarının yazılmış bulunduğu beyaz ipekten örtü Kâbe'ye örtüldü²⁹.

Bu olaydan sonra metinde, Atsız ile Akkâ emîri Şöklü ilişkileri hakkında şu bilgiler veriliyor :

Türkmen emîri Atsız'ın Taberiye'de yaptığı savaşta Şöklü'yü tutsak alıp öldürttüğü ve beraberinde bulunan adı belirtilmeyen Kutalmışoğlu'nu da tutsak aldığı kısaca kaydedildikten sonra metinde, bu olayın ayrıntısına geçiliyor, şöyleki :

Şöklü, Anadolu topraklarında bulunan³⁰ İbn Kutalmış et-Türkî'ye bir mektup yazıp onu, kendisine katılması için Suriye'ye gelmesi hususunda teşvik etti. Bu Kutalmışoğlu, sultan Alp Arslan'ın amcasının (Arslan Yabgu) oğlunun (Kutalmış) oğlu idi. Şöklü, ona gönderdiği mektubunda "Sen Selçuklularından olup sultan ailesinden sin. Bu nedenle biz, sana tâbi olup hizmetinde olursak seninle şeref duyar öğünürüz ; halbuki Atsız, sultan ailesinden değildir, bu nedenle biz, ona, tâbi olup itaat ve hizmet etmeye razı olamayız " dedikten sonra Atsız'ın ve Suriye'nin fetih işinin çözümlenmesinin kolay bir şey olduğunu bildirdi ve "Eğer Atsız'ı yenilgiye uğrutup Suriye'den uzaklaştırırsak kesinlikle Mısır halifesinden bize yardım ve para gelir" dedi. Şöklü'nün bu önerisini kabul eden Kutalmışoğlu, Şöklü'nün yanına gelip birlikte Taberiye'ye giderek "Mısır halifesine itaatlarını" açıkladılar. Bunun üzerine Atsız, Kudüs'ten çıkıp onlara karşı harekete geçti, onlar da ona karşı yürüdüler, Taberiye halkı da kendilerini destekledi. Nihayet iki taraf kuvvetleri savaşa tutuştular ; Atsız, onları yenilgiye uğrattı ve tutsak aldığı Şöklü ve bir oğlunu derhal öldürttü, fakat yaşlı olan babalarını serbest bıraktı ; bu arada da Taberiye'yi yağma ve halkını kıyıma tâbi tuttu. Savaş sırasında Atsız, Kutalmışoğlu, küçük kardeşi ve amcasının oğlunu da tutsak almıştı. Kutalmışoğlu'nun 7 Türk cârîyesi vardı. Bunlardan kendisinden hamile olan birisi, ona "Bizi bırak ta düşmanlar bize tecavüz etsinler" deyince Kutalmışoğlu'nun "Bunu asla yapmam" demesi üzerine cârîye "Öyleyse hepimizi öldür" dedi. Bunun üzerine

²⁹ Bu olayın ayrıntısı, ilgili araştırmalara yansımamıştır.

³⁰ Bu sıralarda Kutalmışoğulları, güney-doğu Anadolu'da Fırat ırmağı ve Urfa taraflarında fetihler yapmakta idiler (Ayrıntı için bk. A. Sevim, a.g.e., s.68).

Ku t a l m ı ş o ğ l u , onları öldürdü. Öldürülmekten kaçıp kurtulan Ş ö k l ü 'nün öteki oğlu ise babasının hâkimiyetinde bulunmuş olan *Akkâ*'ya gittiyse de şehir halkı, kent kapısını yüzüne kapayıp onu içeri almadılar. Bu arada kent halkı, *Mısır* halifesinin hâdimi olup *Sur* kentinde oturmakta olan *Cevher el-Medenî*'ye mektup yazıp "*Akkâ*'ya gelmesini " bildirdiler ve çok geçmeden de *Akkâ*'ya gelen *Cevher*'e şehri teslim ettiler ve hutbeyi yeniden *Mısır* halifesi adına okutmaya başladılar³¹.

Bu kayıtlardan sonra metinde, *A t s ı z*'in kendisine bir mektupla askerî yardım isteğinde bulunması üzerine sultan *Melikşah*'in ordudan üç bin askeri ona *Suriye*'ye gönderdiği ³² kaydedildikten sonra *Anadolu*'da fetihler yapan adı belirtilmemiş bulunan, fakat *Süleyman n ş a h* olduğu anlaşılan³³ tutsak *Ku t a l m ı ş o ğ l u*'nun kardeşi, *Haleb*'e gelip kent emîri *N a s r*'ı kuşatmaya başlamıştır. Bunun üzerine *N a s r*, *Haleb Ahdâsı*³⁴ kuvvetleriyle birlikte ona karşı harekete geçip savaşmak suretiyle onu kuşatmadan uzaklaştırmaya çalıştı ve ona "Ben, bu şehirde sultanın nâibiyim ; sen, eğer sultana itaat ediyorsan o takdirde bizden, uzaklaşman gerekir " dedi ve *Ku t a l m ı ş o ğ l u*'na bir miktar para verdi ; böylece o da bu duruma razı olup kuşatmadan ayrılarak *Selemiy*e topraklarına gelip konakladı. Bu arada da *A t s ı z*'a "Tutsak kardeşini serbest bırakması" hususunda haber gönderdi. Bunun üzerine *A t s ı z* , ona "Ben bu konuda sultana haber gönderdim ve onun cevabımı bekliyorum. Eğer sultandan, onu kendisine gönderme emri bana gelirse onu, kendisine gönderirim, yok eğer başka bir emir gelirse ona göre hareket ederim" dedi. Bunun üzerine *Ku t a l m ı ş o ğ l u* , *Antakya*'ya yöneldi ise de kendisiyle savaşıp bir kısım askerlerini yağma eden *Haleb Ahdâsı*'na karşı içinde bir kin besliyordu, bu nedenle o, ele geçirdiği onlardan bir grubu öldürdü, çok geçmeden de *Antakya*'yı kuşattı, fakat kent hâkimi ile yıllık 20 bin altın karşılığında bir anlaşma yaparak *Antakya* yörelerinin yağmadan korunması görevini üstlendi. İşte bu sıralarda, sultandan *A t s ı z*'a gelmekte olan *Türkmenlerden* bir grup *Haleb*'e saldırıya geçince kalabalık *Haleb* kuvvetleri de onlara karşı saldırıya geçtiler. Bu arada *Ku t a l m ı ş o ğ l u* da *Antakya* kapısından ayrılıp *Haleb*'e yönelerek bu *Türkmen* kfilesinin önünü kesti ve *Haleb*lilerin de yardım ve desteğiyle *Türkmenleri* yağmaladı, kendisine karşı koyanlarla da savaştı ; daha sonra da şehri koruma amacıyla *Antakya* kapısına gelip konakladı³⁵.

Metinde, daha önce yeni halife *el-Muktedî*'ye hilâfetini tanıma (*bîat*) belgesi almak için sultan *Melikşah*'a giden (Ramazan= Nisan/Mayıs 1075) hilâfet veziri *Amîdd devle b . C ü h e y r*'in Zülhicce ayının sonlarında (Ağustos 1075 ortaları) *Bağdat*'a döndüğü, onun, sultan *Melikşah*'tan veziri *Nizam ül m ül k*, yakın çalışma arkadaşları ve ordu mensuplarının, vezir *Fahrud devle b . C ü h e y r* dolayısıyla burukluklarına rağmen halife *el-Muktedî*'nin halifeliğini tanıma belgesi aldığı, kaydedildikten sonra *Nizam ül m ül k*'ün kalbinde, vezir *Fahrud devle b . C ü h e y r*'in düşmanları tarafından kendi aleyhine nakledilen olumsuz sözler dolayısıyla bir burukluk olduğu, özellikle belirtilmiştir.

³¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 66-69.

³² Sultan *Melikşah*'in buyruğuyla *Suriye*'ye gelip *Haleb* yörelerine ulaşan bu kuvvetlere karşı vasal *Haleb* emîri *N a s r*, kuvvet sevk etmiş, ayrıca *Süleyman n ş a h*, kardeş ve yakınlarını tutsak alması dolayısıyla *A t s ı z*'a kızgınlığı nedeniyle bu kuvvetlere ani bir saldırıda bulunup kendisine karşı koyanları öldürmüş, ötekileri de yağmalamıştır (A. Sevim, a.g.e., s.70).

³³ Bu konuda bk. A. Sevim, a.g.e., s. 69, not nr. 126.

³⁴ Tekili *hades*, olup Ortaçağlarda "Devlet, ya da bir şehrin yerli koruyucu teşkilâtı kuvvetleri" anlamına gelen bu sözcük hakkında bk. R. Dozy, a.g.e., s. I, 257-58 ; Cl. Cahen, EI 2 "al-Ahdâs" mad.

³⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 69-70.

Bu kayıttan sonra bu yılın son olayı olarak "Gevher Hatun" başlığı altında metinde şu bilgiler verilmiştir :

Sultan Melikşah'ın halası ve Alp Arslan'ın kızkardeşi olan Gevher Hatun, dindar ve iffetli bir hanımdı. Nizamülmülk, Alp Arslan ölünce onu müsadere edip değerli mücevher, para ve mallarını almıştı. Bu nedenle Gevher Hatun, Nizamülmülk'le mücadele amacıyla eşinin (Erbasan) yönetiminde bulunan hareket halindeki *Türkmenlere (Nâvekiyye)* katılmak üzere Rey'e gitti. Bunun üzerine Nizamülmülk, sultana "Onu öldür, aksi taktirde o bizim başımıza büyük belalar açar" demek suretiyle tavsiye ve uyarıda bulundu. Bunun üzerine Gevher Hatun öldürüldü. Onun ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca halk, Nizamülmülk'ü kötüleyip, "*Nizamiyye Medresesi*'ni yaptırmak onun için yeterli değildir ; zira o, medresenin inşası sırasında halkın arazisine el koymuş, böylece onların âdeta kanlarına girmiştir. Ayrıca o, sultan Melikşah'ı amcası Kavurt Bey'i yayının kirişiyle öldürtmeye ve çocuklarının da gözlerine mil çektirip kör ettirmeye ve son olarak da halası Gevher Hatun'u öldürtmeye teşvik edip, kışkırtmıştır." dediler. Bunu haber alan Nizamülmülk " Halkın, böyle kendisine karşı kışkırtılması, ancak ve ancak Fahrüddeve b. Cüheyr aracılığıyla yapılmıştır" dedi³⁶.

468 (1075/76) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, metinde Müeyyidülmülk b. Nizamülmülk'ün babasının hastalanması nedeniyle Bağdat'tan ayrıldığı, onunla birlikte halife el-Kaim'in ölümünü ve yerine geçen el-Muktedî adına hutbe okutmasını bildirmek üzere, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed eş-Şâhid'in *Hilâfet Divanı* adına elçi olarak Gazne hükümdarı İbrahim b. Mesut'a gittiği (3 Muharrem Salı = 18 Ağustos 1075 Salı) kaydedildikten sonra Selçuklu vasalı Halep emiri Nasr b. Mahmut döneminde *Menbic*'in Bizanslılardan alındığı belirtilmiştir.

Bu kayıttan sonra ise metinde şu bilgiler yer almaktadır:

Bu yılın Safer ayında (Eylül/Ekim 1075) Selçuklu Amîdi Ebû Nasr, Selçuklu (*İstifa=Maliye*) *Divanı* için halife ve adamlarına ait ıktalardan 100 bin altın (dinar) almak üzere Bağdat'a halifeye geldi ve ona "Askerlerin sayısı arttı, sultanda da para kalmadı" dedi. Fakat halife ona, bu hususta olumlu bir cevap vermedi ve bu husus için Amîd üddeve b. Cüheyr ile *Hâdim Zâfer*'i sultan Melikşah'a gönderdi. Halifenin bu tutum ve davranışını iyi karşılamayan Amîd Ebû Nasr, halifenin nâiblerini uzaklaştırıp sözkonusu ıktalarına el koydu ve buralara *Türkleri (Acem)* atadı³⁷.

Selçuklu maliyesine para sağlanması bakımından önemli olan bu kayıttan sonra hilafet veziri İbn Cüheyr'in sultan tarafından Bağdat'a gönderilen azil isteği hakkında metinde, şu bilgiler yer almıştır :

Sâduddeve Gevherayın, vezir Nizamülmülk'e karşı olan tutum ve davranışları nedeniyle hilafet veziri Fahrüddeve İbn Cüheyr'in azledilmesi amacıyla Bağdat'a geldi; kendisini İbn Cüheyr karşıladı ise de ona hiç yüz vermedi ; bu arada Gevherayın'ın adamları, şehir halkına ait evlere yerleştiler ve halka pek iyi davranmayıp

³⁶ Gevher Hatun hakkında metinde, daha önce verilen bilgiler böylece tamamlanmış oldu.

³⁷ Selçuklu maliye teşkilâtının (Divan-ı istifa) para temini hususundaki bu küçük, fakat önemli kayıt, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

onlara her türlü kötülüğü yaptılar, *Selçuklu* atlı birlikler komutanı (*Haylbaşı*) da *Hilafet Divanı* önlerine gelip söylenerek dolaşip durdu. Bu durumdan korku ve endişeye kapılan İbn Cüheyr, "Ben sultana bizzat gidip güya benim tarafımdan söylenenlerin yalan olduğunu ona açıklayacağım ve kendisine karşı geçmişte yaptığım hizmetleri birer birer söyleyeceğim. Daha önceleri Kavurt Bey, halife el-Kaim'e sultanla kendi arasındaki sorunları çözme hususunda aracı olması için 300 bin altın göndermişti. Ben, Kavurt Bey'in bu hareketiyle, onun sultana tâbi olup hizmetine girmek istemediğine değindim. Bana yöneltilen bu tehditler, benim sultana olan bu saygılı tutumumun karşılığı mı olacaktır?" dedi Gevherâyin, beraberinde "Halifeye hitaben yazılmış ve vezir İbn Cüheyr'in azlini içeren bir mektup olduğunu" söyledi, fakat mektup açılınca içinde vezirin azlinin olmadığı görüldü, ancak vezir hakkında bazı kısımlar yer almakta idi ki bunlar şöyle idi : "Ey vezir ! bizim *Bağdat*'tan dönen adamlarımız, 'senin, onların bazı işlerine ve amaçlarına nifak soktuğunu' söylediler. Senin iyi olmayan böyle bir yoldan ayrılman ve bu tabiatını değiştirmen gerekir, aksi takdirde *İmam Hazretlerine* (Halife) 'bu tutum ve davranışının karşılığının bizzat senin tarafından ödenmesi, bizim adamlarımıza güvenilmesi ve yaptıkları işlere teşekkür edilmesi hususlarında' mektup yazıp bildireceğiz". Sultanını bu ifadeleri üzerine vezir, Kavurt Bey hususunda söylediği sözlere pişman oldu ve Gevherâyin'e "Eğer sultanın mektubunun seninle ilgili yerlerini bana bildirseydin o zaman ben, senin ilgili kimselerden topladığın bilgilerden daha çoğunu sana toplardım. Fakat sen, böyle yapmayı, iyi olmayan önlemler almakla doğrunun aksine (kötülük) yaptın" dedi. Böylece vezirin kalbi rahatlayıp sakinleşti ve sultanın mektubunu birisiyle halifeye gönderdi; böylece kendisi ve adamları huzura kavuştu. Bir süre sonra da sultanın "Halife ve adamlarının iktalarından el çekilmesini" içeren mekupları *Bağdat*'a ulaştırıldı³⁸.

Bu kayıttan sonra metinde, beraberinde, tutsak alınan Kutalmışoğlu ile küçük kardeşinin bulunduğu Atsiz et-Türkmanî'nin elçisinin *Bağdat*'a geldiği ve her iki tutsağı Sâduddevle Gevherâyin'e teslim ettiği, onun da onları sultan Melikşah'a gönderdiği, kaydedilmiştir (Cumadelûla=Aralık/Ocak 1075/76). Bu kayıttan sonra ise Atsiz'in *Suriye*'deki fetihleri hakkında şu bilgiler verilmiştir :

Emîr Atsiz, *Haleb Mirdasoğulları* emîrliğine ait olan *Rafenîyye*'yi aldıktan sonra *Haleb* emîri Nasr b. Mahmut'a haber gönderip "Babası emîr Mahmut'un bıraktığı paralarından bir kısmını kendisine göndermesini, ayrıca kızkardeşiyle de evlenmek isteğini ve nihayet *Haleb*'in kendisine teslimini" bildirdi. Bununla birlikte Nasr, ona sadece 15 bin altın göndermiş, Atsiz da buna rıza göstermiş, böylece her ikisi arasındaki sorun çözülmüştür. Bu anlaşmadan sonra Atsiz, kontrol ve sıkıştırma altında bulundurduğu *Fatimî* yönetimindeki *Dimaşk*'a yönelip kuşatmaya başladı; bu arada da *Trablusşam* ve *Sur* kentlerine yürüyüp her iki kente şartlı olarak hâkim oldu. Bu şartlar şöyledir :

- 1-Her iki kent ve yörelerinde, *Mısır Fatimîleri* adına okunan hutbe değiştirilmeyecek,
- 2-*Oğuzlar*, özellikle *Sur* kentine girerek mal alıp mal satabilecekler, fakat şehirde ikamet etmeyecekler³⁹.

³⁸ Sultan Melikşah ve Nizamülmülk ile hilâfet veziri Fahrüddevle b. Cüheyr arasında geçen bu olay, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

³⁹ Esasında *manen sünnî Bağdat Abbâsî Halifeliği*'ne bağlı olan emîr Atsiz'in *Trablus* ve *Sur* kentlerinde *şii hutbesini* değiştirmemeyi kabul edip her iki kente hâkim duruma geçmesi, gerçekten önemli bir tarihî olaydır. Onun her iki şehir valileriyle yaptığı anlaşmada, şimdiye dek hiç uygulanmamış olan geniş bir dinî hoşgörü yanında, *Filistin* topraklarında kurduğu *Selçuklu Melikliği*'nin sınırlarını genişletmesi ve özellikle iktisadî hayatın canlanıp gelişmesini sağlama amacını ön plana aldığı anlaşılıyor (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s.70).

Emîr A t s ı z 'la ilgili bu kayıtlardan sonra halife e l - M u k t e d î 'nin vezir Fa h r u d - d e v l e b . C ü h e y r 'in o ğ l u A m î d ü d d e v l e 'yi halifelik vezirliğine atadığı (18 Şevval Perşembe = 25 Mayıs 1076 Çarşamba) ve bu hususta bir *tevkî* (buyruk) yazıldığını, kırmızı renkli kumaştan (saklâtûn) yapılmış bir cübbe, altın işlemeli ipek ferace ve yine altınla süslenmiş bir at'tan oluşan *hil'at* verildiğini kaydettikten sonra metinde şu bilgiler yer alıyor :

Halife, A m î d ü d d e v l e ve babası Fa h r u d d e v l e 'yi yanına çağırtdı ve onlara, gönüllerini hoş eden hitabede bulundu ; özellikle A m î d ü d d e v l e 'yi, yönetimde alacağı önlemlerin zamanlarını tespitle görevlendirdi ; bu arada her ikisine de *Beytün'n-nûbe*'ye çıkmaları hususunda Eb û Sa 'd b . e l - M u s l â y a e n - N a s r a n î tarafından kaleme alınan bir *tevkî* çıkarılarak hilâfet ilerigelenlerinin huzurunda okutuldu. *Tevkî*'de, yeni vezir A m î d ü d d e v l e , övgü dolu sözlerle övülmekte ve halifelğe iyi ve sadakatle hizmette bulunacağı özellikle belirtilmektedir.

Halifelik vezirliğine yapılan bu atamadan sonra sultan M e l i k ş a h 'ın vezir N i z a m ü l m ü l k 'ün etkisi olmadan, kardeşi T â c ü d d e v l e T u t u ş 'u *Suriye Selçuklu Melikliği*'ne atama niyetinde olduğu belirtildikten sonra metinde, şu bilgiler verilmektedir :

Sultanın bu niyetini haber alan *Suriye Selçuklu Meliki A t s ı z e l - H â r e z m î* , derhal sultana bir mektup gönderdi. Bu mektubun içeriği şöyle idi :

" Ben, fethetmekte olduğum bu memleketlerde, sultanın itaatli bir nâibiyim, bu fetihler dolayısıyla da sultandan herhangi bir para yardımı da istemedim. Sultanın adına hutbe okutduğum gibi, bana, ödemem için belirtilen miktar vergiyi de göndermekte herhangi bir zorluk çıkarmıyor ve geciktirmiyorum. Bana, sultanın, T â c ü d d e v l e T u t u ş 'u, benim yerime *Suriye*'ye atayıp gönderme niyetinde olduğu haberi geldi. Bu atamanın yapılmasını gerektiren şey, yani bütün düşmanlara karşı başarı kazanmışken benim görevden uzaklaştırılmamı gerekli kılan şey nedir? Esasında ben, zengin bir ülke ve kuvvetli bir orduya sahip olan *şî Mısır* halifesinin karşısında bulunuyorum. Bu nedenle benim, onlara karşı hazırlıklı olmam ve isabetli olan şeyleri yapmam gerekir". Bu arada metinde, A t s ı z 'ın bu mektupta daha pek çok şeyler üzerinde durduğu, özellikle belirtilmiştir. N i z a m ü l m ü l k , A t s ı z 'ın gönderdiği bu mektubun içeriğine vâkıf olunca, tabii sultan adına, ona, ikram ve şereflendirme amacıyla sultana ait (*sultani*) kaftan, külah, kılıç ve kalkanlardan birer tane göndermek suretiyle onun gönlünü aldı⁴⁰.

Yine bu yılın Zülhicce (Temmuz/Ağustos 1071) ayında, A t s ı z 'ın *Dımaşk'ı Fatimilerden* barış yoluyla teslim aldığı, halifeye bir mektupla bildirdiği, fetih nedeni'nin ise kentin sürekli olarak kuşatma altında tutulması sonucunda şehirde fiyatların çok artması ve bu yüzden sıkıntı çeken birçok kimselerin ölmesi olarak belirtildikten sonra yiyecek maddesi dolu olan bir dengin aşağı-yukarı 80 *mağribî dinarına* (altın), iki denk ve yarım büyük çuval (harar) yiyecek maddesinin ise 80 *Suriye dinarına* ve içinde birçok yiyecek maddelerinin bulunduğu büyük çuvaların ise 200 dinar ve 3000 dirheme satıldığı, özellikle metinde belirtilmiştir⁴¹.

⁴⁰ Metinde, A t s ı z 'ın görevden alınıp yerine T u t u ş 'un atanmasının nedeni, belirtilmemiştir. Ş ö k l ü ile yapılan *Taberiyye savaşında*, A t s ı z tarafından tutsak alınıp *İsfahan'a* gönderilen *Kutalmışoğullarının* sultan M e l i k ş a h üzerinde A t s ı z aleyhine olumsuz bir etki yapmaları sonucunda, A t s ı z 'ın bu hareket ve faaliyetlerinin bağımsız bir devlet kurma amacına bağlanması düşüncesiyle onu görevden alma eğilimi göstermesi mümkündür. Nitekim A t s ı z 'ın, sultana itaat ve tâbiyetini bir mektupla bildirmesi üzerine sultan, onu görevinde bırakmıştır (Bk. A. Sevim, a.g.e., s.71).

⁴¹ Bu konuda biraz ilerdeki metinde, bu bilgileri tamamlayacak yeni bilgiler verilecektir.

Dimaşk'in fethi konusunda verilen bu kısa kayıttan sonra metinde, *Mekke*'de *sünnî hutbesi* okutulmaya başlanmasının nedeni hakkında şu bilgiler verilmektedir :

Sâlar el-Horasanî, *Mekke* emîri Şerif İbn Ebî Hâşim'in, sultan Melikşah'ın kızkardeşiyle evlenmesi hususunu konuşup kararlaştırdılar. Bunun üzerine İbn Ebî Hâşim, amca çocuklarını toplayıp onlara "Biz, para karşılığı, ya da onlardan korku nedeniyle *Mısır Halifeliği* adına *şîî hutbesi* okutuyoruz. Fakat şimdi artık korkacak bir durum kalmadı, bu nedenle *Selçuklu* devletinden uzak durmamız, artık doğru olmaz. Bu nedenle *Mısır*'a bir elçi gönderip durumu onlara anlatırız ; eğer durum, bizim istediğimiz gibi iyi ve olumlu olursa o zaman *Mısır*'a karşı tutumumuzu koruruz, böylece bütün amcaoğullarımızla uyumlu yaşarız, yok eğer durum bunun aksi, yani aleyhimize olursa biz de bunun için önlem alırız" dedi. Bunun üzerine onlar, güvendikleri adamlarından iki tanesini *Mısır*'a göndermeye karar verdiler ve onlara " *Mısır Halifeliği*'nin kendilerine her yıl tâbîlik simgesi olan *kisve* ile birlikte belli bir miktar para yardımı ve özellikle Bedrülcemalî'nin, kendilerine karşı iyi tutum ve davranış içinde bulunduğunu bildirmesi için geldiklerini söylemelerini "emrettiler ; onlar da *Mısır*'a gidip bu emri yerine getirdiler. Bir süre sonra bu iki elçiyi beraberinde 10 bin altın, ayarı 3000 altın olan altınlarla işlenmiş bir zincir ve *debikî* kumaştan yapılmış bir *Kâbe* örtüsü, *Mekke* emîrine ve *Alevîlere* hil'atler bulunan ve âdet üzere, İbn Ebî Hâşim'den *Mısır* halifesine sâdik kalacağı hususunda *ant* almak üzere gönderilen bir *Mısır* elçisiyle birlikte *Mekke*'ye döndü. İbn Ebî Hâşim ve amcaoğulları, iki elçiyi derhal yanlarına çağırıp onlara *Mısır*'da tanık oldukları durumu sordular, onlar da şunları söylediler :

"*Mısır* hâkimine olan inanç ve güven duygusu, artık orada kaldı ve ilişkilerimiz kötüleşti, bize gönderecekleri para da ortada yok, çünkü *Mısır*'da ilerigelen devlet adamları öldürülmüş, böylece ülke zayıf bir duruma düşmüş, fakirleşmiş ve devlet hazinesi de boşalmış." Bunun üzerine İbn Ebî Hâşim, amcaoğullarına "*Mısır*'daki durumu artık öğrenmiş bulunuyorsunuz. Sâlar el-Horasanî, sultan adına bana sultanla bizim ilişkilerimizi ve ayrıca sultanın kızkardeşiyle evlenmem için *mihir* olarak 10 bin altın gönderileceğini içeren bir mektup verdi" dedi. Böylece amcaoğullarıyla anlaşmaya vardığı anlaşılan İbn Ebî Hâşim, *Mısır* elçisine "Sultan, *Irak*'a yönelecek, bu nedenle ben, kendimiz için endişe ediyorum" dedi ve *Mısır* halifesi adına okutmakta oldukları hutbenin, ne olacağı görülünceye değin, okutulmasını durdurdular ve kendilerine gönderilen para ve hil'alleri aldıktan sonra elçiyi *Mısır*'a gönderdiler, bu arada *Mısır* hutbesini de kaldırıp *Abbâsî* halifesi el-Muktedî ve *Selçuklu* sultanı Melikşah adlarına *sünnî hutbesi* okutmaya başladılar⁴².

Bu kayıttan sonra metinde, *Atsız*'ın, *Dimaşk*'ı alıp şehir camilerinde halife el-Muktedî ve metinde belirtilmemekle birlikte tâbî olduğu sultan Melikşah adlarına *sünnî hutbesi* okuttuğu, kaydedildikten sonra şu bilgiler verilmektedir:

Vali Mualla b. Haydere b. Münzev'in kaçması üzerine, şehirdeki silahlı kuvvetler, toplanıp Rezinüddeve İntisar b. Yahya'yı vali seçtiler. Bu sırada *Dimaşk*'ta fiyatlar çok yükseldi, halk ölü eti yemek zorunda kaldı, bu nedenle şehir *Ahdâs*'i ile silahlı kuvvetlerin arası açıldı. İşte bu sırada *Atsız*, *Dimaşk*'ın dış yörelerini tamamen tahrip ile halkı şiddetli bir baskı altına almıştı. Şehirdeki durumun ciddi boyutlara ulaştığını yakından izleyen *Atsız*, onlara özel bir mektup gönderip, barış yoluyla kentin kendisine teslim edilmesini istedi. Bunun üzerine özellikle yiyecek bakımından çok güç ve sıkıntılı durumda bulunan halk, kendilerine hiç dokunulmayıp güvence vermesi hususunda ant aldıktan sonra *Atsız*, kendi-

⁴² Bu konuda bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 125-127.

sine açılan kent kapısından girip şehre hâkim oldu (Zülkade= Haziran/Temmuz 1076). Fakat A t s ı z 'ın şehre giren askerleri, halkın evlerine yerleşip kadınları ile mal ve paralarına el koydular, böylece hiç kimsede bir dirhem para bile kalmadı. Bunun üzerine halk, cami ve mescitlere gidip A t s ı z ve adamlarına sürekli olarak beddualarda bulundular. Kendisinin kontrolünden çıktığı anlaşılan halka karşı girişilen bu olumsuz hareketlerden sonra A t s ı z , özellikle şehrin dış yörelerinin onarımına önem vermiş, üretime geçmeleri için çiftçilere tohumluk hububat getirtip dağıttırılmış ve onların ekim yapmalarını zorunlu kılmıştır. A t s ı z 'ın bu önlemleri sonucunda kentte fiyatlar düştü, böylece halk da rahatlayıp huzur ve sükuna kavuştu⁴³.

469 (1076/77) Yılı olayları

Bu yılın ilk olayı, *Medine*'de *şîh hutbesi* okutulmasıyla ilgili olup bu konuda metinde, şu kısa bilgi verilmiştir :

M u h î t ü 'l-A l e v î , *Medine*'ye hâkim olup *sünnî hutbeyi* kaldırıp *Mısır* halifesi (e l - M u s t a n s ı r) adına şîh hutbesini yeniden okutmaya başladı ve kent emîri H ü s e y i n b . M ü h e n n â 'y ı şehirden uzaklaştırdı (Safer = Eylül/Ekim 1076). Bunun üzerine S â l a r e l - H o r a s a n î , durumu arzetmek üzere, sultan M e l i k ş a h ve veziri N i z a m ü l m ü l k 'e gitti. Esasında S â l a r , *Medine*'de kötü bir yönetim uygulamış ve H z . P e y g a m b e r 'in kabrini ziyarete gelenlere vergi koymuş, bu nedenle de halk ve kabileler, ona karşı M u h î t ü 'l - A l e v î ile birlik olmuşlardır⁴⁴.

Bu kayıttan sonra metinde, *Reisü'l-Irakeyn* E b ü A h m e t b . A b d ü l v â h i d b . e l - H ı z r e n - N i h a v e n d î 'nin sultan M e l i k ş a h 'ın hizmetinde görevli iken *İsfahan*'da öldüğü (Rebiülevvel (Ekim/Kasım) kaydedildikten sonra, yine aynı ayda, sultan M e l i k ş a h 'ın *Huzistan*'a gittiği, bu arada *Basra*'ya gidip med ve cezir olayını seyretmek için bir gece kaldığı belirtilmiştir. Bu kısa kayıttan sonra ise emir F e r a m u r z b . K â k û y e e d - D e y l e m - î 'n i n , sultan M e l i k ş a h 'ın halası ve ölen halife e l - K a i m 'in eşi A r s l a n H a t u n 'la evlendiği ve eşine 200 çeşitli giysi ve 10 bin altın gönderdiği (Rebülâhır = Kasım) kaydedilmiştir. Daha sonra da metinde, A t s ı z e l - H â r e z m î 'nin *Mısır*'a yürüdüğünü içeren bir mektubun *Bağdat*'a ulaştırıldığı (Safer ortaları = Eylül 1076 ortaları), kaydedilmiştir⁴⁵.

A t s ı z 'ın *Mısır* seferine çıktığı hususunun belirtilmesinden sonra metinde, A r t u k B e y e t - T ü r k m a n î 'nin⁴⁶ *Katîf* seferi hakkında şu bilgiler verilmektedir :

Babası E k s ü k S â l a r olan *Hulvan*'ın ıktâ sahibi bulunan A r t u k e t - T ü r k m a n î , *Basra*'ya uğramak suretiyle, askerlerinin geçtikleri yerleri yağmalaya yağmalaya *Katîf*'e doğru hareket etti. Bunun üzerine *Basra* halkı, kent sokaklarının ve giriş noktalarının kapılarını kapattılar. Çok geçmeden *Basra* ilerigelenleri, A r t u k B e y 'e gidip şehre karşı giriştiği ve girişeceği hareketinden dolayı onu suçladılar. A r t u k B e y ise *Ahsa*'ya gidebilmek amacıyla onlardan kendileri için gerekli olan develer, yiyecek maddeleri ve para isteğinde bulundu, onlar da A r t u k B e y 'in isteklerinin ancak bir bölümünü verebildiler. Bunun üzerine A r t u k B e y ,

⁴³ A t s ı z , kendisiyle anlaşıp barış yoluyla *Dimaşk*'ı kendisine teslim etmesi nedeniyle İ n t i s a r 'a *Banyas* ve *Yafa* kentlerini dirlik olarak vermişti (*Dimaşk*'ın A t s ı z tarafından fethi konusunda ayrıntılı bilgi için bk. A. SevİM, a.g.e., s. 72-74).

⁴⁴ Ayrıca bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 127.

⁴⁵ A t s ı z 'ın *Mısır* seferi hakkında biraz sonraki metinde ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁴⁶ A r t u k (Bugün A r t ı k) adı, özellikle batılı kaynak ve araştırmalarda, O r t a k O r t o k , U r t u k ve A r t a k imlâlarıyla yazılmıştır. Fakat A r t u k 'un babasının adının E k s ü k (E k s i k) olduğuna göre bir *Türk* adı olan bu sözcüğün A r t u k şeklinde okunup yazılmasında şüphe olmamalıdır.

Basra'dan ayrılıp *Katîfe* yöneldi (Receb = Ocak/Şubat 1077). Bu sıralardaki *Katîf* emîri Ya h y a b . e l - A b b a s , A r t u k B e y ' i n g e l m e k t e o l d u ğ u n u h a b e r a l m a s ı n e d e n i y l e k e n t i b o ş a l t ı p *Katîf* adasına kaçmıştı. Öte yandan A r t u k B e y , *Ahsa*'ya ulaşınca burasını yağmaladı; kent kalesinde bulunan ve yiyecek bakımından zor duruma düşen *Karmatîler*, hile yoluna saparak A r t u k B e y ' e h a b e r g ö n d e r i p " K u ş a t m a y ı k a l d ı r d ı ğ ı n t a k d i r d e b i z , s a n a 10 b i n a l t ı n v e r i p *Abbasî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı adlarına *sünnî* hutbesi okutacağız" dedikten başka rehineler de gönderdiler. Onların bu önerisini içten bulup inanan A r t u k B e y , ş e h r i k u ş a t m a v e s ı k ı ş t ı r m a d a n v a z g e ç i p ç e k i l d i . F a k a t b u n u n ü z e r i n e *Karmatîler* ve halk, şehirden çıkıp yakın bahçelerde bulunan gizli kuyulara sakladıkları yiyecek maddelerini süratle kaleye taşıdılar. Onların bu hareketini haber alan A r t u k B e y , o n l a r ı n k e n d i s i n e h i l e y a p t ı k l a r ı n ı a n l a d ı v e b a r a b e r i n d e k i r e h i n e l e r d e n b i r k ı s ı m ı n ı ö l d ü r d ü , f a k a t s u ç s u z v e m a s u m b u l d u k l a r ı n ı i s e ö l d ü r m e y i p g ö z a l t ı n a a l d ı v e d e r h a l h a r e k e t e g e ç e r e k ş e h r i n d ı ş y ö r e l e r i n i t a h r i p v e k ö y l e r i d e y a ğ m a l a t t ı , b ö y l e c e d e a s k e r l e r i n e p e k ç o k y i y e c e k m a d d e s i s a ğ l a m ı ş o l d u . F a k a t b u n u n l a b i r l i k t e a ş ı r ı s ı c a k n e d e n i y l e a s k e r l e r i , b u r a d a n a y ı r ı l m a k i s t e d i l e r . B u y ö r e l e r d e *Karmatîlere* düşman alan E b u ' l - B e h l û l o ğ u l l a r ı n d a n A b d u l l a h b . A l i e l - U y û n î a d ı n d a b i r i s i v a r d ı . A r t u k B e y , o n u n o ğ l u n u r e h i n e a l a r a k , *Ahsa* kuşatmasını sürdürmesi için emrine 200 *Türkmen* atlısı bıraktı, geri kalanlarını memleketlerine gönderdi. A b d u l l a h ' ı n b u t o p r a k l a r d a o n u n *Cer'â*'ya ⁴⁷ yakın bulunan *Mihsana* (*Muhassana* = ن س ص ح م) a d l ı b i r k a l e s i v a r d ı . Y i y e c e k l e r i a z a l m ı ş o l a n b u r a h a l k ı , a n c a k h u r m a v e b a l ı k y e m e k s u r e t i y l e k a r ı n l a r ı n ı d o y u r a b i l i y o r d u , b u ğ d a y i s e h i ç y o k t u v e y i y e c e k m a d d e l e r i n i n f i y a t l a r ı d a ç o k y ü k s e k t i . B i r r ı t l ö l ç e y i *Cer'â* b a l ğ ı 200 k u r ş u n d i r h e m e y ü k s e l m i ş t i , a l ı ş v e r i ş l e r d e k u r ş u n d i r h e m l e r k u l l a n ı l ı y o r d u . B i r d i n a r (a l t ı n) , 18-20 b i n d i r h e m k a r ş ı l ı ğ ı n d a i d i ⁴⁸.

A r t u k B e y ' i n s ö z k o n u s u *Ahsa* seferinden sonra metinde, *Selçuklu* emîri H u t l u h (K u t l u ğ = K u t l u) ' u n *Hicaz*'daki etkinlikleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır :

Bu yılın Receb (Ocak/Şubat 1077) ayında, K u t l u , b e r a b e r i n d e G a z i y y e v e Z ü b e y d o l d u ğ u h a l d e *Hicaz*'daki *Şibbâk* vadisinde ⁴⁹ bulunan *Hafâceoğulları* kabilesini yağmaladı. Olayın cereyanı şöyle olmuştur: K u t l u , b e r a b e r i n d e b i r g r u p *Türkmen* olduğu halde, yağma amacıyla *Kâbe*'den hareket etti ve *Türkmenlere* "Ele geçireceğiniz para ve mal sizin, kâdınlar ise benim olacak, fakat onlara asla saldırmayacaksınız" dedi, onlar da "Peki" dediler.

⁴⁷ *Necef-Hire* arasında, *Kûfe*'ye yakın bir yer (Yakut, II, 61-62).

⁴⁸ Metinde A r t u k B e y ' i n b u *Ahsa* seferi'nin nedeni, görüldüğü üzere açıklanmamıştır. Tarafımızdan yapılan araştırmalara göre, *Ahsa*'da bulunan *Karmatîler*, *Horasan*, *Suriye* ve *Yemen*'de büyük propaganda merkezleri kurduktan başka *Ahsa*'da *sünnî Abbasî Halifeliği*'ne bağlı olmayan bir devlet kurmak suretiyle onlarla uzun zaman savaşımlardır. Onlarla başarılı mücadele yapamayan halife e l - M u k t e d î , s u l t a n M e l i k ş a h ' a h a b e r g ö n d e r i p i s y a n h a l i n d e b u l u n a n *Ahsa* ve *Bahreyn Kanmatîlerine* karşı yardım istemiştir. Bunun üzerine sultan, mabeyncisi K i ç k i n e (y a d a *Keçkine*=*Küçükçük*) komutasında *Ahsa* ve *Bahreyn*'e bir kuvvet gönderdi, fakat o, *Katîf* emîri Ya h y a b . e l - A b b a s ' t a n o l u m s u z h a r e k e t v e d a v r a n ı ş l a r ı s o n u c u n d a b a ş a r ı l ı o l a m a d ı . İ Ő t e b u n u n ü z e r i n e s u l t a n M e l i k ş a h , A r t u k B e y ' i *Ahsa* ve *Bahreyn* isyanını bastırmakla görevlendirdi. *Mir'atü'z-Zaman*'da, görüldüğü üzere, A r t u k B e y ' i n b u s e f e r i h a k k ı n d a p e k a y ı r ı n t ı l ı b i l g i m e v c u t d e ğ i l d i r . *Selçukluların Ahsa ve Bahreyn* seferleri hakkında İ b n M u k a r r a b (Ö l ü m ü 629=1232) *Divanı Şerh*'inde (Bu şerhte yer alan *Karmatî* isyanı bölümünü ilk kez, ünlü Şarkiyatçı M. J. D e G o e j e (*La fin de l'Empire des Carmathes du Bahreyn* = J.A., tome V, s. 1-30, 1895) yayınlamıştır. Fakat *Selçuklu* araştırmalarında bu yayın dikkat nazarına alınmamıştır. Ancak *Amerika'da Princeton Univ. Kitaplığı Garret Arabic, Nr. 44*'de bulunan bu *Divan Şerh*'nin fotokopisi tarafımızdan getirilmiş ve bu *Selçuklu Ahsa ve Bahreyn* seferleri Arapça metniyle birlikte ayrıntılı olarak yayımlanmıştır [Bk. A. Sevim, *Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatîlerine Karşı Selçuklu Seferi* = Belleten XXIV/94, s. 209-232 (1960)]. Böylece bu konu, tarafımızdan ilk kez *Selçuklu* araştırmalarına 1960 yılında yansıtılmıştır ki, bu hususta, ilgili hiçbir kaynaktan böyle ayrıntılı ve özgün bilgiler yer almamıştır.

⁴⁹ *AzzaMedine* arasında bir yer (Yakut, III, 348).

Böylece K u t l u ve *Türkmenler*, üç gün süreyle çölde ilerledikten sonra seher vakti *Hafâce-oğulları* kabilesine yaklaşıp davul ve zurna (düdük) çaldırdıkları sırada, atların binip onlara saldırıya geçtiler ve çok geçmeden de onları bozguna uğrattılar. Daha sonra bizzat *Arap* obasına gelen K u t l u , buradaki evlerin kapılarını kapattırmak suretiyle buralardaki kadınları ve beraberlerindeki para ve malları koruması altına aldı, *Türkmenler* ise deve ve koyunları yağmaladılar, fakta K u t l u , onların, hiçbir kadının başörtüsünü bile açmalarına fırsat ve imkan vermedi. Yağmalanan develerin sayısı 5 bin olmasına karşılık koyunların sayısı belirlenemeyecek kadar çoktu. Daha sonra *Kûfe*'ye dönen K u t l u , bir de baktı ki adamları olan *Türkmenlerle* birlikte üç cariyeye vardı, bu nedenle onlara öfkelenip kızdı. Bunun üzerine *Türkmenler*, ona "Bu cariyeler, *Araplara* hizmet etmekten kurtulmak için bize sığınmak istediklerini söylediler, yani onlar, kendi istekleriyle bize geldiler" dediler. Buna rağmen K u t l u , onlara "Hayır olmaz" diyerek bu üç cariyeyi *Araplara* geri gönderdi⁵⁰.

Emîr K u t l u hakkındaki bu ilginç kayıttan sonra emîr A t s ı z 'ın *Mısır* seferi hakkında metinde, şu bilgiler verilmektedir :

A t s ı z el-Hâ rez m î, bozguna uğrayarak 15 atlıya *Kahire*'den *Dimaşk*'a döndü ; onun ağırlıkları yağma edilmiş ve askerleri de öldürülmüştü (Receb= Ocak/Şubat). A t s ı z , *Dimaşk*'ı ele geçirdikten sonra *Mısır*'a yürümeyi tasarlamış ve çok geçmeden de *Türkmen*, *Arap* ve *Kürtlerden* oluşturduğu 20 bin kişilik bir kuvvetle aşağı-yukarı 50 günde *Rif* kentine ulaştı, buradaki mallara el koyduktan başka kadınları da tutsak aldı. Bu arada o, B e d r ü l c e m a l î 'ye haber gönderip para isteğinde bulundu. *Mısır* halkı, ordularının *Ubeydîlerle (İsmailî)* savaş için *Saîd*'de bulunması nedeniyle korku ve sıkıntı içinde idiler. Bu nedenle B e d r ü l c e m a l î , A t s ı z 'a 150 bin altın göndermeye söz verdi, fakat bu arada da *Saîd*'de bulunan kuvvetlerini ve *Sudanlıları* A t s ı z 'la savaşmak amacıyla çağırdı. A t s ı z 'ın beraberinde bulunan B e d r b . H â z ı m el-K e l b î, 2 bin atlı kuvvetiyle B e d r ü l c e m a l î 'ye katılmak üzere *Kahire*'ye gitti. İşte bu sırada, *Hacca* gitmek amacıyla 3 bin kişilik bir kabile *Kahire*'ye geldi. B e d r ü l c e m a l î , onlara "Bu düşmanı (Yani A t s ı z 'ı) buradan uzaklaştırmak *Hacca* gitmekten daha erdemli bir iştir" dedi ve onlara para ve silah dağıttı. B e d r ü l c e m a l î , ayrıca, Ş ö k l ü e t - T ü r k m a n î 'nin A t s ı z 'dan kaçıp *Mısır*'a gelen babasına "A t s ı z 'ın beraberindeki *Türkmenlere* mektuplar yazıp gönder, onların sana katılmalarını sağla!" dedi, o da derhal *Türkmenlere* A t s ı z aleyhine mektupları gönderdi, çok geçmeden de A t s ı z 'ın kötü hareket ve baskısına uğrayıp ondan nefret eden aşağı-yukarı 700 *Türkmen*, tam çarpışmaların başladığı sıralarda, B e d r ü l c e m a l î 'nin kuvvetlerine katılacaklardı. A t s ı z , Cumadelâhır'ın sonlarına doğru (Ocak 1077 sonları) *Kahire*'ye doğru harekete geçti. Bunun üzerine B e d r ü l c e m a l î , Ş ö k l ü 'nün babasının anlaştığı *Türkmenlerin* kendi saflarına katılmalarını sağlamak amacıyla A t s ı z 'a karşı 12 bin kişilik bir atlı kuvveti sevketti ise de *Türkmenlerden* hiçbirisi bu kuvvetlere katılmadı ; bu arada A t s ı z da bu kuvvetleri bozguna uğrattı, böylece onlar, darmadığın bir durumda *Kahire*'ye kaçtılar. Bu bozgun üzerine köylülerle tacirler ve kalabalık halk toplulukları, halife el-M u s t a n s ı r 'ın sarayına giderek ağlayıp sızladılar. Bunun üzerine halife tarafından gönderilen bir hâdim, bu toplanan halka, "*Mü'minlerin emîri* sizlere şunları söylüyor : Ben de sizlerden biriyim, böyle sarayımın kapısında ağlayıp sızlayacağınıza mescit ve camilere gitmek, oruç tutmak, namaz kılmak, içki ve kötü şeylerden uzak durmak suretiyle U l u T a n r ı 'ya yönelip dua ediniz. Böylece T a n r ı , kesinlikle bana ve size acır ve başımıza gelen bu belâdan bizi kurtarır" dedi. Bunun üzerine halk, mescit ve camilere gittiler, bu arada

⁵⁰ Selçuklu emîri K u t l u 'nun övülmeye değer bu insanlık davranışını gösteren bu olay, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır,

kadınlar da başlarını açıp saçlarını darmadağın ederek ağlayıp sızladılar, erkekler de *Kur'an* okudular. Öte yandan halife el-Mustasır ve veziri Bedrülcemalî, A ts 1 z 'in galibiyeti durumunda *İskenderiye*'ye kaçmak amacıyla gemi ve diğer deniz araçları hazırlattılar. Bunu haber alan halk, bağırıp çağırarak halifenin sarayının kapısına yürüdüler ve "Sen ve Bedrülcemalî, gemilerle kaçacaksınız" dediler. Bunun üzerine saraydan halka şöyle bir cevap çıktı : "Ben de sizlerle birlikte burada kalacağım, eğer Bedrülcemalî , gidecek olursa ancak sizin selâmetiniz için savaşa gidecektir. İşte gemiler burada duruyor. Ben, T a n r ı 'nın bizi zafere ulaştıracağına kesinlikle güveniyorum. Çünkü bizde bulunan eski kitaplardaki kayıtlara göre, bu topraklar doğudan gelen kuvvetler tarafından alınamayacaktır ; bu nedenle doğudan kim saldırırsa yok edilecektir". Öte yandan Bedrülcemalî , seher vakti, ordusuyla *Kahire*'nin dış taraflarına doğru harekete geçti ; bu arada A ts 1 z 'in önlerinde davul-zurna bulunan kalabalık ordusuyla onu karşıladı. A ts 1 z 'in ordusunu gören Bedrülcemalî , onunla başa çıkamayacağı kanısına kapıldı. Bununla birlikte o, Bedr b . H â z ı m 'ı 2 bin atıyla A ts 1 z 'in kuvvetlerinin arka tarafına doğru pusulara yerleştirdi. Çok geçmeden bu atlı kuvveti, pusulardan harekete geçerek A ts 1 z 'in ordusuna ait yüklü katırları ele geçirdiği gibi, askerlerin de çadır ve otağlarını ateşe verdi ; bu arada da A ts 1 z 'in kuvvetlerinin sol kanadında bulunan 700 *Türkmen* askeri, Ş ö k l ü 'nün babasına gelip katıldılar ; bu sırada Bedrülcemalî de A ts 1 z 'in kuvvetlerinin sağ kanadına saldırıya geçip onları bozguna uğrattı ; *Sudanlı* kuvvetler de A ts 1 z 'in yer aldığı merkez hattına karşı saldırıya geçtiler ve sonunda A ts 1 z 'in kuvvetleri bozulup geri çekilmek zorunda kaldı. A ts 1 z 'in çevresinde yer alan askerler ise öldürüldüler. *Sudanlı* ve *Arap* kuvvetleri, A ts 1 z 'in geri kalan askerlerini, tutsak almak, ya da öldürmek suretiyle *Remle*'ye değin izlediler ve onlardan şimdiye kadar hiç kimsenin alamadığı ganimetler ele geçirdiler, öyle ki, bu ganimetler arasında, 3 bin değerli soylu at, 10 bin çocuk ve câriye bulunuyordu, mal ve giysiler ise sayılamayacak kadar çok idi. *Mısır* ordusuna ait askerler, Receb (Ocak/Şubat 1077) ayı süresince oturup bu mal, at ve çeşitli eşyayı ve tutsakları aralarında bölüştiler; daha sonra askerler ve halk, *Kahire*'ye halifenin kapısına gelip ona yüksek sesle dualarında bulundular. Bunun üzerine onlara halife el-Mustasır'dan şöyle bir cevap çıktı: "Görüp anladınız ki, hiç hatır ve hayalinize bile gelmeyecek olan-U l u T a n r ı 'nın inayetiyle-düşmanı def edip kovma hususundaki, size verilen kuvvet ve kudretin karşılığı olacak olan U l u T a n r ı 'ya bu nimet ve ihsanı için şükretmeniz gerekli olmuştur. Ne zaman bir insan, T a n r ı 'nın yasak ettiği şeyi yaparsa onun karşılığını malı ve canıyla öder". Çok geçmeden ele geçirilen altı sarhoş insan, boğazları sıkılmak suretiyle öldürüldü ; böylece *Mısır*'da şer ve fesat ortadan kaldırıldı, bundan sonra da insanlar, sürekli olarak namaz kılıp *Kur'an* okumaya başladılar.

Öte yandan A ts 1 z , çok az bir kuvvetle savaş alanından güçlkle ayrılıp *Gazze*'ye geldi ise de halk, kendisine karşı isyan ile harekete geçerek beraberindeki askerlerden bir kısmını öldürdüler, bunun üzerine A ts 1 z , *Remle*'ye kaçtı, fakat bura halkı da ona saldırıda bulunup savaştılar ve askerlerinden birkaçını öldürdüler. Çok geçmeden A ts 1 z , 10 kişiye yakın adamlarıyla güçlkle *Melikliği*'nin başkenti *Dimaşk*'a kaçabildi (10 Receb= 7 Şubat 1077). Kendisini oğlu ve *Kelb* kabilesi emirlerinden M i s m a r karşıladı ; A ts 1 z , her ikisini, 200 *Arap* atlı kuvvetiyle şehirde kendine vekil olarak bırakmıştı. A ts 1 z , M i s m a r 'ın kendisi için şehir dışında hazırlattığı özel çadıra gelip yerleşti ; çok geçmeden *Dimaşk* halkı, A ts 1 z 'a gelip saygı ve hizmette bulundular ve sağ-salim gelmesi dolayısıyla da onu kutlayıp tebrik ettiler, o da onlara teşekkür edip o yıl ödemeleri gereken vergiyi kaldırdıktan başka bazı ihsanlarda da bulundu ve "Her zaman da iyilik yapıp ihsanlar yapacağı" vaadinde bulundu. Bu arada *Dimaşk* ilerigelenlerinden (yaşlılarından) birisi ayağa kalkıp ona "Ey âdil melik! bize sadık kalacağına ant içtin,

aynı şekilde biz de sana ant içtik; böylece sen, bize güvendin. T a n r ı 'ya ant olsun ki ben, sana doğruyu söyleyip nasihatta bulunacağım" dedi. A t s ı z da ona "Söyle bakalım" deyince o, "Sen de biliyorsun ki bu şehirde, açlık, yokluk, zayıflık ve yoksulluk nedeniyle onda bir orasında insan bile kalmadı, böylece mücadele edecek kuvvetimiz de yok oldu. Ne zaman bu şehrin kapılarını kapatsak düşmanlar, bize yönelip saldırıyorlar, biz ise onlara karşı koyamıyor, bu nedenle de onları bizden uzaklaştırıyoruz. Sen, eğer hep bizimle birlikte olursan sana yardımcı ve yararlı oluruz, yok eğer bizden uzaklaşıp gidersen yoksulluk ve zayıflık nedeniyle düşmanlarımızla savaştığımız güç ve kuvvetimiz kalmayacaktır. Bu nedenle sen, düşmanların bizleri kötü duruma düşürüp yok etmelerine fırsat verme" dedi. Onun bu sözleri üzerine A t s ı z "Doğru söyleyip bana nasihatta bulundun, artık ben, bundan sonra sizlerden uzaklaşmayıp sizleri askersiz bırakmayacağım" dedi ve *Dımaşk*'ta ikamete başladı; işte bu sıralarda ona, *Anadolu (Rum)*'dan *Türkmenler* geldi ve bunlardan başkasını hizmetine alıp kullanmadı. Esasında, *Kahire* yenilgisi üzerinde, yönetimi altında bulunan *Suriye*'deki askerler ve *Sudanlılar* (Siyahîler, zenciler), kendisine karşı isyana başlayıp *Mısır* halifesi adına *şîu hutbesi* okutmaya başladılar. A t s ı z ve yakınları, *Mısır* seferine çıkmadan önce mal ve aile bireylerini *Kudüs*'te bırakmışlardı. Şehir kadısı, ilerigelenleri ve şehirde bulunan genellikle *Arap* olan halk, onların mal, para ve kadınlarına saldırıp yağma etmişler ve bunları , kendi aralarında bölüşmüşlerdi ; ayrıca köle olmayan çocukları da köle yapıp kendi hizmetlerinde kullanmaya başlamışlardı. Bu durumu haber alan A t s ı z , kendisine katılan *Türkmenlerle* birlikte *Dımaşk*'tan hareketle *Kudüs* önlerine gelerek kent halkına bir ulak gönderip "Kendilerine 'aman' vereceğimi bildirdi, fakat onlar, kötü ve ağır sözlerle cevap gönderip A t s ı z 'ı savaşa tehdit ettiler. Bunun üzerine A t s ı z , kent surunun alt tarafına gelip onlara hitap etti ise de küfürle karşılık gördü ve "savaşması öğüdünde" bulundular. Böylece güç durumunda kalan A t s ı z , onlarla bir gün, bir gece savaştı. *Melikliği*'ne ait hazine ve aile bireyleri kentin *Davut burcu*'nda idiler. Kentte bulunan *Sudanlı* ve öteki askerler, onlara *Davut burcu*'na saldırmışlarsa da içeri girememişlerdi. *Davut burcu*'nun şehir dışına bakan bir aralığı vardı. A t s ı z 'ın aile ve yakınları, buraya gelip A t s ı z 'a bir halat sarkıttılar. Bu halatla A t s ı z , beraberindeki bir grup askerle yukarı sura çıktı, sonra da kale kapısını ele geçirdiler. Böylece şehre giren A t s ı z 'ın askerleri, 3 bin kişiyi öldürdüler, ancak kutsal yer olan *Kubbetü's-sahra* ve camilere sığınan kimseler, öldürülmediler, ancak oldukça çok miktarda para ödemeleri kararlaştırıldı ve alındı. Bu nedenle *Dımaşk*'ta 50 dirhem gümüş, bir altına satıldı, esasında 13 dirhem gümüş, bir altına satılmaktaydı. Şehir kadısı ve gözlemciler (*müşahit = şuhûd*), A t s ı z 'ın gözü önünde öldürüldüler ; daha sonra ise şehrin yeni yönetim düzeni üzerinde çalışmalar yapıp gerekli kararlar alındı. Daha sonra A t s ı z , *Kudüs*'ten ayrılıp gittiği *Remle*'de hiç kimse yoktu. Buradan kendisine isyan durumu olan *Gazze*'ye gelen A t s ı z , bir tek bakacak göz bırakmamak suretiyle şehirdekilerin hepsini öldürdü. Burada fazla kalmayan A t s ı z , *Arîş*'e gidip buradan gönderdiği kuvvetleriyle *Rif* kentini yağmalattı; daha sonra da içinde *Re z î n ü d d e v l e*'nin bulunduğu *Yafa*'ya yönelip kenti kuşatmaya başladı, *Re z î n ü d d e v l e* ve kentte bulunanlar *Sur* kentine kaçtılar; bu arada A t s ı z , "*Mısır*'a yeniden bir sefer düzenlemek amacıyla asker toplamak niyetinde" olduğunu içeren bir mektubu *Bağdat*'a (halifeye) gönderdi. Bu askerî hareketleri sonucunda yönetimi altında bulunup ta kendisine isyan durumu olan kentleri yeniden itaat altına aldığını gördüğümüz A t s ı z , *Melikliği*'nin başkenti *Dımaşk*'a döndü. Metinde, bu sıradaki *Dımaşk*'ın durumu hakkında şu bilgiler veriliyor :

500 bin nüfuslu⁵¹ olan *Dımaşk*'ta sadece 3 bin kişi kalmıştı, çünkü halk, fakirlik ve pahalılık nedeniyle şehirden göç etmişti. Şehirde 240 ekmek fırını varken şimdi sadece iki fırın kalmıştı. Kent sokakları bomboş idi ; 3 bin altın değerinde olan bir ev, 10 altına satılmak üzere, münadiler bağıryor, fakat hiç kimse bunu almıyordu. Zayıf ve fakir insanlar, değeri çok az olan evlere gidip tahta kısımlarını yakmak suretiyle ısıyorlar, şehrin dar sokaklarına gidip buradan geçen kedi ve köpekleri yakalayarak boğazlıyor, etlerini keserek kızartıp yiyorlardı. Şehirde yaşayan bir kadının iki evi vardı; vaktiyle o, her bir evi için 3 bin, ya da 4 bin altın istemişti, fakat halk arasında şiddet ve huzursuzluk artmaya başlayınca şehirde fareler çoğalıp ortaya çıktı, bu nedenle bu kadın, kediyi ihtiyaç duyması nedeniyle evinden birini 14 kırata satıp bu parayla kedi satın aldı⁵².

A t s ı z B e y'in *Mısır* seferi ve yenilgisinden sonraki günlerde *Dımaşk*'ın sonderecede kötü ve acıklı durumuyla ilgili verilen bu bilgilerden sonra hilafet başkenti *Bağdat*'ta *Şâfiîlerle Hanbelîler* arasında, cereyan eden ve karşılıklı çarpışmalara kadar varan olaylar hakkında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Şevval ayında (Nisan/Mayıs 1077), *Bağdat*'ta *Şâfiîlerle, Hanbelîler* arasında birtakım karışıklıklar ortaya çıktı; bunun nedeni ise şu idi : *Nişabur*'lu vâiz E b û N a s r b . A b d ü l k e r i m e l - K u ş e y r î , *Nizamiyye Medresesi*'ne gelerek *Eş'arî* mezhebi hakkında vaaz vermeye başladı ; o, konuşması sırasında *Kur'an* âyetlerine de dayanmak suretiyle *Hanbelîlere* dil uzatıp onları kötülemeye başladı. Bunun üzerine *Hanbelîler*, onun kendileri aleyhine olan bu konuşmasına karşı çıkıp onu kınadılar; ayrıca onlar, *Şâfiî* imamı *Şirazlı* E b û İ s h a k ve adamlarına, *Hanbelîler* aleyhine *Kuşeyrî*'ye yardımda bulunmaları nedeniyle karşı çıkıp cephe aldılar ve sürekli olarak yollara dökülerek bağırıp çağırdılar ve küfürler savundular. Esasında *Şâfiîlerin* sayısı azdı, bu nedenle *Selçuklu* veziri *Nizam ül mülk*'ten *Hanbelîlere* karşı yardım isteğinde bulundular. *Hanbelîler*, sayılarının çok olmasına rağmen *Bağdat*'ın taşra halkından güç ve kuvvet almakta idiler. İ b n ü ' l - K u ş e y r î 'nin vaaz için toplantı düzenlediği günlerde, *Yahudî* ve *Hıristiyanlardan* bir grup gelir, kendilerine verilen para ve mal dolayısıyla *İslâmiyete* girerler ve sonra da hil'at giydirilerek atlara bindirilip gezdirilirlerdi. Halk bu durum karşısında "Onların, bu *İslâmiyeti* gerçek inanç ve imanla kabul edilen bir *İslâmiyet* değil, rüşvet, ticaret ve çıkar *İslâmiyeti*dir" derdi, işte böylece *Şâfiîlerle Hanbelîler* arasında cereyan eden sürtüşmeler artıp gitmekte idi. Bunun üzerine E b û İ s h a k , vezir *Nizam ül mülk*'e bir mektup yazıp *Hanbelîleri* şikâyet etti ve onların kendilerine olan düşmanca tutum ve davranışlarına karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine *Nizam ül mülk*, cevap olarak yazdığı mektuplarla birlikte *Bağdat*'a bir grup insan gönderdi. *Hanbelîlerin* ilerigelen imam ve din bilgini olan E b û C â f e r A b d ü l h â l i k b . e b î M u s a e l - H â ş i m î , *Rusâfe*⁵³de ikamet etmekte idi. *Bağdat Selçuklu şihnesi* S â l a r e l - F a r u k î vezir *Nizam ül mülk*'e bir hizmet olsun diye E b û C â f e r 'e karşı bir tutum almıştı. Bu sırada E b û N a s r e l - K u ş e y r î 'nin, beraberinde şihne olduğu halde, *Rusâfe*'deki camiye yürümek istediği haberi, E b û C â f e r e l - H â ş i m î 'ye ulaşınca E b û C â f e r , korkuya kapılıp şikâyette bulunmak amacıyla *Hilâfet Sarayı*'na gelip *Bâbü'l-meratib*'te⁵⁴ günlerce kaldı, daha sonra da âdeti üzere,

⁵¹ XI.yüzyıldaki *Dımaşk*'ın 500 bin nüfuslu olması pek mümkün görülmemektedir.

⁵² A t s ı z 'ın *Mısır* seferi ve daha sonra cereyan eden çeşitli olaylar hakkında en ayrıntılı bilgiler, görüldüğü üzere, *Sıbt*'in, *Garsunni*'me'nin kayıp *Uyûnû't-tevârîh* adlı eserinden yaptığı nakillerde yer almıştır. Bu konuda, öteki ilgili kaynaklar da gözüne alınmak suretiyle ayrıntılı bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 78-81.

⁵³ *Bağdat*'ın doğu kesiminde içinde bir cami de bulunan büyük bir yer olup bu hususta ayrıntılı bilgileri için bk. Yakut, II, 782 vd.

⁵⁴ *Hilâfet Sarayı*'nın en şerefli kapısı (Yakut, I, 451).

Bâbü'n-nübî'deki mescidi'ne giderek orada ikamete başladı. Öte yandan Ebû Nasr İbnü'l-Kuşeyrî, âdet edindiği üzere, 6 Zülkade Çarşamba günü (1 Haziran 1077 Perşembe) *Nizamiyye Medresesi*'ne gidip oturdu; bu sırada kendisine bir *Yahudi* getirildi ve onun huzurunda *İslâmiyet'i* kabul etti; daha sonra oradakiler hep birlikte *Bâbü'n-nübî*'ye yönelerek buradaki mescidinde kalmakta olan Ebû Câfer el-Hâşimî'ye karşı saldırıya başladılar. Bunun üzerine Ebû Câfer, mescidin damına ve kapısına adamlarını yerleştirip onlara karşı âdeti mevzi aldırıldı. İbnü'l-Kuşeyrî ve adamları, mescidin önüne geldikleri zaman mevzilenen *Hanbelîler*, mescidin damından onlara tuğlalar attular, *Şâfiîlerden* birisi öldü ve bazıları da yaralandı. Bu arada kapıda duran bir koruyucuya da bir tuğla isabet etti. Bunun üzerine *Şâfiîler*, *Nizamiyye Medresesi*'ne giderek medresenin kapılarını kapattılar, bu arada buralarda bulunan insanların sarıkları da yağma edildi. Daha sonra *Şâfiîler*, *Bâbü'n-nübî*'ye gelip "el-Mustansır yâ Mansur"⁵⁵ diye bağırarak suetiyle *Hanbelîlere* yakınlık gösterdiği için halife el-Muktedî'ye suçlamalarda bulundular. Bu arada Ebû Câfer el-Hâşimî, halifenin sarayına alınarak koruma ve gözaltında tutulmak amacıyla güvenli bir yere yerleştirildi. Böylece fitne ve fesat durdurulmuş bir hale getirilmiş oldu. Fakat öte yandan Ebû İshak eş-Şirazî, bu duruma kızıp adamlarını topladı ve *Bağdat*'tan çıkmak istedi. Bunun üzerine halife, ona, bu fikrinden vazgeçirmek amacıyla birisini gönderdi, ayrıca da İbnü'l-Kuşeyrî, Ebû Saîd es-Sûfî, Ebû İshak ve İbn Ebî Musa'yı *Divanı*'na davet edip getirtti ve yapılan konuşmalardan sonra anlaşmazlık sona ererek durum düzeltilmiş oldu ve böylece İbnü'l-Kuşeyrî de buna rıza gösterdi, kendisi de *Kasr Camii'nde* (*Camiü'l-Kasr = Saray Camii*) iki , ya da üç kez oturup vaaz verecekti. Nihayet İbnü'l-Kuşeyrî, 22 Zülkade Cuma günü (17 Haziran 1077) *Kasr Camii'nde* vaaz vermek amacıyla gidip kürsüye oturdu, halife de onu, halkın herhangi bir saldırısından korumak amacıyla silahlı yaya bir askerî birlik gönderdi. Vaaz vermeye başlayan İbnü'l-Kuşeyrî, lehte olarak *Eş'airî* sözleri söyledi. Bunun üzerine kör bir adam, yerinden kalkarak onun tam karşısına gidip durdu ve *Kur'an*'dan "T a n r ı , M u s a 'ya hitap etmişti"⁵⁶, "O gün, işin dehşetinden baldırlar açılır"⁵⁷, "Ancak Rabbi'nin varlığı bâkidir"⁵⁸ ayetlerini okudu. Kör adamın hareketi üzerine İbnü'l-Kuşeyrî, onu, hilafet veziri Fa hr u d d e v l e İ b n C ü h e y r 'e şikâyet etti, bu nedenle bu kör adam hapse atıldı. Bununla birlikte *Bağdat* sokaklarında fitne ve karışıklıklar sürüp gitmekteydi. Muharrem ayında (Temmuz/Ağustos 1077), Ebû İshak eş-Şirazî'nin elçileri (adamları), biri Fa hr u d d e v l e b . C ü h e y r 'e, diğeri oğlu A m î d ü d d e v l e Ebû M a n s u r 'a verilmek üzere iki mektupla geldiler. Fa hr u d d e v l e 'ye yazılan mektubun içeriği şöyle idi:

"T a n r ı , efendimiz, değerli vezir, dini güçlü kılan (*Müeyyidüddin*) ve vezirlerin şeref duyduğu Fa hr u d d e v l e 'nin bekasını uzatsın; onun yüceliğini, gücünü ve bereketini daim kılsın" diyerek mektubuma başlıyorum. Âdet olduğu üzere, dua niteliğinde olan sözlerin zikrinden sonra mektup şöyle devam etmektedir:

Bağdat'ta dürüst halkın diniyle ilgili birtakım sorunlarda ortaya çıkan son ve yenilik taşıyan gelişmeler, bize ulaştı. İki yüzlü kimselerin inançları doğrultusunda, kalblerinde nifak ve fesat bulunanlar, bu olayı örtbas ettiler, fakat buna karşılık vicdan sahipleri ise bunun, daha fazla gizli tutulup böyle kalmasını uygun ve doğru bulmadılar. Nitekim bu olaydan sonra çok

⁵⁵ Ey *Hanbelîleri* tutan ve böylece, zafer ve başarı kazanan halife el-Muktedî! Bu ifadeyle *Şâfiîler*, *Hanbelîleri* kendilerine karşı tutup koruyan el-Muktedî'yi suçlamışlardır.

⁵⁶ Nisa suresi, ayet nr. 164.

⁵⁷ Kalem suresi, ayet nr. 42.

⁵⁸ Rahman suresi, ayet nr. 27. Bu üç âyet, metinde kısaltularak verilmiştir.

sayıda fakih ve bir grup bilgin, cereyan eden olayları, gizlenmek istenen gerçekleri ve ortaya çıkan görüntüyü anlatıp değerlendiler. Hayatım için ant olsun ki, bu *Şâfiî* taifesi, felâket oklarına hedef olmamış, saygın, seçkin ve ilerigelen kimseler olmalarına rağmen eğer anarşistleri azalır ve başlarına gelen kötü durumlarda, kendilerine yardım edip arka çıkacak adamları olmazsa o takdirde, kendilerine muhalefet eden karşı görüşlülerin hışmına uğrayıp çok zarar görürler, böylece bağlı buldukları ve bilimini öğrendikleri mezheplerinin akidesi dışında hiçbir saygı ve hürmet görmezler, dolayısıyla da kendilerine verilen hiçbir söz ve ahit itibar görüp gözetilmez. Biz, onlar için barınak olacak, mutlu, ya da sıkıntılı günlerinde sığınıp yerleşecekleri bir medrese yaptırıldı. *A h m e t b . H a n b e l*'in -*T a n r ı* rahmet eylesin; o, bu memlekette sayıları çoğalıp güç ve kuvvetleri ve sözleri sapıklıkla birleşen mezhep mensuplarının yaptıkları kötü işlerden ve söyledikleri kötü sözlerden ve kınanacak davranışlarından beridir -mezhebine (*Hanbelî*) tâbi ve bağlı olanlar, daha önceki hiçbir dönemde, korkutma, engelleme ve cezalandırmayla karşılaşmaksızın imamların soylarını karıştırıp kötü duruma sokmaya cesaret edememişlerdir. Böylece onların, hassas bir yer olan *Bağdat*'ta *ehl-i sünnete* kafa tutup sıkıntıya sokmaları şaşılacak bir şeydir. Bizim memleketimiz olan *Horasan* ve *Türk* ülkesinde, ülkenin büyüklüğü ve yerleşim yerleri arasındaki uzaklığa rağmen iki imam *Şâfiî* ve *Ebû Hanîfe*'nin mezheplerinden başka bir mezhep bilinmez. Bu ülkelerdeki kentlerde, herhangi bir kimsenin, bu iki mezhebe ters düşen ve aykırı olan bir söz söylediği duyulacak olursa o kimsenin kâmi helal sayılır, ona esash bir şekilde dayak atıp rezil ederiz. Sizin yaptığınız gibi, onların sapık ve sonderecede şerir bir toplum olmalarını görmezlikten gelip halifelik ve saygın imamlık makamlarının heybet ve yüceliğini ihlal edip yıkmaya çalışanlara asla yumuşak davranılmamalı. Bu ülkede, bana özge olan görev, benim gölgeme sığınan ve gözetimim altında bulunan kimselerin, sizdeki gibi, bir harekete maruz kalmamaları için bu medreseyle ilgili son sözü söylemektir." Bu ifadelerden sonra *Ebû İshak eş-Şirazî*, bu mektubunda tehdit dolu uzun bir sitem ve serzenişi de dile getirmiştir. *Ebû İshak*'ın *Amîd ü ddevle*'ye gönderdiği mektubun da içeriği aynen böyleydi. Bu konuda *Ebû'l-feth el-Hulvanî* şunları anlatmıştır:

Halife *el-Muktedî*, *Şâfiîlerin*, kendisi aleyhine, *Nizam ül mülk*'e ağır sözler söyleyip küçük düşürmeleri üzerine endişeye kapıldı ve halifelik vezirine "Fitne, fesat ve karışıklığı sona erdirecek bir çözüm yolu üzerine düşünmesini" emretti. Bunun üzerine vezir *İbn Cere'de*'yi yanına çağırıp ona "Şerif *Ebû Câfer*, *Ebû İshak eş-Şirazî*, *İbnü'l-Kuşeyrî* ve *Ebû Saîd es-Sûfî*'yi yumuşak bir dille huzuruna çağırmasını" emretti, o da onları çağırıp vezirin huzuruna getirdi. Vezir, şerif *Ebû Cafer b. Ebû Musa*'yı saygı gösterip ululadı. Ona "Cereyen eden olaylar, *Mü'minlerin emîrini* (Halifeyi) üzmüştür. Bugün buraya gelenler, istediğin şekilde seninle barışacaklardır" dedi ve "Onların Şerif *Ebû Câfer*'e doğru yaklaşmalarını" emretti. Bunun üzerine *Derbû'l-Batâih*'teki⁵⁹ tartışma ve sürtüşme günlerinde, Şerif'in mescidine sık sık gidip gelen *Ebû İshak eş-Şirazî*, yerinden kalkıp *Ebû Câfer*'e doğru yürüdü ve ona "Bu konuları ben biliyorum, işte bunlar da fıkıh usulü hakkındaki kitaplarım; bunların içinde *Eş'arî* mezhebinin aksine olan şeyleri söylüyorum" dedi ve onun başını öptü. Bunun üzerine *Ebû Câfer* de ona "Dediğin doğrudur; ancak sen, yoksul iken içindeki fikir ve düşüncelerin bize tam olarak gözüküp aksetmemişti. Fakat yardımcıları, sultan ve *Hâce-i Buzurk* (*Nizam ül mülk*) geldiği zaman o gizli olan şeyi açığa vurdun" dedi. Daha sonra *Ebû Câfer*'in elini öptü ve ona iltifatta bulundu. Bunun üzerine *Ebû Câfer*, ona dönerek "Ey şeyh, fakihler fıkıh usulü hakkında konuşuyorlarsa onların bu konularda bilgileri vardır; sen ise sadece onların dostu ve yakını

⁵⁹ *Bağdat'ta Vâsıt-Basra* arasındaki geniş bataklığa giden yol (Yakut, I, 562-668 vd.).

olup onlardan işittiklerini yorumda bulunuyorsun. Seni, böylesi bir fitne ve tutuculuk ortamı yaratmaya kim zorladı?" dedi. Daha sonra onların arasında Ebû Câfer'e en az saygı gösteren kimse durumunda bulunan İbnü'l-Kuşeyrî ayağa kalkınca Ebû Câfer "Bu adam kim?" deyince ona "Bu, Ebû Nasr el-Kuşeyrî'dir" diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Câfer "Eğer karşı görüşlülüğü (bid'at) nedeniyle bir kimseyi övmek caiz olsaydı o övülecek kimse, işte bu genç olurdu; çünkü o, içindeki fikir ve düşüncelerini burada açıkça ortaya koyup söylüyor, diğer ikisi gibi bize karşı münafıklık edip iki yüzlü davranmıyor" dedi ve sonra da vezire dönerek "Bu durumda aramızda nasıl barış olabilir ki?. Ancak barış, birbirine düşman, rakip ve karşıt görüşlü iki grup arasında velâyet, borç, miras bölüşümü, ya da bir mülk anlaşmazlığı dolayısıyla yapılır. Karşımızdaki bu topluluk ise bizim kâfir olduğumuzu iddia edip söylüyor; biz de bizim inandığımızı inanmayanların kâfir olduklarına inanıyoruz. Bu imam (halife el-Muktedî) *Müslümanların* koruyucusudur. Dedesi el-Kadir ve babası el-Kaim, insanlar için bir inanç (itikad) ortaya koymuşlar, bu inanç, onların divanlarında halka okunmuştur. *Horasanlılar* ve *Hacılar* da onların bu inançlarını *Horasan*'ın her tarafına götürüp yaymışlardır. İşte biz de bu inanca sahip bulunuyoruz" dedi⁶⁰. Toplantıdan sonra vezir, toplantıda olan bitenlerin hepsini halifeye gidip bildirdi. Halifeden ona şöyle bir cevabı çıktı: "Amca oğlunun -TANRI veliler arasında onun gibilerini artırsın-ve bilim sahibi kişilerin senin huzuruna geldiklerini haber almış buluyorum. Dostluğu ve kaynaşmayı sağladığı için TANRI'ya hamd olsun. Onlara cemaata gidip durumu anlatmaları için izin verilsin ; Şerif Ebû Câfer'e de 'Dinî konularda kendisine başvurulabilmesi ve hizmeti rahat ve kolay olsun diye (kalacağı yerin kutsallığının anlaşılması) halifeye yakın olan bir yerin tahsis edilmiş olduğu, kendisine bildirilsin". Ebû Câfer, halifenin bu emrini işitince "Benim için böyle mi yaptınız?" dedi ve kendisine tahsis edilen yere taşındı. Halk, onun huzuruna geliyor, o da onlara gerekli yardımı yapıyordu. Bu arada ona, "Bu durumda *Halifelik Sarayı*'nın kapısı halk tarafından sık sık çalınıyor. Sen, sadece içeri girmesini belirleyeceğin kimseleri kabul et!" denildi, o da "Hiç kimsenin bana gelmesini pek arzu etmiyorum" dedi. Bunun üzerine halk da onu ziyaretten kaçındı. Bir süre sonra Şerif Ebû Câfer'in ayakları şişip rahatsızlandı. Onun bu hastalığının "Karşıtı olan fakihlerden birisinin, bastığı yerlere zehir serpmesi nedeniyle olduğu" söylenmiştir. Ebû Nasr el-Kuşeyrî'nin *Hacca* gitmek üzere *Bağdat*'tan ayrılması üzerine fitne ve fesat olayları kesildi. Bu arada *Şâfiî* fakihî Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ebû's-Sakr el-Vâsıtî (Metinde sadece İbnü's-Sakr), vezir Nizamülmülk'e şu şiiri yazıp gönderdi:

Ey Nizamülmülk! Bağdat'ta nizam kalmayıp düzen bozuldu. Burada yaşayan kimse, zulme uğrayıp hiç değer verilmeyen bir kimse olarak kaldı.

Bağdat'ta çok sayıda insanın öldürülmesi, buradaki insanları kahretmiştir; geride sağ kalanlara da oklar saplanmıştır.

Ey Kıvamüddin (Nizamülmülk)! Bağdat'ta ikamet edilecek bir yer kalmadı. Felâket büyüdü, çatışma sürüp gidecek.

Sen, keskin bir kılıç gibi olan ellerinle bu musibete son verip insanları engellemezsen Bağdat'ta oç alma ve cinayet sürüp gidecek.

⁶⁰ Bu sözleriyle Şerif Ebû Câfer, *Selçuklu* ülkesinde, dinî inançlara ve çeşitli mezheplere nasıl saygı duyulup gösterildiğini açıkça ifade etmektedir. Böylece *Selçuklu* yönetiminin, dinî ve mezhebî konularda halka hiçbir baskı ve yaptırım uygulamadığı kolayca anlaşılmaktadır,

Nizâmülmülk, yukarıdaki şiirin kapsamının yazıldığı kağıdı okuyunca İbn Cüheyr'e öfke ve kin duymaya başladı. O, esasında halife el-Muktedî'nin *Hanbelîlere* yakınlığını ve meylini, dolayısıyla *Eş'arîlerden* nefret ettiğini biliyordu. Ancak her şey, kendi elinde değildi ve İbn Cüheyr'e olan kinini açığa vurması da doğru olmazdı. Bu nedenle hiçbir şeyi açıklamadan sultan Melikşah'ı halife ve vezire karşı kışkırtıyordu.

Şâfiîler ve *Hanbelîler* arasındaki anlaşmazlık ve şiddetli çekişmelerle ilgili olarak verilen bu ilginç bilgilerden sonra metinde, halife el-Muktedî'nin, *Bağdat*'taki kumarhaneleri (ya da genelev) kapatırıp kötülükleri ve ahlak dışı işleri böylece ortadan kaldırdığı, buraların gelirlerinin *Bağdat Selçuklu şihnesine* (Sâlar el-Farukî) ait olduğu, şihnenin bu gelir kaybını karşılamak için halifenin ona, kendi parasından 1000 altın verdiği, kaydedilmiştir.

Bu kayıttan sonra da metinde, Ebû Tâlib b. Ebû Temmam ez-Zeynebî'nin, halife ve *Selçuklu* sultanına tâbi olup hâkimiyetini tanımlarını kabul ettirmek amacıyla beraberinde, *Mekke* emîrine verilmek üzere bir hil'at ve *Kûfe* emîri Kutlu Edraz (Dirâz=Uzun) olduğu halde *Bağdat*'tan *Mekke*'ye gittiği (Zülkade=Mayıs/Haziran 1077) ve her ikisinin *Hac* yaptırıldıktan sonra birlikte *Bağdat*'a döndükleri, kaydedilmiştir.

Bu yılın son olayı olarak, metinde, aynı ayda (Zülkade= Mayıs/Haziran), *Haleb* emîri Sâbık b. Mahmud er-Ru'kuliyye'nin, beraberinde, *Türkmenler*, *Kilâboğulları* kabilesine mensup çok sayıda kimseler ve *Haleb Ahdâsı* olduğu halde, *Ahmetşah*'ı *Antakya*'ya gönderip kuşattığı, bu nedenle şehirde, bir rıtıl ağırlığındaki ekmeğin bir altına satıldığı ve nihayet 150 bin altın⁶¹ karşılığında *Ahmetşah*'ın kuşatmayı bırakıp beraberindekilerle birlikte *Haleb*'e döndüğü, kaydedilmiştir⁶².

470 (1077/78) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı metinde, sultan Melikşah'ın kendisine isyan etmiş olan ordu kumandanı Enmû (أمن) b. Atabek'i öldürtmesi olarak kaydedilmiştir (3 Muharrem= 27 Temmuz 1077)⁶³.

Bu kayıttan sonra metinde, Müeyyidülmülk Ebû Bekr b. Nizâmülmülk'ün *Bağdat*'a geldiği (Safer ortası= 7 Eylül 1077 Perşembe), vezir Fahrüddeve b. Cüheyr, oğlu Amîdüddeve ve bütün hâdim ve hâciblerin kendisini karşılamak için *Halbe*⁶⁴'ye gittikleri, Müeyyidülmülk'ün halifeyi ululamak amacıyla *Beytü'n-nûbe*'ye gidip geri döndüğü kaydedilmiştir.

Bu küçük kayıttan sonra *Kûfe Selçuklu* emîri Kutlu Edrâz, halifeye saygı ve hürmek gösterme isteğinde bulundu (Rebiülevvel= Eylül/Ekim). Fakat onun *Kûfe* halkına zulmederek mal ve paralarına el koyması nedeniyle halifeden "Senin *Kûfe* halkına yaptığın kötü işler dolayısıyla bu isteğinin yerine getirilmesi, uygun ve doğru görülmemiştir" içerikli bir cevap çıktı. Bunun üzerine Kutlu, kızgın ve öfkeli bir halde *Kûfe*'ye döndü. O, yolu üzerindeki *Nehrü'l-*

⁶¹ İbnü'l-Adîm'in, Zübdetü'l-haleb min Tarihi Haleb (Yay S. ed-Dehhan, Dimaşk 1951-68, II, 56)'inde 5 bin altın.

⁶² *Ahmetşah*, kendisini, 10 bin altın ve 20 at karşılığında Demleçoğlu Muhammed'in tutsaklığından kurtarmasına (29 Temmuz 1076) karşılık *Antakya*'ya karşı bir sefer düzenlemiştir (Daha ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 89-90).

⁶³ Bu olay, hiçbir ilgili araştırmaya yansıtılmamıştır.

⁶⁴ *Bağdat*'ın doğru kesiminde büyük bir mahalle (Yakut, II, 316).

*melik*⁶⁵den geçerken buradaki bir çiftlikte (ya da köy) bulunan halifenin nâibini yakalayıp *Kûfe*'ye götürdü, fakat sonra onu salıverdi. Öte yandan hilâfet veziri İbn Cüheyr, vezir Nizamülmülk'e bir mektup yazıp cereyan eden olayı ve özellikle Kutlu'nun kendisini büyük görmesi nedeniyle giriştiği olumsuz hareket ve davranışları bildirdi. Bunun üzerine Nizamülmülk, sultan Melikşah'ın *Divanı*'ndan Kutlu'ya bir mektup göndererek onu şiddetle kınayıp azarladı. O, bu mektubunda şunları söylemiştir:

Ey *Sâlar Seyfüddeve!* -Tanrı, seni olgunluğa ulaşmada başarılı kılsın-din ve dünyanın temeli, ülkenin ve insanların çıkarları, halkın huzuru ve kurulu düzenin durumu, Peygamberi (Hz. Muhammed) temsil eden kutsal ve şerefli makamın yüceliğine itaat etmeye bağlıdır: Tanrı, o makamın şanını üstün kılsın, ona karşı olanı da kahretsin. Bu makam, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi ve bütün kullarına rahmetidir. Bizi kuşatan ve bize özge olan her şey, Tanrı'nın lütfu, ihsanı ve nimetidir. Bu makamın parlak günleri, üstün devleti ve bereketi, nerede olursak olalım, bizim ona kulluk etmemizi, farz olan itaatını yerine getirmemizi ve oraya mensup olup ona hizmet etmemizi gerektirir. Kim buna karşı çıkıp ona bağlılıktan kurtulmaya kalkışrsa bizim de o kimsenin kafasını kesip sonunu hazırlamaktan başka bir çabamız olmaz. Sen nasıl olur da o yüce makama kafa tutarsın? O makam ki, senin üstüne gelirse kırar, sırtına yüklenirse seni çöktürür. Sonra senin ayrılıp gittiğin yola koyulanları da atından indirip yere çalar. Sen, elini ona eziyet etmek için uzatıyorsun. Eğer senin eline ona yaptığın çirkin işleri duymamız bize ağır gelseydi (gözümüzde fazla büyütseydik) ve yüce makam, seni düzeltip başkalarına ibret yapmak isteseydi, bunun yapılmasını emrederdim. Ancak o makamın geniş merhameti ve asil duyguları, işlediğin suçu görmezlikten gelip seni cezalandırmaktan vazgeçmiştir. Kutsal makamların seni cezalandırmakta hayır görmediğini ve seninle yüzyüze gelmeyi istemediğini bildiğimiz için git de yüzünü o şerefli eşiğin toprağına sür, o yüce mertebenin saygınlığından merhamet diler, her yana o taşan cömertliğin eteklerine yapış, geniş rahmetinin gölgesine sığın! Ayrıca Nizamülmülk, mektubunda buna benzer de birçok sözler söylemiştir.

Nizamülmülk'ün sözkonusu bu mektubundan sonra metinde, Artuk Bey'in *Bağdat*'a halifeye gönderdiği mektup kaydedilmiştir. Şöyleki:

Bu yıl içinde, Artuk Bey'in *Ahsa*'dan bir mektubu *Bağdat*'a geldi. Bu mektubunda Artuk Bey, "*Karmâtilere* karşı zafer kazanarak memleketlerini ele geçirip onlardan ganimetler aldığını" bildirmiştir. Daha sonra *Bağdat*'a gelen Artuk Bey, *Hilâfet Divanı*'nda hazır bulundu ve *Ahsa*'dan gönderdiği mektubu bizzat okudu ve sonra da halifenin "Kendisine teşekkürü içeren" bir tevkîi (ferman) çıkarılıp okundu. Bu arada Artuk Bey'e, *hil'at* giydirilip halifenin altın işlemeli bir at, moncuk⁶⁶ ve giysilerden oluşan armağanı verildi.

Metinde halife tarafından yazdırılıp Artuk Bey'e verilen *tevkî* metni kaydedilmemiş olup öteki ilgili kaynaklarda da yer almamıştır. Ancak tarafımızdan ilk kez ortaya çıkarılarak yayınlanan⁶⁷ bu *tevkî* metninin Türkçe çevirisini önemi dolayısıyla burada vermenin yerinde olacağı kanısındayım :

⁶⁵ *Bağdat*'ta Nehri İsa'dan sonra gelin büyük bir belde (Yakut, IV, 846).

⁶⁶ *Moncuk* (منكوك), bir bayrak türü olup *Kıpçak* lehçesinde "*Boncuk*" anlamındadır (R.Dozy, a.g.e., II, 625).

⁶⁷ A. Sevim, *Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmâtilerine Karşı Selçuklu Seferi* (Belleten, XXIV/94), s.220-221.

"Rahman ve Rahim olan T a n r ı adıyla başlıyorum. Hamd, güzellik ve zerafette tek, kudret ve yücelikte eşsiz, H a k'kın peygamberliği ve dini için seçilen, yaratıkların sayıca en saygını, rütbe ve mevkii bakımından en şerefli, müşrikler istemese bile bütün dinlere üstün gelmek için T a n r ı'nın onu *Hak dini* ve hidayetle gönderdiği *Arap Peygamber*, peygamberlerin efendisi, seçkin kulların sonuncusunun-salât ve selâm üzerine olsun-nuru ile insanları şirkin karanlıklarından kurtaran T a n r ı içindir.

Abbasoğullarından hidayete ermiş reşit halifelerle (*Hülefâyi Râşidîn*) *İslâmı* güçlendiren T a n r ı'ya hamdolsun. T a n r ı, onlarla şirki ve kötülüğü yok etti; onlara dost olmayı, en büyük korku (kıyamet) gününde, kurtuluş vesilesi kıldı. Onlara itaat etmeyi, kendisine ve P e y g a m b e r'ine (Hz. M u h a m m e d) itaat etmeye yakın kıldı. Aziz olan T a n r ı dedi ki "A l l a h'a, P e y g a m b e r'e ve âmirlere itaat ediniz". Böylece itaati, *Mü'minlerin emîrine* (Hz. M u h a m m e d) kadar götürdü, yani *Mü'minlerin emîrine* dahi itaat edilmesini belirtti. Onun vârisleri, imamete sarılarak onu yüceltiler. Sapıkların kalpleri, onun günlerinin izzeti ile korku ve telâşa düştü. Dostlarının bayrakları, hüküm sürdükleri yerlerde muzaffer oldu (yani çekildi), yaptıkları fetihler sayesinde onlara ulaştırılan yardım peşpeşe geldi. T a n r ı, *Mü'minlerin emîrine* nimet versin ve devletini, övülmeye değer olan işlerden boş bırakmasın. Daha sonra T a n r ı'nın elçisi-salât ve selâm üzerinde olsun-dedi ki: C e b r â i l, üzerinde kara bir kaftan ve belinde hançer olduğu halde, bana geldi ve ona "Ey C e b r â i l, onların (*Müslümünların*) yönetimi kimin elinde olacak?" dedim; o da bana, "A b b a s b. A b d ü l m u t t a l i b'in oğlunun olacak" dedi. Ben, "Ey C e b r â i l, onların tebası kim olacak?" deyince o, "*Horasan*'da kemer takanlar, toprak sahibi köylüler, *Dokuz Oğuz Türkleri*, ya da dağ halkından hançerliler" dedi. Ben de ona "Ey C e b r â i l, A b b a s'ın oğlu neye sahip olacak?" dedim, o bana "Ey M u h a m m e d, o, mahşer gününe kadar çöl ve şehir halkına, altına, *Safa*, *Merve* ve *Meş'ar'a*, ticarete, saltanata (Yani taht ve taca), övülünecek şeylere ve dünyaya sahip olacak. Bu, T a n r ı'nın fazlı (üstünlük) olup onu dilediğine verir" dedi.

Bilinsin ki, Eks ü ko ğ l u A r t u k'un, halifenin hizmetinde olarak, ona itaat etmede bozguncu ve inkârcı *Karmatîlerle* olan cihadında gösterdiği çaba, övülsün ; o, ayrıca, onların bu bölgedeki pisliklerini temizlemek, adlarını kökünden kazımak ve dolayısıyla T a n r ı katında kazançlı çıkmak için halifeyle birlikte savaşsın. Çünkü U l u T a n r ı diyor ki: "Onlarla savaşın; T a n r ı, onlara, sizin elinizle azap verip rezil edecek, sizi onlara karşı muzaffer kıлып (yardım edip) inanan kaymın gönlüne şifa verecektir"⁶⁸

Eks ü ko ğ l u A r t u k, bütün işlerinde, halifenin, kendisine duyduğu güvenden destek alsın ve ömrü uzun olsun.

T a n r ı, sizi, kendisinden sakındırıyor. O, kullarına karşı merhametlidir".

Bu yılın son kaydı metinde, vezir N i z a m ü l m ü l k'ün, daha önce sözkonusu edilen E b û İ s h a k e ş -Ş i r a z î'nin kendisine gönderdiği ve *Hanbelîlerden* şikâyetinde bulunduğu mektubuna cevap oluşturan mektubudur ki o da şöyledir:

Ey şeyh, uzun uzun anlattığın ve cevap yazmamızı istediğin mektubun bize ulaştı. Mezhaplarda, bir tarafı bırakıp öteki tarafa yönelmek vacip değildir. Ne siyaset ve ne de halka adalet anlayışı bunu gerekli görmez. Biz, fitneyi körüklemektense sünneti (Peygamberin söz ve fiilleri) teyid etmeyi daha uygun görürüz. Biz bu medreseyi, anlaşmazlık, ikilik ve ayrıcalık için değil, bilim ve yarar sağlasın diye kurduk. İşler (bu amaca) zıt bir şekilde gelişmişse, bu kapıyı

⁶⁸ Tövbe suresi, âyet nr. 9.

kapamaya yönelik bir hareketten dolayı olmuştur. Çünkü *Bağdat*'ta baskın ve üstün olan mezhep, *İmam Ebû Abdullah Ahmed Hanbeli*'nin- *Tanrı* ona rahmet etsin-mezhebidir. *Ehl-i sünnet* nezdinde, onun imamlar arasındaki mevkii ve değeri bellidir. Bize ulaşan habere göre, olup bitenlerin nedeni, *Ebû Nasr b. el-Kuşeyrî*'nin fıkıh usûlü hakkında sorduğu bir meseledir. Kendisi, onların inanıp geldikleri ve alışkın oldukları âdetlerine aykırı cevap vermiş, onlar da ona kin beslemişlerdir. İnsanın mezhebinden ayrılmaya ve inancından sapmaya zorlanması, âdet olan bir şey değildir. Bilindiği gibi *Kâşan* halkı *hanefî* olup *Şafîiler*, onları kendileri gibi inanmaya zorlamazlar. Aynı şekilde, *Zâhir*⁶⁹ halkı da *Şafîî* mezhebine inanmış olup fikir ve görüş sahipleri, onları mezheplerinden çıkmaya zorlamazlar. *Tanrı*, bunu yapmaya niyet edeni şöyle men etmiştir: *Tanrı*'dan başka dua ettikleri (taptıkları) kişilere sövmeyin; çünkü onlar da bilmeden *Allah*'a düşmanlık edip söverler⁷⁰. Bu mezhep, *İshafan* ve diğer yörelerde, *Bağdat*'takinden daha çok yayılmıştır. Bu hususta onlara eziyet verecek bir harekette bulunulmamıştır. Şeyh *Ebû İshak*, çabuk boyun eğen, saf birisi olup kendisine aktarılan her şeye kulak verir ve ona dayanır (her şeye inanıp güvenecek kadar safır). Elimizde bulunan bazı yazılarından onu bu şekilde niteleyişimizi (yani saflığını) kolaylıkla ortaya koyabiliriz. *Vesselâm*.

Bu mektup, *Hanbelîlere* ulaştınca sevindiler, huzur buldular, mutlu oldular. 8 Şevval'de (24 Nisan 1078) insanların yiğitlik gösterip sevinmek ve neşelenmek için toplandıkları bir sırada, *el-İskenderânî* adıyla bilinen ve fitneyi çıkarmasıyla tanınan bir fakih, *Nizamiyye Medresesi*'nden, yanında, kendi hemşehrilerinden bir grup olduğu halde, *Sûku's-Selâsâ*'ya⁷¹ doğru yola çıkıp *Hanbelîleri* tekfir eden bir konuşma yaptı; bunun üzerine üstüne hücum edip onu dövdüler. Çarşı yağmalandı, bu arada *Şafîilerden* bir adam öldü. Böylece karışıklık çıktı ve iki taraf birbirlerine ok attılar. Halife, adamlarını ve özel hâslarını gönderip aralarını buldu. Öldürülen kişi *Divan*'a getirildi. Durum *Nizâmü'l-mülk*'e yazılıp anlatıldı. Bunun üzerine ondan, ilk mekubunun aksine *Amîd*'in fitneye yol açan bazı hizmetlilerin ıktalarına el koymasını içeren mektuplar geldi⁷².

471 (1078/79) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, *Şafîî-Hanbelî* anlaşmazlığının bir sonucu olarak vezir *Fahrüddin İbn Cüheyr*'in vezaretten azli hususunda, *Sâduddin Gevherâyin*'in *Bağdat*'a gönderilmesi olup metinde, bu konuda şu bilgiler verilmiştir:

Sâduddin Gevherâyin, 10 Muharrem Pazartesi günü (23 Temmuz 1078 Pazartesi), *İsfahan*'dan *Bağdat*'a (Şihne göreviyle) geldi ve *Bâbü't-tâk*'daki⁷³ evinin kapısında, *sabah*, *akşam* ve *yatsı* namazları vakitlerinde olmak üzere, günde üç kez davul vurdurdu, fakat bu, hoş görülmeyip kınandı; bunun üzerine o, "Bu hususta bende sultanın buyruğu var" dedi. Daha sonra *Gevherâyin*, *Bâbü'l-Firdevs*'e⁷⁴ gidip sultandan halifeye verilmek üzere, beraberinde getirdiği mektubu çıkardı ve "Ben, *Hilâfet* veziri *Fahrüddin İbn Cüheyr* ile

⁶⁹ *Zâhir*, *Mısır*'da *Fusta*'ta büyük bir yer (Yakut, III, 572) olmakla birlikte metinde kaydedilen *Eshâbü'z-Zâhir*, "gerçeği çok iyi bilen kimseler" anlamına da gelebilir.

⁷⁰ Kur'an, Enâm suresi, âyet nr. 108.

⁷¹ İçinde her gün pazar yeri (çarşı) bulunan *Bağdat*'ta bir yer (Yakut, III, 193).

⁷² *Hanbelî-Şafîî* anlaşmazlığı hakkında bk. *İ. Kafesoğlu, a.g.e.*, s. 47; *Hanbelîler* hakkında bk. *İ. A. (Diyanet Vakfı) "Hanbelî Mezhebi"* mad. Ve buradaki geniş bibliyografya. *Sıbt*'in *Garsunni*'me'den naklen *Hanbelî-Şafîî* anlaşmazlığı hakkındaki bu bilgiler, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

⁷³ *Bağdat*'ın doğu kesiminde büyük bir mahalle (Yakut, I, 445).

⁷⁴ *Bağdat*'taki *Hilâfet Sarayı*'nın kapılarından birisi (Yakut, II, 871).

biraraya gelemem, çünkü bana, böyle emredildi" dedi; bu arada da vezirden şikâyet ve çirkin şeyleri içeren listeler de ilgililere gösterildi, Sultanın mektubunda İbn Cüheyri'nin duyduğuna bir tâlimat (mesaj) vardı. Halife, Gevherâyi'n'e herhangi bir cevap vermedi; bu nedenle o, *Bâbü'l-Firdevs*'e birkaç gün gidip geldi, bu sırada da o, gurur ve büyüklük dolu hoş olmayan birtakım hareket ve davranışlarda bulundu; daha sonra da *Dârü'l-memleke (Sultanlık Sarayı)*'ye gidip kadı ve müşahitleri (gözlemci= şühûd) topladı ve onlara, "Şâhit olunuz ki ben, bana, sultan tarafından verilen tâlimatı sunmak üzere halifeye gitmek istedim, fakat bundan men edildim. Sultana bu durumu haber vermek amacıyla sizin bu hususla ilgili yazılarınızı istiyorum" dedi, kırgınlık ve kızgınlığı da sona erdi. Bunun üzerine onlar, kendisine "Sabırlı olup beklemesini" tavsiye ettiler; fakat bununla birlikte Gevherâyi'n'in halifeye gitmeyi kabul etmesine değin ilgililer arasında korku, endişe ve kaygı duyulmuştu. Bir süre sonra halife, 2 Safer Salı günü (14 Ağustos 1078 Salı), veziri İbn Cüheyri'nin de hazır bulunduğu bir oturum düzenledi; Gevherâyi'nin de bu toplantıya gelince beraberindeki üzerinde yazı bulunan bir kağıdı, bir *Hâdim*'e uzattı, o da bu kağıdı, demirden yapılmış bir kafesin arkasında bulunan halifeye uzattı, halife de onu okudu ve "Kendisiyle oradakilerin arasında bulunan perdenin (örtü) indirilmesini" emretti, bunun üzerine toplantıda bulunanlar oradan ayrıldılar. Sözkonusu bu kâğıt, "Vezirin kötülenmesi ve makamından uzaklaştırılmasını, aksi takdirde *Bağdat'a Hilâfet Sarayı*'na *Horasan*'dan bir elçinin gönderileceğini ve *Hâs, Hâdim* ve öteki görevlilerin hizmetinde bulunan *Türk* gulamların sarayda bulunmamalarının talep edileceğini" içermektedir. Daha sonra Gevherâyi'nin, sözkonusu kâğıttaki isteklerin cevabını almak üzere adamlarını *Bâbü'l-Firdevs*'e gönderdi ise de halife, talep edilen şeylerin yerine getirilmesini kabul etmedi ve Gevherâyi'n'e "Fahruddüvle İbn Cüheyri, bizim vezirimiz değildir, ancak onun oğlu Amîddüvle, bizim vezirimizdir. İşte bu nedenle biz, onu size gönderdik; onun babası Fahruddüvle ise oğlunun nâibi konumundadır" içerikli bir cevap gönderdi; daha sonra da Gevherâyi'nin, *Hilâfet Sarayı*'nda ikamet eden ve kendisine bir görev verilmiş bulunan Ebu'l-Hasan b. Debbe'ye gönderildi. Ebu'l-Hasan, *Musa b. Câfer-Tanrı*, her ikisinden de razı olsun-*Meshedi*'ni ateşe verip yakmıştı. Gevherâyi'nin, Ebu'l-Hasan'ı tutuklatıp gözaltına aldı. Bunun üzerine halk, kendisine karşı harekete geçti. Bu durum karşısında Gevherâyi'nin, adamlarına "*Hilâfet Sarayı*'nın *Harîmi*'ni ateşe veriniz, yağmalayınız ve içindekileri öldürünüz" dedi; daha sonra da Ebu'l-Hasan, *Kerh* mahallesine yakın olan *Semmâkîn*'de asılmak suretiyle öldürüldü. Safer ayının ortasında Pazartesi günü (Ağustos 1078 ortası Pazartesi) Gevherâyi'nin, sarhoş olarak *Bâbü'l-Firdevs*'e gelip "Veziri (İbn Cüheyri) bana teslim edin, aksi takdirde içeri girer onu alırım ve herhangi bir kimse bana bir şey söyleyecek olursa onu derhal öldürürüm" dedi. Karanlık olunca kapılar kapatıldı, gecenin bir bölümü geçinceye değin Gevherâyi'nin oturup bekledi, sonra ona "İstedığinin yerine getirileceği" vaadinde bulunuldu. Ertesi gün Gevherâyi'nin, *Bâbü'l-Firdevs*'e gelip atını buraya bağladı ve geçirdiği öğle, ikindi ve akşam vakitlerinde davul vurdurdu. Onun bu hareket ve davranışlarından korku ve endişeye kapılan halk, mallarını başka yerlere taşıyıp götürdüler. Bu durum karşısında İbn Cüheyri, halifeye bir zarar gelmesinden korkuya kapıldı ve halifeye, önce bir mektup gönderdi, daha sonra da bizzat saraya gidip "Görevinden istifasını" istedi. Bunun üzerine halifeden Gevherâyi'n'e bir *tevkî* (buyruk) gönderildi; bunun kapsamı şöyle idi:

Muhammed b. Muhammed b. Cüheyri, *Celâlüddeve* (sultan Melikşah) ve Nizamülmülk'ün, kendisinin görevden alınması isteklerini öğrenince ikamet ettiği köşkünden ayrılmama hususunda bizden izin istedi. Biz de ona bu izni verdik. Bunun üzerine Gevherâyi'nin, *Bâbü'l-Firdevs*'ten ayrıldı.

Amîdüddeve (b. Fahruddeve b. Cüheyr)'ye gelince, o, 10 Muharrem Pazartesi günü (23 Haziran 1078 Pazartesi), *İsfahan*'a ulaştı ve vezir Nizamülmülk'ü kendisine karşı şiddetli bir sinirlilik içinde buldu. Bu nedenle işler karıştı. Fakat o, insanın yüzüne bakıp içini anlamada ünlü bir kimse idi, böylece de Nizamülmülk'ün fikir, düşünce ve duygularını tespit etti ve sonunda da durum düzeldi. Bunun üzerine Gevherâyin'e, biri, sultandan, ötekisi de Nizamülmülk'ten olmak üzere, iki mektup yazıldı ve bu mektupta ona "Yaptığın şeyleri bize ilet!" denildi ve *Bağdat*'ta halife ve İbn Cüheyr'e karşı olan tutum ve davranışları nedeniyle kınandı. Söz konusu iki mektup *Bâbü'l-Firdevs*'e çağırılıp kendisine verilen ve kınanan Gevherâyin "Ben, bana emredilenlerden başka hiçbir şey yapmadım. Ancak ben, çağrıldığı için *Bâbü'l-Firdevs*'e gidip Amîdüddeve ile bu konuda uyum sağlayacaktım" dedi. Sultan Melikşah'ın kendisine verdiği güzel hil'atlarla *Bağdat*'a gelen Amîdüddeve'nin önünde, aralarında Gevherâyin'in de bulunduğu hâcip ve emîrler yürüyorlardı. Nizamülmülk de Fahruddeve'ye, kızgınlığının sevgiye dönüşmüş olduğunu göstermek için 2 at, 20 parça giysi ve halifenin isteği doğrultusunda, tevkiler yazıp gönderdi. Daha sonra Amîdüddeve, Cumadelûlâ'da (Kasım/Aralık 1078), *Halbe*'ye geldi ve onun geldiği, halifeye bildirildi. Halife, *İsfahan*'a giderken ona, üzerinde kendi el yazısının bulunduğu bir yaprak kâğıt vermişti. Bu kâğıtta halife ona "Sana, babanın yerine vezirliğe geçmen hususunda vaadde bulunmuştuk. Her şeyden beri olan Ulutarı'ya ant olsun ki sen, iyi hizmetinden dolayı sultana gönderildin. Vezirlik görevin sırasında, her gün ortaya çıkan işler için sana bir takip gelmeyecek ve başvuru yapılmayacaktır, Bunun üzerine Amîdüddeve, babası İbn Cüheyr'in *Bâbu Ummûriyye (Ummûriyye kapısı)*'deki evine gitti; esasında halk, onu karşılamaya çıkmıştı, fakat o, sonradan babasının evine gittiği için halk da dağıldı. Daha sonra da halife, Ebû Şucâ Muhammed b. el-Hüseyn'i *Hilâfet Divanı*'na nâib olarak atadı⁷⁵.

Hilâffet vezirliği sorunu hakkında verilen bu ayrıntılı bilgilerden sonra metinde, Tutuş hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş, *Haleb* kuşatmasından ayrıldıktan (Cumadelûla= Kasım/Aralık) sonra *Fırat* ırmağını geçip *Bâriyye*'de konakladı. Akıllı ve işbilir hükümdarlarından biri olan Tutuş, *Cenze (Gence)* ve *Berdaa*'da oturmakta idi⁷⁶. Uvakoğlu Atsız el-Hârezmî'nin *Mısır* seferindeki yenilgi ve bozgunu üzerine sultan Melikşah, Tutuş'a bir mektup yazıp "*Suriye*'ye gitmesini" bildirdi⁷⁷. Bu emri olan Tutuş, hazırlığını yaptıktan sonra yola koyulup *Diyarbakır*'a ulaşınca "Atsız'ın ölmemiş olduğu ve kendisine isyan eden *Suriye*'yi tahrip ile halkını öldürdüğü" haberini almıştı; bununun üzerine o, sultana bir mektupla durumu haber verdi ve askerinin az olması nedeniyle de ondan asker istedi. Öte yandan Atsız, durumu, yani Tutuş'un *Suriye*'ye atanmasını haber alınca sultana bir mektupla para ve armağanlar gönderdi. Atsız, bu mektubunda "Emîr Tutuş'un benim tarafıma (yerime), yani *Suriye*'ye gönderilmesini gerektiren ne gibi bir şey yaptım? Esasında ben, sizin itaatli bir kölenim ve bu ülkede sultanın bir nâibiyim. Ben, ihtiyacım olan şeyler ve beraberimde bulunan askerlerin masraflarından başka hiçbir para sarfetmiyorum ve her yıl da *Devlet Hazinesi*'ne

⁷⁵ Metindeki Fahruddeve İbn Cüheyr ve oğlu Amîdüddeve hakkında verilen bu ayrıntılı bilgileri krş. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 47.

⁷⁶ Tâcüddeve Tutuş, *Suriye ve Filistin Selçuklu Melikliği*'ne atanmadan önce, şehzadeligi döneminde *Erran Selçuklu valisi* idi ve bölgenin merkezi konumundaki *Gence*'de ikamet etmekte idi (A. Sevim, a.g.e., s. 82).

⁷⁷ Sultan Melikşah, biraz sonra metinde dolaylı olarak belirtileceği üzere, Atsız'ın çarpışmalar sırasında ölmüş olduğu ihtimalini de düşünmüştür.

20 bin altın gönderiyorum" dedi. Atsız'ın bu mektubu üzerine sultan, Tutuş'a bir mektup gönderip "Yukarı-Suriye'ye, yani Dimaşk taraflarına yürümemesini, yalnızca Haleb yörelerine yönelmesini" bildirdi ve ona, beraberlerinde Türkmen kuvvetleri bulunan emir Afşin ile Hâcip Sunduk (Sandak)'u gönderdi; Hâcip Aytekin ise daha önce Diyarbakır'da Tutuş'a katılmıştı. Daha sonra Tutuş ve beraberindekiler, Fırat ırmağını geçerek Menbic'i kuşatıp ele geçirdiler, sonra da Haleb'e yürüyüp kuşatmaya başladılar; kuşatma aylarca sürdü. Bu sıradaki Haleb valisi Sâbık b. Mahmud idi. Musul valisi Müslim b. Kureyş, Haleblilere yardıma geldi. Bunun üzerine sultan Melikşah, asi konumuna gelen Müslim sorunu hakkında bilgi almak için Hâcip Aytekin'i yanına çağırdı. Bu arada Kilâboğulları kabilesi de "Oğuzlarla savaşın onların ülkelerinden uzaklaştırılması" hususunda ant içtiler. Müslim ve adamları, yanlarında bulunan çok miktardaki yiyecek maddelerini, Haleb'de sonderacede pahalı olması nedeniyle halka satmaya başladılar. Bunun üzerine Tutuş, Müslim'i azarlayıp "Sen, Haleb halkına karşı bana yardıma mı geldin, yoksa onları takviye etmeye mi geldin? Derhal memleketine dön, benim sana ihtiyacım yok" dedi. Bunun üzerine Müslim, Sincar'a döndü ve dönüşü sırasında, sultanın buyruğuyla, kuvvetleriyle Tutuş'a yardıma gelmekte olan Türkmen emirlerinden Ba ha ü d d e v l e (Türkman et-Türkî)'ye rastladı ve "Kilâboğulları kabilesinin kendisine karşı gelmekte olduğunu" bildirip onu korkuttu, fakat Türkman, buna aldırmayıp Fırat ırmağını geçerek Buzâa (Bizâa)⁷⁸ vadisine geldi ve burada konakladı. Bunun üzerine Kilâboğulları, Ukayloğulları kabilesinden de bir miktar kuvvet alıp Türkman'a saldırdı ve yapılan çarpışmalarda onu bozguna uğratan adamlarından büyük bir bölümünü öldürdüler ve mallarını da yağmaladılar. Bunu haber alan Tutuş, derhal Haleb kuşatmasını bırakıp Kilâboğulları'na karşı harekâta girişti. Onun Haleb'den ayrılması üzerine şehir önlerinde bıraktığı ağırlıklar, halk tarafından yağmalandı ve askerlerinden bir bölümü de öldürüldü. Öte yandan emir Türkman, Tutuş'tan ayrılarak Fırat ırmağını geçip çöle yöneldi. Bu arada Tutuş, suçladığı Müslim'in memleketlerine yürümek amacıyla Fırat ırmağını geçti ise de Müslim'in kendisine karşı asker toplayıp hazırlık yapmış olduğunu tespit etti, bu nedenle de Selçuklu vasalı Nasr b. Mervan'ın yönetiminde bulunan Diyarbakır topraklarına yönelip tahrip ve yağmalarda bulundu; çünkü Müslim, Nasr'ı koruyup ona, askerleri için para yardımında bulunuyordu. Bu durum karşısında Tutuş, sultan Melikşah'a bir mektup yazıp ondan yardım isteğinde bulundu⁷⁹.

Tutuş'un Kuzey-Suriye'deki bu faaliyetlerinden sonra metinde, Kûfe Selçuklu emîri Kutlu Edrâz hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Hac yolunun yapılması için para sağlamak amacıyla sultan Melikşah'a giden (Şevval=Nisan/Mayıs 1079) Kutlu Edrâz, bu isteğinin yerine getirilmemesi üzerine sultanın sarayından ayrıldı. Kutlu'nun Kûfe'ye dönüşü sırasında, Bağdat'ta kendilerine iş sözü verilen bir grup insan, onunla buluşup konuşmak amacıyla başvuruda bulundu ise de, Kutlu kendisinde, deve ve korumacı (bekçi) ücretleri bulunmaması nedeniyle onların bu isteklerini kabul etmedi; bu nedenle onlar, korumacılardan rehineler aldılar; bunun üzerine Kutlu, onlar için daha önce vermeyi kararlaştırdığı Hac gelirlerinden bir miktarı onlara verdi ve daha önce kararlaştırıldığı üzere, onlarla birlikte sağ-salim Kûfe'ye döndü (Rebiülevvel 472 başları= Eylül 1079 başları). Araplar, Kûfe'de Kutlu'yu hor görmüşlerse de kudret ve büyüklüğü karşısında ona itaat etmek zorunda kalmışlardı. Esasında Kutlu, Kûfe'ye geldiği zaman Hafâceoğulları

⁷⁸ Haleb'in doğusunda Butnan vadisinin merkezi olan ve kalesi bulunan verimli topraklara sahip bir ilçe (Ayrıntılı bilgi için bk. İ. A. "Buzâa" mad.).

⁷⁹ Bütün bu konuların ayrıntısı için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 91-93.

kabilesini ülkeden çıkarılmış ve *Mekke*'de *Mısır* halifesi adına şii hutbesi okunur bulmuştu; ayrıca ülkede şiddetli bir kıtlık da vardı. Buraya *Mısır*'dan başka hiçbir yerden yardım gelmiyordu. Kutlu, Ebû Tâlib (Hz. Ali) ailesine yakınlık gösteren *Abbasoğullarına* meyli olan İbn Ebî Hâşim 'le şii hutbeyi kaldırmak için buluşup görüştü ise de o, buna yanaşmadı; çünkü her yıl, yiyecek maddeleri ve para gönderen *Mısır* halifesi adına okunan *şii hutbeyi* kaldırmaya, İbn Ebî Hâşim 'in gücü yetmiyordu. Bunun üzerine Kutlu, ona "Yakında sana para ve mal gelecek" dedi. *Medine*'de de hutbe aynı şekilde *Mısır* halifesi adına okunuyordu. Kutlu, *Hacıları* cezalandırıp onlara kötülüklerde bulunmuştu. O, koruma parası olarak 90 altın, her yayadan 5 altın ve Hz. Peygamber 'in kabrini ziyarete gelen her kimseden de 6 altın alıyordu⁸⁰.

Kûfe Selçuklu emîri Kutlu hakkındaki bu kayıtlardan sonra metinde, Amîdüddeve b. Cüheyr hakkında şu kayıtlar yer almaktadır:

Amîdüddeve b. Cüheyr, tutum ve davranışlarını halifenin iyi görüp takdir etmesi nedeniyle vezirlik görevine dönmesi halifece uygun görüldü (Zülkade= Mayıs/Haziran 1079). Bunun nedeni şu idi: Nizam ülmlük 'ün halifeye gönderdiği mektupta, Amîdüddeve 'nin "Vezirlikle görevlendirilmesini " tavsiye ettikten sonra "Herhangi bir kimse, onun makamına oturamaz. Ben, ondan razı olduğum için kızımı ona verdim. Onun vezirlik hizmetine getirilmesi şartıyla kendisine olan bütün düşmanlığı kaldırıp attım ve dolayısıyla onu dost kabul ettim" dedi. Esasında Nizam ülmlük, Amîdüddeve 'yi daima över ve "Ben, Fahrüddeve 'nin, oğlu Amîdüddeve 'yi başkalarından kıskandığı gibi hiç kimseyi kıskanmadım; o, oğlunu, daima akıllı ve yumuşaklıkla vasıflar" derdi.

Bu sıralarda Ebû Şucâ 'nın *Hilâfet Divanı* 'ndan (vezirlik) ilişkisi kesilip *Bâbü'l-Hücre* 'ye⁸¹ atandı; o, burada her gün oturur, yapılacak işleri halifeye gönderir ve kendi göreviyle ilgili konularda halifeden cevaplar çıkartırdı. Daha sonra vezir Fahrüddeve için de buranın kapısının açılması hususunda halifeden izin çıktı. Bunun üzerine kadınlar da dahil olmak üzere, halk onu kutlama amacıyla içeri girerlerdi. Bu arada halife, Amîdüddeve 'yi huzuruna çağırıp onun kalbini hoş tutacak güzel ve hoş sözler söyledikten sonra ona bir de *tevkî* yazdırdı. *Tevkî* 'den bir parça şöyledir:

"*Emîrû'l-mü'minîn*, dün olduğu gibi, bugün de kendisine en iyi şekilde itaat eden, devlet düşmanlarına en sert biçimde karşı koyan ve halifenin velilerinden ve hâslarında olabilmeye şartlarına bağlı kalan kimseyi nimet ve ihsanıyla doyurmayı, uygun görmektedir. Ey Amîdüddeve! Sen, olgunlukta biriciksin, seninle yarışılmayacağının bilinmesi, bu makamda en ön sırada bulunman ve ele aldığın işi hakkıyla yapman nedenleriyle *Emîrû'l-mü'minîn*, seni yeniden vezirlik makamına getirmiştir. Hiç kimse, senin amaçlarında haddini aşmadığını, inkâr edemez". *Tevkî* 'de, Amîdüddeve hakkında daha pek çok olumlu sözler yer almıştır⁸².

Amîdüddeve 'nin vezirliğe atanmasıyla ilgili bilgilerden sonra metinde, Ebu'l-Fazl b. et-Türkmânî hakkında şu kayıtlar yer almaktadır:

Sâduddeve Gevherâyin 'in yakını Ebu'l-Fazl b. et-Türkmânî öldü; O, kötülük yapan şerir bir insan idi. Ebu'l-Fazl, Gevherâyin ile birlikte *Vasıt* 'a gittiği zaman burada, halifenin topraklarında onun adına vergi toplayan İbn Allân el-Yahudî

⁸⁰ *Kûfe* emîri Kutlu Edrâz hakkında metinde verilen bu bilgiler, hiçbir ilgili araştırmaya yansıtılmamıştır.

⁸¹ *Hilâfet Divanı* 'nda, içinde değerli bir ev bulunan büyük bir yer (Yakut, I, 444).

⁸² Krş. İ. Kafesoğlu, a.g.e. s. 47.

adlı birisi bulunuyordu. Bu adam, halifeye "Bu topraklarda hiç kimseye kötülük yapılmaz" diye mektup yazmasına rağmen *Müslümanlara* her kötülüğü yapar, mallarına el kor ve ailelerine de tecavüzde bulunurdu. Eb u 'l - F a z l , 10 bin altın aldıktan sonra onu öldürdü. Onun bu hareketi çok ağırına giden halife, bu hususta N i z a m ü l m ü l k 'e bir mektup yazmıştı. Eb u 'l - F a z l öldükten sonra birisi, onu rüyasında görmüş ve ona "T a n r ı , sana böyle ne yaptı?" demiş, o adam da "Neden dolayı?" deyince Eb u 'l - F a z l da "Ben, İ b n A l l â n e l - Y a h u d i 'yi öldürmekle *Müslümanları* ve *Hilâfeti* kötülüklerden kurtardım" diye cevap vermiş. Eb u 'l - F a z l , ayrıca *Musa b. Cafer Meşhedî*'ni yakan İ b n D e b b e 'yi de öldürüp cesedini *Semmâkin*'de astırmıştı⁸³.

Bu kayıttan sonra metinde, İ b n ü 'l - K a l â m i s i 'den⁸⁴ naklen şu bilgiler verilmiştir:

Bu yılda (471=1078/79) N a s r u d d e v l e e l - C ü y ü ş î komutasına kalabalık bir ordu, *Mısır*'dan gelip *Dımaşk*'i kuşattı, şehir yörelerini ve ayrıca da *Filistin*'i istilâ etti. Güç durumunda kalan A t s ı z , yardım için T u t u ş 'a haber gönderip "*Dımaşk*'ı kendisine teslim edip hizmetine gireceğini" bildirdi. A t s ı z 'ın bu yardım isteğini ve T u t u ş 'un gelmekte olduğunu öğrenen N a s r u d d e v l e , kuşatmayı bırakıp kıyı yönüne hareket etti. Bu sıralarda *Sur* kenti sınırı (uç) ile *Trablus*, kent kadılarının yönetiminde bulunuyordu ve bunlar, E m î r ü l - C ü y ü ş (*Mısır Hilâfet* veziri B e d r ü l c e m a l î)'a itaat etmiyorlardı, ancak *Mısır* halifesine armağanlar gönderiyorlardı. T u t u ş , *Mercü Azrâ* (*Azrâ* çayırlığı)'ya⁸⁵ gelince A t s ı z , onu karşılayıp bağlılık andı içtikten sonra *Dımaşk*'a birlikte gelip şehri ona teslim etti. Bununla birlikte T u t u ş , A t s ı z 'ın, kendisini şüphe ve endişeye düşüren birtakım tutum ve davranışlarını tespit edip onu hapse attırdı; çok geçmeden de önce A t s ı z 'ın kardeşini öldürttü, daha sonra da A t s ı z 'a gadredip yayının birışıyle boğdurmak suretiyle öldürttü (Rebiülevvel= Eylül/Ekim 1078)⁸⁶. Daha sonra (Zülhicce= Haziran/ Temmuz 1079) T u t u ş , kuzeye *Haleb*'e yönelip *Buzâa* ve *Bîre* kent ve kalelerini ele geçirdi, *Azâz* yörelerini de ateşe verdikten sonra *Dımaşk*'a geri döndü⁸⁷.

Bu naklinden sonra S ı b t , İ b n ü 'l - K a l â n i s i 'nin bu yıl içinde zikrettiği bu olayın gelecek yıl (472= 1079/1080) içinde cereyan ettiğini , özellikle belirtmiştir⁸⁸.

472 (1079/1080) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı olarak metinde, *Alevî* dostu olarak tanınan *Selçuklu* A m î d i E b ü N a s r 'ın, *Horasan* yolu üzerinde bulunan *Mâlîkiyye* adlı köyü, *Bağdat*'taki *Musa b. Câfer Meşhedî*'ne, ihtiyaçlarının karşılanması için vakfettiği, *Alevîlerden* birkaç kişiyi evlendirdiği ve bazı çocukları da sünnet ettirdiği ve 3 Muharrem (6 Temmuz 1079)'de de *Bağdat*'tan *İsfahan*'a git-

⁸³ Bu konuda ayrıca bk. Metin, s. 37.

⁸⁴ Bilindiği üzere, İ b n ü 'l - K a l â n i s i 'nin bugün elimizde bulunan *Zeylû Tarihi Dımaşk* (Yay. H. F. Amedroz, Leyden 1908) adlı bir eseri vardır.

⁸⁵ *Dımaşk*'a bağlı sulak ve verimli bir köy (Yakut, III, 625).

⁸⁶ Genellikle *Uzak-Doğu* kültür çevrelerinde yürürlükte olan ve *Selçuklular*da da uygulanan "Hanedan mensuplarının öldürülmesinde kan akıtma yasağının " (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. M. F. Köprülü, a.g. makl., I,1-9), hanedan mensubu olmayan A t s ı z 'ın öldürülmesinde de uygulanması, ilginçtir. Fakat A t s ı z 'ın, *Selçukluların* mensup olduğu *Oğuzların Kınık* boyundan bulunması ve ayrıca *Suriye Fâtihi* bir emir olması ve *Melikü'l-muazzam* unvanını alması nedenleriyle, T u t u ş 'un onu, bir soylu gibi kabul edip yayının kişiyle boğdurmak suretiyle öldürtmüş olabileceğini ifade etmenin yerinde olacağı kanısındayım.

⁸⁷ S ı b t , İ b n ü 'l - K a l â n i s i 'nin *Zeylû Tarihi Dımaşk*'ından naklettiği (S. 112-113) bu bilgileri, hiçbir kısaltma ve ilaveye tâbi tutmadan aynen nakletmiştir.

⁸⁸ Bu olayın ayrıntısı için bk. A. Sevim, a.g.e., s.82-84.

tiği kaydedilmiştir; bu kayıttan sonra da M u h a m m e d b . e s - S â b i ' den naklen T u t u ş - ' un *Dımaşk*'i ele geçirip *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Melikliği* yönetimine hâkim alması hakkında şu bilgiler verilmektedir:

M u h a m m e d b . e s - S â b i ' diyor ki: T â c ü d d e v l e T u t u ş , *Dımaşk*'a yürüyüp ele geçirdi (Rebiülâhır= Ekim 1079). "Bu Olayın Hikâyesinin Zikri" başlığı altında metinde şu bilgiler verilmiştir:

B e d r ü l c e m a l î , *Arap, Oğuz, Kürt, Sanhâce*⁸⁹, *Berber, Sudan* ve *Hafâceoğulları* kabilesi kuvvetlerinden oluşan bir orduyu *Mısır*'dan *Dımaşk*'a sevketti. Bu ordunun başında, kendisinin bir kölesi (N a s r u d d e v l e e l - C ü y ü ş î) bulunuyordu, ordunun diğer işlerinin yönetimini de E b u ' l - F e r e c e l - M a ğ r ı b î ' ye verdi. Bu ordu, *Dımaşk*'a yürüyüp A t s ı z ' ı kuşattı. Bunun üzerine A t s ı z , bu sıralarda *Haleb*'i kuşatmakta olan T u t u ş ' a haber gönderip ondan yardım isteğinde bulundu. Onun bu isteği üzerine emîr A f ş i n ' i daha önce gönderdi, daha sonra da kendisi *Dımaşk*'a yöneldi. Bunu haber alan *Mısır* ordusu, kuşatmayı bırakıp çekilmek zorunda kaldı. Öte yandan *Dımaşk*'a gelen T u t u ş , kendisini karşılayan A t s ı z ' ı öldürdü ve onun yönetiminde bulunan ülkeye (*Suriye* ve *Filistin*) hâkim oldu. T u t u ş ' un A t s ı z ' ı öldürmesinden dolayı kendini güvencede görmeyip korkuya kapılan A f ş i n , âdeta T u t u ş ' tan kaçarcasına, *Dımaşk*'tan ayrılarak *Maarre* ve *Kefertab*'ı yağmaladıktan sonra *Antakya*'ya yönelip tahrip, yağma ve kıyım tâbi tuttu, bunun üzerine şehir halkı, hile ile ona 30 bin altın vermeyi kabullendi ise de şehirde, A f ş i n ' e aleyhine bazı sözlerin⁹⁰ söylenmesi üzerine parayı vermekten vazgeçtiler ve derhal T u t u ş ' a haber gönderip "Kendisine para verme" vadedinde bulundular. Esasında T u t u ş ' un kalbinde, kendisini terketmesi nedeniyle A f ş i n ' e karşı bir kin vardı, bu nedenle o, A f ş i n ' e karşı harekete geçti; fakat A f ş i n ' in *Diyarbakır*'a kaçması üzerine *Dımaşk*'a geri döndü⁹¹. Halka âdil davranan T u t u ş , şehri imal ettirip güvence altına aldırdı, böylece ticaret kafilelerinin faaliyetleri arttı. Daha sonra da T u t u ş , kuvvet gönderip *Kudüs*'ü kuşattı. Şehirdeki *Davut burcu*'nda, A t s ı z ' ın bir yakını vardı ve onun yanında A t s ı z ' ın mal ve paraları bulunuyordu. A t s ı z ' ın öldürülmesiyle *Kudüs*'te cereyan eden bu olaylar arasından ancak çok kısa bir süre geçmiştir⁹².

T u t u ş ' un *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Melikliği*'ne hâkim olması hususunda verilen bu bilgilerden sonra metinde, *Basra* mültezini İ b n ü ' l - A l l a n e l - Y a h u d i hakkında şu kayıtlar yer almaktadır:

Sultan M e l i ş a h , avlanmak için *Ahvaz*'a gittiği sıralarda (Receb= Ekim 1079) N i z a m ü l m ü l k ' e yakınlığı olan ve şehri âdeta bir müstevli gibi yöneten *Basra* mültezi İ b n A l l a n e l - Y a h u d i ' yi, 400 bin altın aldıktan sonra yakalatıp öldürttü. N i z a m ü l m ü l k ile düşman durumunda bulunmaları nedeniyle S â d u d d e v l e G e v h e r a y i n ve H u m a r t e k i n e ş - Ş e r a b î , İ b n A l l a n ' ın öldürülmesine önyak oldular. Daha önce İ b n A l l a n ' ın eşi ölünce, kadı dışında şehir halkının hepsi cenaze törenine katıldı. İ b n A l l a n ' ın paralarının bulunduğu yerlerin adları, yazılı olarak beraberinde bulunuyordu. Sultan M e -

⁸⁹ *Berberilerin* büyük kabileler topluluğuna bağlı çok kalabalık bir kol. Genel bilgi için bk. İA. "Sanhâce" mad.

⁹⁰ Bu sözlerin, A f ş i n ' in T u t u ş ' un hizmetinden kaçmasıyla ilgili olabilir, nitekim halk, A f ş i n ' le arası açılmış olan T u t u ş ' a para verme önerisinde bulunmak suretiyle A f ş i n ' in *Antakya* önlerinden uzaklaşmasını sağlama girişiminde bulunmuşlardır.

⁹¹ Sultan M e l i ş a h tarafından T u t u ş ' un *Suriye*'ye atanması sırasında A f ş i n ' ile birlikte hizmetine verilmiş olan S u n d u k , D e m l e ç o ğ l u M e h m e t , D u d u o ğ l u , S e r h e n k , T ü r k m a n e t - T ü r k i , A y t e k i n e s - S ü l e y m a n î gibi *Türkmen* emîrleri de T u t u ş ' tan ayrılarak *Anadolu*'ya çekilerek fetihlere giriştiler (Ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 91-92).

⁹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 97-98.

likşah, İbn Allān'ın eşine taziyet yapılması için emir verince kadı da İbn Allān'la birlikte törene katıldı. Böylece İbn Allān'ın öldürülmesinden önce pek çok parasının olduğu, bu yazılı kâğıt vasıtasıyla anlaşılıyordu. Onun öldürüldüğünü *İsfahan*'da haber alan Nizam ülmlük, buna çok üzüldü ve evinin kapısını üç gün süreyle kapalı tuttu ve kendisine "Kapını kapalı tutmaktan artık vazgeçersen bu, iyi olur" denilince o da kapısını açtırdı. Nizam ülmlük, *İsfahan*'dan dönünce İbn Allān için düzenlenen ve birçok kimselerin katıldığı dua törenine *İsfahan*'a dönmüş olan sultanı da davet etti ve onu, İbn Allān'ı öldürttüğü için ayıplayıp kınadı. Sultan, istemeyerek de olsa ona, gönlünü alan bir cevap verdi.⁹³

İbn Allān hakkındaki bu kayıttan sonra metinde, Âmid (Eski *Diyarbakir*) ve *Meyyâfarikin* (*Silvan*) emîri *Selçuklu* vasalı Nasr b. Mervan'ın öldüğü (Zülhicce= Mayıs/Haziran 1080), yerine oğlu Mansur'un geçtiği ve beyliğin yönetim işlerinin de *Rahbe* ehlinde İbnü'l-Ebnârî'ye verildiği kaydedilmiştir.

Bu küçük kayıttan sonra *Selçuklu* vasalı *Musul* emîri Müslim b. Kureys'in *Haleb*'e hâkim olması hakkında "Olayın Zikri" başlığı altında metinde, şu bilgiler verilmiştir:

Haleb'in Tutuş tarafından kuşatılması dolayısıyla kentte fiyatların yükselmesi sonucunda, halkın büyük bir bölümü sıkıntı ve güç bir duruma düşmüştü; bu nedenle halktan bir grup, *Musul*'a giderek Müslim'e "*Haleb*'e gelmesini" tavsiye ettiler; ayrıca kent *Ahdâsı* ile *Kilâboğulları* kabilesi de "*Oğuzları* kendilerinden uzaklaştırması" hususunda ona mektuplar gönderdiler. Bunun üzerine Müslim, tâbi olduğu sultan Melikşah'a, eşi sultanın halasından olan oğlunu gönderip "Her yıl *Devlet Hazinesi*'ne 300 bin altın göndermek şartıyla *Haleb*'i kendisine vermesini" bildirdi. Sultanın, kendisine olumlu cevap vererek "*Haleb*'e gitmesini" emredince Müslim, harekete geçip önce içinde, Câber ve adamlarının bulunduğu *Câber* kalesine yönelip kuşatmaya başladı. Şehre gelen yolları kesmelerine rağmen Câber ve adamları "Kendisiyle, daha önce yaptıkları antlaşmayı bozmayacakları" hususunda sözveride bulunarak Müslim'le barış yaptılar. Bunun üzerine Müslim, kuşatmayı bırakıp *Haleb*'e ulaştı (12 Zülhicce= 4 Haziran 1080); beraberinde, *Oğuzlardan* korkuları nedeniyle kendisine itaat ile tâbi olan, bu nedenle de Müslim'in kendilerine para yardımı yaptığı *Kilâb*, *Kelb* ve *Nümeyroğulları* kabileleriyle diğer bazı *Araplar* yer almışlardı. *Haleb Ahdâsı*'nın Zülhicce'nin bitimine 10 gün kala Cuma günü (12 Haziran 1079 Cuma), kent kapılarını kırmaları üzerine Müslim'in askerleri içeri girdiler; şehir halkından hiç kimse incinip kırılmadığı gibi, dükkanlar da kapatılmadı. Müslim, bu sırada kent kalesinde bulunan emîr Sâbık b. Mahmut'a haber gönderdi ve sonunda "Kaleyi kendisine teslim etmesi, buna karşılık da kızını Sâbık'a vermesi" şartıyla Sâbık ile bir anlaşma yaptı. Bunun üzerine Sâbık, para ve eşyasını şehre taşıttı, sadece kendisinin kaleden şehre inmesi kalmıştı. Fakat tam bu sırada Sâbık'ın iki kardeşi Şebib ve Vessab, onu tutuklayarak kaleyi ele geçirdiler. Bu durum karşısında Müslim, *Kilâboğulları* kabilesinin ilerigelenlerini toplayıp onlara "Biliyorsunuz ki ben, para sarfedip sizlerin ülkeniz, mal ve paralarınızı korumak ve *Oğuz* saldırılarını bertaraf etmek için memleketimden ayrılmıştım. Bu yaptığım özverilerin karşılığını işte böyle gördüm. Eğer siz bana yardımdan vazgeçerseniz o takdirde ben de sizden ayrılmış memleketime dönerim" dedi. Bunun üzerine onlar, cereyan eden şeyleri kötülediler ve "Bu hususta kendisine yardımda bulunacaklarını ve yeni bir olayı önleyeceklerini" açıkladılar.

Bu eserin yazarı (Sıbt İbnü'l-Cevzî)-Tanrı ona rahmet eylesin-şunları söylüyor:

⁹³ Bu konuda değişik fikirler için bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.197; O. Turan, a.g.e., s. 231-32,

Ben, *Dımaşk*'taki bir *Tarih* kitabında şunları görüp okudum:

T u t u ş , geçen yıl (471= 1078/79) *Haleb*'den ayrıldığı zaman ordusu zayıflamıştı. Daha sonra o, *Maarre* ve yörelerine yönelip istilâ etti; bu sırada, kendisine itaat edip tâbi olan *Humus* emîrini görevinde bıraktı. Bu yıl (472= 1079/80) gelince *Bedrülcemalî* , *Dımaşk*'i kuşatıp almak amacıyla *Hâdim Yumn* (*Nasruddövl-e l-Cüyüşî*)'un komutasında bir ordu sevketti. Bunun üzerine *Atsız* , T u t u ş 'a haber gönderip "Ben, senin *Dımaşk*'taki nâibinim, bu nedenle bana yardıma gel" dedi, o da kuvvetleriyle derhal *Dımaşk*'a yöneldi, bunun üzerine *Mısır* ordusu *Mısır*'a döndü. Şehre giren T u t u ş , *Atsız*'ı yakalayıp boğdurmak suretiyle öldürttü. *Atsız*'ın hükümdarlık süresi, üç yıl, altı ay ve birkaç gün idi⁹⁴. Böylece *Dımaşk*'a hâkim olan T u t u ş , *Haleb*'e yürüyüp ele geçirmek amacıyla askerî hazırlıklara başladı. Bunu haber alan *Haleb* emîri (*Sâbık b. Mahmud*), M ü s l i m 'e haber gönderip süratle yardım istedi ve ona "Sen, bana, yabancılardan daha önce gelersin. Biz *Araplar*, yabancılara karşı birleşmeyiz. Eğer ben, *Arap* olmayan bir başkası tarafından yenilip yutulacak olursam o takdirde beni yeyip yutan, sen ol!" dedi. Bunun üzerine M ü s l i m , atlı ve yayalardan oluşturduğu kuvvetleriyle birlikte *Sâbık*'a yardım için *Haleb*'e gitti, fakat *Sâbık*, kendisine kent kapısını açmadı, böylece M ü s l i m 'e verdiği sözü yerine getirmemiş oldu. Esasında M ü s l i m , *Haleb* hâkimiyetiyle yetinmek isteyen *Sâbık*'a *Hama*, *Maarre* ve *Kefertab*'ı vermeyi vaatetmişti. Bu arada M ü s l i m 'in askerleri, *Haleb Reisi Şerif Ahmet b. Ali el-Hâşimî*'yi tutsak aldılar. M ü s l i m , *Şerif*'le "Şehrin teslimi" hususunda gizli bir anlaşma yaptıktan sonra onu salıverdi, o da şehre girdi, M ü s l i m ise şehir dışındaki çadırında bulunuyordu. Kısa bir süre sonra *Şerif*, kent kapısını açtı, o da derhal şehre girdi. Bunun üzerine *Sâbık* ve kardeşleri buldukları kalede M ü s l i m 'e karşı savunma durumuna geçtiler, M ü s l i m de onları kuşatmaya başladı ise de çok geçmeden her iki taraf arasında "Para, mal ve bütün kalelerin M ü s l i m 'e teslim edilmesi" hususunda anlaşma yapıldı, dolayısıyla kale de M ü s l i m 'e teslim edildi, *Sâbık* ve ailesi de kaleden kente indiler. Böylece *Ru'kılıyeeoğulları Emîrliği* sona ermiş oldu. M ü s l i m , *Haleb* camilerinde halife *el-Muktedî* ve sultan *Melikşah* adlarına hutbe okuttu. Halife ona, "Şehre hâkim ve yönetimde yetkili ve sorumlu olduğu" hususunda bir ahdnâme gönderdi. Bu nedenle şair *İbn Hayyûs* , M ü s l i m 'i öven bir şiir yazmıştır⁹⁵.

Haleb'in M ü s l i m 'in hâkimiyetine geçmesi olayından sonra metinde, *Mekke*'de cereyan eden kötü bir olay hakkında şu bilgiler verilmiştir:

16 Zülhicce Pazertesi günü (8 Haziran 1080 Pazartesi), *Mekke*'de çirkin bir olay cereyan etti. Bunun nedeni şu idi: *Kutlu Edrâz*'ın bir *Türk gulamı* (köle) ile *Mekke* ordusunda görevli bir *Sudanlı* (zenci) asker arasında hamamda bir münakaşa oldu, sonunda *Türk gulam*, *Sudanlı* askeri hamamdan çıkardı. Bunun üzerine *Sudanlı* askerler, *Beytüş-şerif (Kâbe)*'te namaz kılmakta olan *Kutlu*'ya karşı harekete geçtiler ve onun adamlarından (asker) sekiz kişiyi *Kâbe*'de öldürdüler. Bunun üzerine *Kutlu*'nun askerleri harekete geçerek *Kutlu*'ya ulaşip onu kurtardılar ve 20 *Sudanlı* askeri öldürdüler. Daha sonra *Kutlu*, evine gitti, fakat bu sırada *Sudanlı* askerler, ona karşı saldırıya geçip 10 askerini öldürdüler, ayrıca *Oğuzlardan* da bir bölümünü öldürdüler. Bu olay üzerine *İbn Ebî Hâşim*, *Kutlu*'nun evine gelip *Sudanlı* askerleri oradan uzaklaştırdı ve kendisinden özür diledi, ona ayrıca atlar ve giysiler

⁹⁴ Esasında *Atsız*'ın *Filistin Türkmen Beyliği* emîri *Kutlu*'nun ölümü (1071) üzerine bu beyliğin başına geçmiş ve T u t u ş tarafından öldürülünceye (1079) değin görev yapmış, böylece onun hükümdarlık süresinin 8 yıl olması gerekmektedir (Bk. A. Sevim, a.g.e., s.64, 83).

⁹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 99-101; şiir için bk. *Divanu İbn Hayyûs* (Yay. Halil Merdüm Bek, Dımaşk 1951), II, 569-76.

gönderdi; böylece durum düzeldi. Bu yıl içinde *Mekke*'de hutbe, halife el-Muktedî ve sultan Melikşah adlarına okutuldu. İbn Ebî Hâşim, hutbe dolayısıyla vezir Amîdülmülk b. Cüheyri'e bir mektup yazıp durumu bildirdi, ayrıca vergilerinin de ödenmesi" isteğinde bulundu.

Bu kayıttan sonra metinde, *Selçuklu* vasalı *Diyarbakır Mervanlı Beyliği* emîri *Nizamüddin* lâkaplı Nasr b. Mervan'ın bu yıl içinde öldüğü, kaydedildikten sonra şu bilgiler yer almaktadır:

Daha önce de belirtildiği üzere, vezir Nizamülmülk, Nasr'ı sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıkartmış, sultan da ona lütf ve ihsanda bulunmuştu. Kardeşinin adı Saîd b. Mervan olan Nasr, öldükten sonra oğlu Nâsırüddeve Mansur, beyliğin emîri oldu; Nasr'ın cesedi, babası Nâsırüddeve'nin yanına gömüldü ve geride, Mansur, Behram ve Ahmet adlarında üç çocuk bıraktı. Onun emîrliği sırasında, yönetim işlerini (vezirlik) Ebû Tâhir el-Enbârî yürütüyordu. Nasr'ın yanına, beyliğin ilerigelenlerinden olan ve *Meyyâfarikin*'de *Attarlar (Attârîn) Çarşısı*'nda attarlık yapmış olan tabib Ebû Sâlim bulunuyordu. Emîr Mansur, ona "Ebû Tâhir'i tutuklamasını" bildirdi, onun tutuklanmasından sonra da Ebû Sâlim'i vezirliğe atadı; böylece o, emîrliğin bütün yönetimini üzerine aldı. Çok geçmeden Fahrüddeve Ebû Nasr Muhammed b. Cüheyri, sultan Melikşah'a bir mektup gönderip "Daha önce, bir süre hizmet ettiğim bu emîrliğin hazinesinde ve kalelerinde pek çok para, mal ve mücevherat bulunduğunu biliyorum; bu nedenle buraya derhal bir ordu gönder" dedi. Bunun üzerine sultan, *Meyyâfarikin* ve *Âmid*'e asker gönderip her iki kenti kuşattırdı. Bunun üzerine emîr Mansur, sultan Melikşah'ın katına çıkmak üzere *Âmid*'den ayrıldı. Öte yandan sultan, İbn Cüheyri'e yardım için Artuk Bey'i gönderdi. *Selçuklu* kuvvetleri *Meyyâfarikin*'i sıkıştırmaya devam ettiler, bu arada kentin ağaçlarını kestiler. Öte yandan *Selçuklu* emîrlerinin Mansur için sultan katında şefaatta bulunmaları üzerine sultan, Mansur'a "Meyyâfarikin ile yetin, *Âmid* ve hâkim olduğun yerlerin geri kalan kentleri bizim olacaktır" dedi. *Mervanlı* veziri ve öteki emîrleri, bu sırada *Meyyâfarikin*'de bulunuyorlardı. Bunlar, emîr Mansur'a bir mektup yazıp "Memleketlerinden asla vazgeçme; *Selçuklu* kuvvetleri 10 yıl daha bizimle savaşsalar bile bize güçleri yetip galip gelemeyeceklerdir" dediler. Bu mektup üzerine Mansur, "yönetimindeki memleketlerin *Selçuklulara* teslim etme fikrinden" vazgeçti, dolayısıyla sultanın sözkonusu önerisini kabul etmedi. Sıbt, "Bu konuyu daha sonra zikredeceğiz" diyerek bu yılın son olayını böylece bitirmektedir⁹⁶.

473 (1080/81) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı olarak metinde, geçen yılı, sultan Melikşah'ın, Sultanşah b. Kavrut'la savaşmak üzere *Kirman*'a yürüdüğü, *Kirman*'a ulaşınca Sultanşah'ın kendisine itaat ettiğini gördüğü, çok geçmeden Sultanşah'ın sığındığı kaleden inerek sultanın yanına geldiği ve onun önünde, saygı için yer öptüğü, bunun üzerine sultanın ayağa kalkıp onu yanına oturttuğu ve her ikisinin "Birbirlerine karşı bir duruma gelmemeleri" hususunda ant içtikleri, sultanın, kızını Sultanşah'la evlendirdiği ve sonra da sultanın *İsfahan*'a döndüğü, kaydedilmiştir⁹⁷.

⁹⁶ *Diyarbakır* bölgesinin *Selçuklulara* ilhaki ve buradaki vasal *Mervanlı Emîrliği*'nin sona ermesi olaylarıyla ilgili bibliyografya, bu olay, metinde daha sonra ayrıntılı olarak kaydedildikten sonra verilecektir.

⁹⁷ Bu konuda en ayrıntılı bilgi için bk. E. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 72-74.

Sultan Melikşah'ın *Kirman* seferi hakkında verilen bu kısa kayıttan sonra metinde, *Semerkant* ve *Mâveraünnehr* hâkimi Şemsülmülk hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Bu yılın Muharrem ayında (Haziran/Temmuz 1080) *Semerkant* ve *Mâveraünnehr* hükümdarı olup halkına iyi ve adaletle davranan Şemsülmülk Tekin b. Tamgaç'ın, kalın bağırsak iltihabından (Kulunc) öldüğü haberi, *Bağdat*'a geldi. O, ölmeden önce, *Semerkant* yönetimini kardeşi Hasan'a vasiyet etmişti. Hasan, sultan Melikşah'ın kardeşi Tekiş'in, *Buhara*'ya yürümek amacıyla *Ceyhun* ırmağını geçtiğini haber alınca 8 bin *Türkmen* kuvvetiyle ona karşı harekete geçti. *Buhara* ve *Tirmiz* arasındaki *Câverd* (درواج)'de, her iki taraf arasında yapılan savaşta Tekiş bozguna uğradı. Bu arada Hasan da pek çok ganimet ele geçirdi. Bu sıralarda *Karahanlı Ömer Tuğrultekin*, Hasan'a karşı saldırıya geçti ise de bozguna uğradı ve ordusundaki ağırlıklar Hasan'ın askerleri tarafından yağma edildi. Böylece iki savaşta da zafer kazanan Hasan, *Semerkant*'a döndü.

Karahanlılar hakkında verilen bu kısa kayıttan sonra metinde, *Kelboğulları* emîri *Mismar*'la ilgili şu kısa bilgi yer almaktadır:

Tâcüddevle Tutuş'un, *Kelboğulları* emîri *Mismar*'ı tutuklattığı haberi, *Bağdat*'a geldi. Bu tutuklamanın nedeni şu idi: Tutuş, bir gün ava çıkmıştı; yolda bir grup insan gördü; bunlar, Tutuş'tan gizlenmeye çalışırlarsa da Tutuş, onları yakalayıp kontrolden geçirince aralarında bulunan *Mismar*'da, kendisinin *Mısır*'a, *Mısır*'dan da kendisine gönderilmiş olan mektupları gördü; bunun üzerine Tutuş bu mektupları alıp *Mismar*'ı hapse attı⁹⁸.

Mismar hakkındaki bu kısa kayıttan sonra metinde, Ebû Bekr Müeyyiddülmülk b. Nizamülmülk'ün, *Tekrit* kalesini fethile Hüsam b. el-Mihribat (طابرمم)'tan teslim aldığı (Rebiülevvel= Ağustos/Eylül 1080) ve burada kendi adına para (dinar= altın para) bastırıldığı, fakat halifenin buna karşı çıkıp para basımını durdurduğu, kaydedilmiştir.

Bu küçük kayıttan sonra ise metinde, *Hacı* adaylarının *Mekke*'ye geldiği, kendilerine iyi davranışlarda bulunan kent emîri *Kutlu Edrâz*'a teşekkür ettikleri, kaydedilmiştir.

Bu çok kısa kayıttan sonra da metinde, *Muhammed b. es-Sâbi*'den naklen *Müslim b. Kureyş*'in *Haleb* kalesini fethettiği (5 Rebiülâhır Salı= 23 Eylül 1080 Çarşamba), *Musul*'dan buraya yiyecek maddeleri getirttiği ve bu fethi, *Bağdat*'a halifeye bir mektupla bildirdiği kaydedilmiştir⁹⁹.

Bu kayıttan sonra metinde, *Selçuklu Amîdi İsfahanlı Ebû Mansur*'un *Basra*'da öldüğü (Cumadelûla= Ekim/Kasım 1080), ölmeden önce geride bırakacağı "İki bin altının Ebû Tâlib (Hz. Ali) sülâlesine sadaka olarak verilmesini" emrettiği ve onun, şerefli, erdemli, iyiliksever ve güzel ahlâklı bir reis olduğu, kaydedilmiştir.

Bu kısa kayıttan sonra metinde, *Trablus* (Şark) kadısı *Celâlülmülk*'ün *Cebele* kalesini el geçirmesi olayı şöyle verilmektedir:

⁹⁸ Emîr *Mismar*, *Atsız*'in hizmetinde olarak bir süre *Dımaşk*'ta bulunmuştur (A. Sevim, a.g.e., s.79). *Mismar*, daha sonra *Artuk Bey*'in *Tutuş* kaundaki girişimi sonunda hapisten salıverilecektir [Metin, 475 (1082/83) yılı olayları, bu yılın ilk olayı].

⁹⁹ Bu olayın ayrıntısı, metinde daha önce verilmişti. Bk. Not nr. 95.

Trablus kadısı Celâl ül mülk Ebu'l Hasan b. Ammar, *Cebele* kalesine sahip oldu. *Antakya* ve *Cebele* hâkimi bulunan Philaretos'un, *Cebele* kadısını tutuklaması üzerine İbn Ammar, ona haber gönderip "Kadıyı salıverip kendisine göndermesini ve onu yeniden *Cebele* kadılığına iade edeceğini" bildirdi, Philaretos da onun isteğini yerine getirip kadıyı İbn Ammar'a gönderdi. İbn Ammar, çok geçmeden yanına gelen kadıyla *Cebele*'nin kendisine teslimi hususunda anlaştı. Kadı, İbn Ammar'a "Falan gece, adamlarını deniz yoluyla *Cebele*'ye gönder" dedi. Bunun üzerine İbn Ammar, ona *Aynü'z-zaman* lâkaplı bir gulamın komutasında, *Trablus* ordusunda bulunan *Türkmenler* ve *Bahreynlilerden* oluşturduğu 300 kişilik bir kuvveti aralarında belirledikleri bir gece, *Cebele*'ye gönderdi. Kadı, kendisine gelen bu kuvvetlere kent kapısını açtı, böylece onlar da *Cebele*'ye girdiler ve hiç vakit kaybetmeksizin şehirde, halife el-Muktedî ve sultan Melikşah adlarına hutbe okutmaya başladılar¹⁰⁰.

Bu yılın son olayı ise Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin "Tarih kitaplarından birinde okuduğuma göre" diyerek halifenin, veziri Amîd ü ddevle'yi azledip yerine, sâlih ve ince ruhlu bir adam olan Ebû Şucâ Muhammed b. el-Hüseyn er-Rûzrâverî¹⁰¹yi atadığını bildirmesi olmuştur.

474 (1081/82) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayını, Müslim b. Kureyş'in *Harran* ve *Suruç*'u fethettiği haberinin *Bağdat*'a ulaşmasıdır. Daha sonra ise Artuk Bey-Müslim ilişkisi hakkında metinde, şu kısa bilgi veriliyor:

Artuk Bey, beraberinde bir *Türkmen* topluluğu ve Tutuş'un annesi olduğu halde, yardım için Tutuş'a gitmekte iken Müslim'e rastladı ve ondan *Fırat* ırmağını geçmek için izin istedi ise de o, buna razı olmadı ve ona "Eğer sen, kuvvetlerini bu ırmaktan geçirmek istersen bu olmaz, aksi takdirde de *Araplardan* korkup çekinmelisin" dedi. Sonunda yalnız "Tutuş'un annesi ve hizmetkârlarının *Fırat* ırmağından geçmeleri" hususunda anlaşmaya vardılar.

Bu kısa kayıttan sonra metinde, Tekiş'in isyanı hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Sultan Melikşah, *Tirmiz*'den *İsfahan*'a dönmüştü, fakat (Rebiülâhır'ın sonları= Ekim 1080 sonları) kardeşi Şihabüddevele Tekiş'in itaatten çıkarak isyana başlayıp *Tirmiz* kalelerinden birisine çekilmesi üzerine onunla savaşmak amacıyla harekete geçti. Sultanın kuvvetleri, Tekiş'in kuvvetleriyle *Belh*'te savaşa tutuşup galip gelmesinden sonra sultan, Tekiş'i izlemeye başladı. Tekiş'in kuvvetleri, bu yenilgiden sonra *Ceyhun* ırmağından karşı tarafa geçtiler, mal ve hayvanlarını, erişilmesi mümkün olmayan dağlara götürüp koruma altına aldılar. Bununla birlikte sultanın askerleri, o dağlara çıkıp onları yenilgiye uğrattıktan sonra mal ve hayvanlarını ele geçirdiler. Bunun üzerine sıkıntıya düşen Tekiş'in askerleri, ona "Bütün mal ve ağırlıklarımız elimizden alındı; ya barış yapmak suretiyle hayvanlarımızı geri alırsın, ya da biz, sultana gidip hizmetine gireriz" dediler. Bir süre sonra sultan, Tekiş'e haber gönderip "*Tirmiz*'den çıkıp burasını bize teslim ettikten sonra daha önce sana ait olan *Belh* ve buraya bağlı olan yerlere dönerek bizim katımıza gelmelisin" dedi. Tekiş, sultana "Pekiyi, *Tirmiz*'i teslim edeyim, ama katınıza gelmeye, hayır" cevabını gönderdi ve *Tirmiz*'i derhal sultana teslim

¹⁰⁰ Böylece *Cebele* kıyı kenti de *Büyük Selçuklu Devleti* hâkimiyetine girmiş oldu.

¹⁰¹ *Rûzrâver*, *Cibal*'e bağlı olup *Nihavend* yakında bir yer (Yakut, II, 832).

etti; bunun üzerine sultan, *İsfahan*'a döndü; böylece ikisi biraraya gelmedi. Bu arada sultan, durumu bir mektupla halifeye bildirdi¹⁰².

Tekiş'in ilk isyanı hakkında verilen bu bilgiden sonra metinde, Aytekin es-Süleymanî'nin *Ukberâ*'da¹⁰³ olduğu (6 Cumadelevvel Çarşamba gecesi= 12 Ekim 1081 Salı) kaydedilmiştir.

Bu çok kısa kayıttan sonra da metinde, İbn Behmenyâr eş-Şerabî hakkında şu bilgiler veriliyor:

Receb ayında (Eylül/Ekim 1081), *Bağdat*'a şu haber geldi:

İbn Behmenyâr eş-Şerabî (Amîdüdevle) sultan Melikşah'la buluşup vezir Nizamülmülk hakkında ona şunları söyledi: "Nizamülmülk, her yıl, hazine parasından 700 bin altın dağıtıyor, kendi ilerigelen adamlarını birçok yerlere tâyin ediyor ve *İsfahan* mültezimliğini 70 bin altından biraz fazlasına onlara veriyor" dedi. Fakat onun Nizamülmülk hakkındaki bu sözleri sultan tarafından pek önemsenmedi. Bu sırada iki sûfi, Nizamülmülk'e geldi; bunların birisinde iki tane çörek vardı. Bu sûfi, "Bu çörekler falan zâhidin iftarından kalmıştır. Bunlardan bir parça yemek uğur getirir" dedi. Bunun üzerine Nizamülmülk, bu çörekleri elini uzattığı sırada öteki sûfi, Nizamülmülk'e göz ve kaşıyla "Alma (yeme)" işareti yapınca o da elini çöreklerden geri çekti. Daha sonra bu iki *sûfinin* İbn Behmenyâr'ın casusları oldukları ortaya çıktı. Çöreği veren *sûfi* öldürülmek üzere tutuklanmak istenildi ise de Nizamülmülk, onlara engel oldu ve bu sûfiye bir armağan verdi ve durumu sultan Melikşah'a bildirdi. Bunun üzerine İbn Behmenyâr, sultana "Bu, beni senden uzaklaştırmak ve ödediğim parayı hiç etmek amacıyla düzenlenmiş bir girişimdir" dedi. Sonunda sultan, onun bu sözlerinin doğruluğunu anladı ve bu hususta hiçbir şey duymamış gibi bir tavır takındı, böylece de İbn Behmenyâr'ın, kendi nazarındaki değer ve derecesi âdeta daha da iyi anlaşılıp yükseldi¹⁰⁴.

İlgili araştırmalara yansıtılmamış olan bu kayıttan sonra metinde, *Şeyzer*'in *Bizans (Rum)*'tan alındığı hususunda Garsunni'me İbn ü's-Sâbi'den naklen şu bilgiler veriliyor:

Tellü'l-Hasen hâkimi Ebü'l-Hasan Ali b. Mukallid b. Nasr'ın *Şeyzer* kalesini *Bizans*'tan aldığı hususunda *Bağdat*'a şu haber geldi:

Yazarının (Belki emir Ebü'l-Hasan Ali) kendi elyazısıyla kaleme aldığı bir mektupta şunlara vakıf oldum:

Bu, benim *Şeyzer* kalesinden yazdığım mektubumdur:

Tanrı hiçbir kula nasip olmayan bu büyük kalenin ele geçirilmesini *Mısır* akbabasının yumurtasının ele geçirilmesinin ne kadar zor olduğu gibi, yani çok zor olan bir işi, bana lütfetti. Bu durumun gerçeğini anlayan kişi, bilir ki ben, bu ümmetin, Hârût (melek)'uyum¹⁰⁵ ve Süleyman (Peygamber)'ıyım, azgın-isyankâr cinleriyim. Ben, karı-kocanın arasına girerim, ayı, bulunduğu yerden (gök) aşağıya indiririm, kurtla kuzuyu bir araya getiririm¹⁰⁶. Bu kaleye

¹⁰² Tekiş'in bu ilk isyanı hakkında bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.57-58; A. Sevim - E. Merçil, a.g.e., s. 114; İnönü Ansiklopedisi "Tekiş, Şihabüddeve" mad.

¹⁰³ *Duceyle* bağlı olup *Bağdat*'a 10 fersah uzaklıkta küçük bir belde (Ayrıntı için bk. Yakut, III, 705).

¹⁰⁴ Krş İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.199.

¹⁰⁵ Bu konuda genel bilgi için bk. İA. "Hârut ve Mârût" mad.

¹⁰⁶ Bu sözler, Tanrı'ya eren (Fenâ fillah) bir sûfinin sözlerini andırıyor.

baktım ve onu elegeçirmenin, yürekleri ürperten ve akılları şaşkırtan bir iş olduğunu görüp anladım. Çünkü bu kalede üç bin kişi vardı, bu nedenle kuşatılması ve hile elegeçirilmesi mümkün değildi. Bu kaleye yakın olan *Hasan Tepesi (Tellü'l-Hasen)*'ne gidip burasını bir kale haline getirerek ailem ve aşiretimi yerleştirdim. *Hasan Tepesi* ile *Şeyzer* arasında *Hırâs*¹⁰⁷ adında bir kale vardı; buraya saldırıp kılıç kuvvetiyle elegeçirdim ve halkına iyi davranıp onları güçlerinin yetmeyeceği şeylere zorlamadım. Domuzlarını, koyun sürüme, kilise çanlarını müezzinlerimin seslerine karıştırdım, sanki tek bir halk imiş gibi onlara karıştık. Öte yandan *Şeyzer* halkı, *Rumlara (Bizanslılara)* bu davranışlarımı görünce yakınlık duyup birer, ikişer bana gelmeye başladılar, nerdeyse nüfuslarının yarısı, benim yanıma gelmişti; onlara maddi yardımda bulundum ve onları kendi ailemle karıştırdım, öyleki kadınları kadınlarımla, çocukları da çocuklarımla birlik olmuşlardı. Herhangi bir saldırıya uğradıkları zaman onların yardımına koştum. Ş e r e f ü d d e v l e M ü s l i m b . K u r e y ş , Şeyzer'i kuşatıp onlardan 20 kişiyi öldürdü, ben de bu kayıplarına karşılık onlara 20 kişi gönderdim. Ş e r e f ü d d e v l e , kuşatmayı bırakıp şehirden ayrıldıktan sonra halk, bana gelip "Şeyzer kalesini sana teslim edeceğiz" dediler, ben de onlara "Hayır, bu kale için sizden daha iyi olacak birisini görmüyor ve düşünmüyorum" dedim. Onların bu tutumu dolayısıyla kendileriyle valileri arasında bir anlaşmazlık ve küskünlük olması nedeniyle valilerinden hoşlanmamaya başladılar, bunun sonucunda da bana gelip "Kaleyi kesinlikle sana teslim edeceğiz" dediler, ben de onlara "Peki, dediğiniz olsun, kaleyi bana teslim edin" dedim. Bunun üzerine onlar, kaleden indiler, ben de beraberimde, amcaoğullarım ve 700 kişilik bir kuvvet olduğu halde, Şeyzer kalesine çıkıp yerleştim, halk da kalenin dışındaki mahallere yerleştiler. Onlardan bir dirhem bile alınmadığı gibi, onlara ben, belli bir miktar para da verdim, ilerigelenlerine bağışta bulundum, altı ay süreyle bütün ihtiyaçlarını karşıladım, dinî bayramlarına, kilise çanlarına, haçlarına ve domuzlarına hiç dokunmadım. Benim halka karşı gösterdiğim bu hareket ve davranışlarımı haber alan *Berzûye*¹⁰⁸, *Ayıntâb (Gaziantep)* ve öteki *Bizans* kaleleri halkları da bana elçiler göndererek "Kalelerini bana teslim etmek istediklerini" bildirdiler. Böylece Şeyzer kalesini elegeçirmeme kızan Müslim b. Kureyş'in saldırısına uğradım. Halbuki kendisi, bana, daha önce, "Şeyzer kalesini elegeçirdiğim takdirde bana karşı asla kuvvet göndermeyeceği ve hattâ bir at bile sürmeyeceği" hususunda ant içmişti. T a n r ı 'ya ant olsun ki , eğer o, bana karşı tutumunu değiştirmese Şeyzer kalesini *Bizans*'a geri verir, ona, ya da bir başkasına asla teslim etmem¹⁰⁹.

Sı b t , Şeyzer kalesinin alınması konusunda, G a r s u n n i ' m e 'den yaptığı bu ilginç nakilden sonra aynı konuda İ b n ü ' l - K a l â n i s i ' den de şu kayıtları nakletmektedir:

27 Receb Cumartesi günü (31 Aralık 1081 Cuma) emîr E b u ' l - H a s a n A l i b . M u k a l l i d b . M u n k i z , Şeyzer kalesini, içinde bulunan piskapostan bir miktar para karşılığında aldı ve kalenin imarı, korunması ve tahkim edilip kuvvetli bir duruma getirilmesi için çaba sarfetti, böylece o, kale içinde kendini güçlü hissetmeye başladı¹¹⁰.

Bu kayıttan sonra metinde, Müslim b. Kureyş'in, sağlam taşlarla *Musul*'un çevresine, kendisi yokken kent halkını, kendilerine karşı yapılacak herhangi bir saldırıya karşı koruma amacıyla sur inşasına başladığı (Şevval= Mart/Nisan 1082), bunun için 100 bin altın harcadığı, bunun bir bölümünü kendi parasından verdiği kaydedilmiş, rivayet edildiğine göre, bu

¹⁰⁷ Bk. Yakut, II, 415.

¹⁰⁸ *Berze* ve *Berzeve* de denilen *Suriye*'nin bu önemli kalesi için bk. Yakut, I, 575.

¹⁰⁹ Sı b t ' m G a r s u n n i ' m e 'den yaptığı bu ilginç nakil, ilgili hiçbir araştırmaya yansıtılmamıştır.

¹¹⁰ İ b n ü ' l - K a l â n i s i , *Zeylû Tarihi Dimaşk*, s. 113.

surun uzunluğunun 360 burçtan oluştuğu ve her iki burcun arasının 40 zirâ olduğu, belirtilmiştir.

Bu kayıttan sonra metinde, halife tarafından vezir Fa h r u d d e v l e 'ye bir hil'at ile işlenmiş bir binek atı verildiği, daha sonra ise evlenme işinde etkili olması nedeniyle onun, halifenin, sultan M e l i k ş a h 'ın kızıyla evlenmesi sorunuyla *İsfahan*'a gitmesinin kararlaştırıldığı, Ba h a ü d d e v l e M a n s u r b . D ü b e y s 'in, babasının yerine geçmesinin sultan tarafından kararlaştırılması amacıyla *Sultanın Saray*'ın ulaşmasının hemen arkasından *İsfahan*'a gitmek üzere, *Bağdat*'tan ayrıldığı (Şevval'in bitimine 7 gün kala Cumartesi= 26 Mart 1082 Cumartesi) kaydedilmiştir.

Bu kayıttan sonra metinde, yeni Hilâfet vezirinin *Selçuklu* başkenti *İsfahan*'a gönderilmesi hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Vezir Eb û Ş u c â M u h a m m e d b . e l-H ü s e y i n , *İsfahan*'a gitmek üzere, *Bağdat*'tan ayrıldı (5 Zülkade Perşembe= 17 Nisan 1081 Cumartesi). Halife, *Hâdim Mu h t a s s ' ı* , N i z a m ü l m ü l k 'e verilmek üzere, kendi elyazısıyla yazdığı bir talimatı ve kendisinin sağ-salim geri dönmesini içeren bir *tevkî* ile vezirle birlikte gönderdi. "Bunun Nedeninin Zikri" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

F a h r u d d e v l e 'nin vezirlikten azledildiği ve oğlu A m î d ü d d e v l e 'nin de *Hilâfet Divanı*'nda bulunmadığı zaman, *Bağdat*'ta olan M ü e y y i d ü l m ü l k E b û B e k i r b . N i z a m ü l m ü l k , F a h r u d d e v l e 'nin azline sondercede sevindi ve "Sarhoşluk veren hiçbir şey içmeyeceği" hususunda ant içti ve bu konuda kendisiyle diğer kimseler arasında konuşmalar cereyan etti; ayrıca o, halifenin kendisine verdiği parayı *Hilâfet Divanı*'na geri gönderdi ve bu hususta cereyan eden şeyleri, ya da halifeye arzedilen sözlerin doğru olmadığını, bildirdi. Daha sonra o, vezir Eb û Ş u c â 'ı yanına çağırıp onu, durumun düzelmesine değin işleri yürütmek üzere *Divan*'a gönderdi. Eb û Ş u c â , *Divan*'a gitti, fakat vezaret makamı olan yere oturtulmayıp orada bulunan kilimin üzerine oturtuldu. Bu durum, M ü e y y i d ü l m ü l k 'ün ağırına giti ve bunu, babasına bir mektupla bildirdi. Bu arada A m î d ü d d e v l e , vezaret makamına geri döndü. Fakat halife, *Acemlerle (Türkler, Selçuklular)* karışık işlere girmeyip bırakması, akıllı ve dirayetli olması nedeniyle Eb û Ş u c â 'nın vezirliğine meylediyordu. Bu arada N i z a m ü l m ü l k 'ten *Bağdat*'a halifeye "Eb û Ş u c a 'ın *Bağdat*'tan uzaklaştırılmasını" içeren bir mektup geldi. Bunun üzerine N i z a m ü l m ü l k 'ün kalbindeki şüphe ve kötü şeylerin giderilmesi için onun bu isteği yerine getirildi¹¹¹.

Bu kayıttan sonra metinde, Zülhicce ayında (Mayıs 1082) sultan M e l i k ş a h 'ın oğlu D a v u t 'un *İsfahan*'da öldüğü belirtiliyor ve "Buna, daha sonra değineceğiz" denildikten sonra sultan M e l i k ş a h 'la ilgili olarak şu bilgiler veriliyor:

Zülkade'nin bitimine üç gün kala Cumartesi günü (10 Mayıs Pazartesi), adı belirtilmeyen haber sahibi, sultanla ilgili olarak şunları bildirdi:

H u m a r t e k i n e ş -Ş e r a b î 'nin kâtibi İ b n B e h m e n y a r , sultanın oğlu D a v u t 'un ölümü sırasında oturup içki içti ve şarkı söyledi, yanında da sultanın oğlu A h m e t 'e eğitim yaptırıp yetiştiren C â f e r e k (sultanın taklit yapan maskarası) bulunuyordu. C â f e r e k , kadehi eline alıp içti ve "Ölüm meleği D a v u t 'u almak için geldi, ama A h m e t 'i almayacak" dedi. Öte yandan sultan, hiçbir babanın ölen oğluna üzülmeyeceği derecede oğlu D a v u t 'un ölümüne üzülmüştü. İ b n B e h m e n y a r ve C â f e r e k 'in bu

¹¹¹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.47 (Bu konuda, bu eserde, Sıbt'taki sözkonusu kayıtlar yer almaz).

hareket ve davranışına sonderecede canı sıkılıp üzülen sultan, derhal İbn Behmenyar'ın evine yöneldi ve evin etrafını çevirtip kontrol altına aldı ve onlar hakkında kindisine söylenenlerin doğru olduğunu bizzat gördü ve şarkıcı kadın ve erkekleri yanına getirtti, onlar da aynı şeyi söylediler. Bunun üzerine sultan, Caffer'ın dilini üç parçaya kesip böldükten sonra öldürttü, İbn Behmenyar'ın da kör oluncaya kadar gözlerine birkaç kez mil çekti. Nizam ülmlük de ona verilen bu cezayı yerinde buldu. İbn Behmenyar, Nizam ülmlük'ten daha çok sultanın katında önemli ve değerli bir konumda idi. O, sultanın yanına gideceği zaman, hiçbir şey yemez ve içmezdi, çünkü sultan, yanında bulunan bir kimseye beraberindeki yiyecek ve içeceklerden "Bunu ye ve iç!" derdi. Sultan, ayrıca "Bu adamın (İbn Behmenyar) bize yakınlaşmasından beri düşmanları çoğaldı; bu nedenle onun, kendini koruyup işlerini, iyi düşünerek yapması gerekir" demişti¹¹².

Bu kayıttan sonra metinde, Sıbt'ın da daha önce belirttiği gibi, sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun'dan doğan Davut'un¹¹³ ölümü hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Sultan Melikşah'ın oğlu Davut, 11 Zülhicce Perşembe günü (12 Mayıs 1082 Perşembe) *İsfahan*'da öldü. Sultan, onun ölümüne sonderecede ve hiç işitilip görülmemiş şekilde acı çekip üzüldü ve hattâ birkaç kez canına kıymak istedi, fakat *Hâsları* ve yakınları, ona engel olmak için hep boynuna sarılıp yanından ayrılmadılar, çünkü onun sabır ve dayanma gücü çok azalmıştı. O, hep oğlunu kokluyor ve cenazesinin yıkanmasına engel oluyordu; yeme ve içmeyi bıraktı ve kendine hâkimiyeti, aşırı sabırsızlığa, telâş ve korkuya teslim etti, bu nedenle giysisini çekiştirip durdu, teselli edilmemek için kapılarını kapattı. *Türkler ve Türkmenler, Saltanat Sarayı*'nda toplanıp saçlarını, başlarını yoldular, Saray'daki kadınlar, hizmetkârlar, tâbiler ve hâdimler de onlara katıldılar; atlarının alınlarındaki kâkülleri kestiler; eyerlerini ters çevirdiler ve üzerlerine karalar sürdüler, ülke halkı da evlerinde ve sokaklarda 7 gün süreyle yas tutmaya başladılar. Bu durumla ilgili olarak *İsfahan*'dan *Bağdat*'a gönderilen ve kapsamı şöyle olan bir mektup geldi:

"Benim bu mektubum, bir saatte üzüntüden alt-üst olan bir ülkeden geliyor. Ben böyle bir olaya şimdiye dek hiç tanık olmadım." Mektupta yazar, halifenin sultanın kızıyla evlenme sorununu, haber aldığı ölçüde vasıflıyor ve bu konuda, daha önce Fahrüddeve'nin *İsfahan*'a gittiğine değiniyor. Bu ara kayıttan sonra metinde, oğlunun ölümü karşısında sultanın tutum, davranış ve durumu hakkında şu bilgiler veriliyor:

Sultan, oğlunun ölümünden bir ay sonra ava çıktı ve bir kâğıt parçasına kendi elyazısıyla şunları yazdı:

"Ey oğlum Davut! Sensiz ava çıktım, senden ayrılmanın bana verdiği sıkıntı ve senden uzak kalmanın getirdiği yalnızlık içindeyim. Feleğin seni benden aldığı, gecelerimi uykusuz kıldığı, hayatımı berbat ettiği, ciğerimi parçalayıp üzüntümü artırdığı için ağlıyorum. Hadi, bana bildir bakalım, benden ayrıldıktan sonra durumun nasıldır? Ölüm, seni değiştirdi mi? Mezar kurtları sana ve vücuduna ne yaptı? Toprak, yüzüne ve gözlerine ne yaptı? Sen de benim gibi misin? Benim kadar üzüntülü müsün? Seni ne kadar çok özlüyorum, senin için ne kadar çok üzülüyorum. Vah senin yokluğuna vah!"?

Sultanın, oğlunun ölümü dolayısıyla duygularını, üzerine yazdığı bu kâğıt parçası, Nizam ülmlük'e götürülüp verildiği zaman hüngür hüngür ağladı ve ilerigelen devlet erkân-

¹¹² Bu konuda ayrıca bk. A. Sevim - E. Merçil, a.g.e., s. 127-28.

¹¹³ Sultan Melikşah'ın öteki çocukları hakkında bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.201, not nr. 8.

niyla birlikte Davut'un kabrine gidip bu kâğıdı orada okudu ve onların bulunduğu mekân, ağıt, feryat ve figanlarla inledi ve titredi, ülkede de yas yenilendi; sanki Davut'un ölümü dolayısıyla ortaya çıkan musibet, geri dönüp gelmişti. Öte yandan vezir Amîdüddeve, *Bağdat'ta Sahnü's-Selâm (Selânmlik)*'da üç gün süreyle yas tutup oturdu¹¹⁴.

Davut'un ölümüyle ilgili bu kayıttan sonra metinde, bu yılın son olayı olarak *Selçuklu* vasalı *Hille* emîri *Nuruddëve Dübeysb. Ali b. Mezyed*'in ölümü ve yerine oğlu *Bahaüddeve Ebû Kâmil Mansur*'un *Hille* emîri olduğu, kaydedilmiştir.

475 (1082/83) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı metinde, *Artuk Bey*'in, emîr *Mismar el-Kelbî* için *Tâcüddevle Tutuş*'tan şefaât dilediği, onun da bunu kabul ile onu affettiği, dolayısıyla da onun buna sonderecede sevindiği, kaydedilmiştir. Bu olaydan sonra metinde, *Artuk Bey*'in daha önce *Atsız* tarafından görevlendirilen *Turmuş (Durmuş)*'un bulunduğu *Kudüs'e* yönelerek ona haber gönderip kalbini hoş tuttuğu, bunun üzerine *Turmuş*'un *Artuk Bey*'i karşılayıp kenti ona teslim ettiği, kaydedildikten sonra metinde şu bilgiler veriliyor:

Esasında *Artuk Bey*, *Kudüs*'ü *Tutuş*'tan ıktâ olarak almıştı, daha sonra *Sarhad*¹¹⁵ kalesi de ona ıktâ olarak verildi. Bu sırada *Kudüs'te Atsız*'ın dayısı, eşi ve kızı bulunuyordu. Bunlar, *Suriye'de* oturmayı kendileri için güvenli bulmadıkları için buradan *Bağdat'a* gittiler¹¹⁶.

Bu kayıttan sonra metinde, yeni *Hille* emîri *Mansur*'un, sultana tâbiyetini onaylatmak amacıyla *Selçuklu* başkenti *İsfahan'a* gittikten bir süre sonra *Hille'ye* dönmek üzere buradan ayrıldığı, yolu üzerinde bulunan *Bağdat'a* uğradığı zaman kendisini *Hilâfet* veziri *Amîdüddeve*'nin karşıladığı, yeni makamı dolayısıyla kendisini kutladığı, halifenin de ona, halifelik ilerigelenlerinin de hazır bulunduğu bir toplantıda *hil'at* giydirdiği, daha sonra da onun *Hille'ye* döndüğü, belirtiliyor.

Bu kayıttan sonra ise metinde, sultan *Melikşah*'ın kızının halife *el-Muktedî* ile evlenme sorunu hakkında metinde şu bilgiler verilmektedir:

Selçuklu başkenti *İsfahan'dan*, sultanın kızının halifeyle evlenmesi hususunda olumlu cevap müjdeleri, *Bağdat'a* geldi (Rebiülevvel= Temmuz/Ağustos 1082). Daha önce de değinildiği üzere, vezir *Fahrüddeve*, geçen yıl beraberinde 20 milyondan az olmayan sultan ve bir kısım devlet ilerigelenlerine, *hil'at* ve armağanlarla *Bağdat'tan İsfahan'a* gitmişti; 3 Zülhicce Perşembe günü (24 Nisan 1083 Pazartesi) *İsfahan'a* ulaşınca onu, vezir *Nizamülmlk*, emîrlere ve devlet ilerigelenleri karşıladılar. 11 Zülhicce Cuma günü (2 Mayıs 1083 Salı) de sultanın oğlu *Davut* ölmüştü. Onun ölümünden bir ay geçtikten sonra *Fahrüddeve*, evlenme işi için görevlendirilen, birlikte geldiği bir *Hâdim* ile beraber evlenme konusunda *Nizamülmlk*'le konuşmalarda bulundu. Bu sırada *Nizamülmlk*, *Hâdim'e* "Evlenme konusunda kararlaştırılmış bir şey, bende yok. Bu nedenle halifeye, kızın annesiyle bu işi görüşüp konuşacak birisini görevlendirip göndermesi hususunda bir mektup yazınız. Ama *Davut*'un ölümüyle ortaya çıkan bu üzücü durum, teselliyle son bulursa o takdirde her şey normale döner" dedi. Bunun üzerine *Fahrüddeve*, "Bu evlenme hususunda, benim söyleyecek bir

¹¹⁴ Davut'un ölümü hakkında metinde verilen bu bilgiler, ilgili hiçbir araştırmaya yansıtılmamıştır.

¹¹⁵ *Dimaşk'a* bağlı *Havran'a* komşu ve sağlam kalesi buunan güzel bir vilâyet (Yakut, III, 380).

¹¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri* (Belleten, XXVI/101, s. 137-38).

şeyim yok. Ancak bu *Hâdim*, 'bu evlenme işinin, ilk iş olarak herkesi ilgilendiren bir iş olduğunu' bana söyledi. Esasında halife, beni, sultanın eşi olan kızın annesi Seyyide Terken Hatun'la görüşüp konuşmam için gönderdi, bu *Hâdim*'i de evlenme işinin yürütülmesi göreviyle gönderdi" dedi. Bunun üzerine Fahrüddüvle ile birlikte olan bir görevli de Nizamülmülk'e "Biz, ancak bize yazılıp bildirildiği vakit öğrendik ki halife, bu evlenme işini sana bırakmış, bu nedenle neyi uygun görürsen onu yap!" dedi. Bunun üzerine Nizamülmülk, kalkıp Terken Hatun'a gitti ve ona "Halife, kızınla evlenmeyi senden talep ediyor" deyince Hatun, ona "*Gazne* hükümdarı ile *Hâniyye (Karahanlı)* hükümdarları da kızımı oğullarına almayı benden istiyorlar, buna karşılık da onların her biri, başlık olarak 400 bin altın verecekler. Eğer halife, bu miktarı bana verirse ben, onu diğerlerine yeğlerim" dedi. Nizamülmülk ise Hatun'a "Halife, böyle bir durumla karşılaşmak istemez" dedi ve karşılıklı konuşmalar böylece sürüp gitti, sonunda da "*Süt hakkı*'ndan 50 bin altını nakit olarak, 100 bin altın da *mıhr* karşılığı olarak" verilmesi kararlaştırıldı. Bu, *Türklerin* evlenme sırasında uyguladıkları bir töre idi. Bunun üzerine Fahrüddüvle, "Şimdi burada 10 bin altın takdim ediyoruz, 40 bin altını da *Bağdat*'tan göndereceğiz" dedi; buna razı olunup 10 bin altının tahsiline başlandı ise de yine bunun bir miktarının verilmesi, mümkün olmadı. Bu arada sultan, bu durumu haber alıp öğrenince "Bütün miktarın *Bağdat*'tan gönderilmesine değin ödemenin geri bırakılmasını" emretti. Bu arada Terken Hatun "Eğer halife benim kızıma evlenmek suretiyle sahip olmak istiyorsa bana, halası, annesi büyük annesi ve öteki yakınlarıyla halifelik ilerigelenlerini göndermesini istiyorum. Ben de *Gazne*, *Semerkant*, *Horasan Hatunları* ile *Selçuklu* devleti ilerigelenlerini toplayıp evlenme işinin onların huzurunda yapılmasını ve gelinle birlikte halifenin ve bizim durumlarımızı iyi bilen ve lâıyk olan adamlarımızdan birisini gönderirim" dedi. Bunun üzerine Fahrüddüvle "Hatun, bu evlenme işini böylece gerçekleştirmesi dolayısıyla sıkışmak üzere eline bize uzatmalıdır" dedi. Onun bu sözü üzerine Nizamülmülk, bu hususta sultan Melikşah'la konuşup izin aldı; bunun üzerine Fahrüddüvle de *Selçuklu* tarafına elini uzattığı sırada Hatun, yapılması gereken şu iki şartı ileri sürdü:

- 1-*Hilâfet Sarayı*'nda hiçbir câriye ve *Kahramâne*'nin ¹¹⁷ bulunmaması,
- 2-Halifenin daima kızının (eşi) yanında bulunması.

Daha sonra Fahrüddüvle, *Bağdat*'a döndü (Rebiülevvel= Temmuz/Ağustos 1082), kendisini ,oğlu, *Hâcibler* ve halifeğin ilerigelen kimseleri karşıladılar. Çok geçmeden Fahrüddüvle, *Bâbü'l-Hücre*'ye gidip "Sultan Melikşah ve vezir Nizamülmülk ile buluşup görüştüğünü, onların, kendisine hi'atler verip ihsanlarda bulduklarını, ayrıca sultanın, kendisine iki bin altın verdiğini, *Bağdat*'ta da aynı miktarı vereceğini, oğlu Amîddüvle'ye de aynı miktar altını vereceğini, bundan başka sultanın, bayraklar, davullar, altın işlemeli atlar ve ipekli giysiler verdiğini" söyledi. Sultan, veda sırasında Fahrüddüvle'nin elini tutup ona, "Biz halifenin hizmetinde bulunuyoruz, bu nedenle onun, bizim bu verdiklerimizin karşılığını vermesi, esasen doğru olmaz. Vezir Ebû Şucâ'nın geri dönmesi için bir imkan vermesin, fakat onun, orduda kalması hususunda bir buyruk çıkartsın" şeklinde sözler söyledi. Fahrüddüvle ile birlikte olan *Hâdim Muhtas*, geri *İsfahan*'a döndü, onun dönüşü halifenin çok ağırına gitti ve buna, Fahrüddüvle'nin neden olduğuna kanaat getirdi¹¹⁸.

¹¹⁷ *Hilâfet Sarayı*'nda bütün kadınlarla ilgili işleri yürüten makamda bulunan *Hanımefendi* (Bu konuda geniş bilgi için bk. Z. Kitapçı, *Abbâsî Hilâfetinde Örnek Bir Türk Anası Şağab Hatun* (İstanbul 1991), s. 234.

¹¹⁸ Halifenin, sultanın kızıyla evlenme sorununun çözümü hakkında bk. Z. Kitapçı, *Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları* (Konya 1994), s. 119-128. Bu eserde, bu konuda, Sıbt'taki bütün bilgilerin yansıtılmamasına rağmen, en ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Sultanın kızıyla halifenin evlenme sorunu hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, *Selçuklu* vasalı *Musul* emîri M ü s l i m hakkında şu bilgiler verilmektedir:

M ü s l i m b . K u r e y ş , *Suriye*'den *Musul*' bağlı *Kâbusiyye*'deki ikamet yerine döndü. "Bunun Nedeninin Zikri" başlığı altında metinde şu bilgiler kaydediliyor:

M ü s l i m b . K u r e y ş , barış karşılığı her yıl kendisine 30 bin altının gönderilmemesi üzerine, bu parayı istemek için *Antakya* valisi *Philaretos*'a karşı harekete geçmek amacıyla *Suriye*'ye yöneldi. Bu arada *Antakya* halkı, kendisine mektup yazıp şehrin fetih ve teslimini kararlaştırdılar. Ancak M ü s l i m 'in hata ve tedbirsizliği, onun *Hıristiyan* bir kâtibinin olmasıyla ilgilidir. Zira o, *Antakya* halkı ile yaptığı yazışmaları, kâtibine güvendiği için onun yanında bırakırdı. Kâtip, *Antakya*'nın fethedileceğini anlayınca M ü s l i m *Haleb*'de iken, *Antakya*'ya kaçıp sözkonusu mektuplaşmaların metinlerini *Philaretos*'a verdi. Böylece durumu öğrenen *Philaretos*, M ü s l i m ile mektuplaşan 300 kişiyi yanına getirterek gözü önünde hepsini öldürttü, M ü s l i m de bunu haber aldı. Bu arada *Philaretos*, sultan *Melikşah*'a mektup yazıp "M ü s l i m 'in *Mısır* halifesiyle mektuplaştığını ve kendisine *Mısır*'dan hil'at ve para gönderildiğini" bildirdi; *Philaretos* ise her yıl, sultana, barış karşılığı para gönderiyordu. Bu durumu öğrenen *Nizam ül mülk*, M ü s l i m b . K u r e y ş 'e mektup yazıp bu tutum ve davranışı nedeniyle onu kınadı. Bunun üzerine M ü s l i m , ona cevap yazıp "*Mısır* halifesine tarafımdan mektupların gönderilmesi nedeniyle ben, kınanabilirim, ama *Mısır* halifesinden bana mektuplar geldiği zaman *Mısır* halifesinin ilgi duyduğu ben dostunuza sizler sahip çıkıp ilgi gösterin ve beni elinizden kaçırmayın" dedi. Daha sonra M ü s l i m , içinde *İbn Münkiz*'in bulunduğu *Şeyzer*'e gidip kuşattı, fakat onun 10 bin altın vermesi üzerine kuşatmayı kaldırıp *İbn Mü'lâib*'in yönetiminde bulunan *Humus*'a yöneldi. *İbn Mü'lâib*, kalede savunmaya çekildi ise de M ü s l i m , şehri ele geçirdi. *İbn Mü'lâib* de *Tutuş*'a mektup yazıp "M ü s l i m 'e karşı, kendisine yardım etmesini" istedi. Bunun üzerine *Tutuş*, M ü s l i m 'e bir mektup gönderip "*İbn Mü'lâib* benim dostumdur, sana karşı benden yardım istedi, bu nedenle *Humus*'tan derhal çık!" dedi. M ü s l i m ise *Tutuş*'a haber gönderip "*İbn Mü'lâib*, sultana ait yerlerde şakilik yapıp yolları kesmektedir. Eğer o, senin dostun ise onu yanına al!" dedi. Bunun üzerine *Tutuş*, M ü s l i m 'e yönelmek üzere *Dimaşk*'tan ayrıldı. Bu durum karşısında M ü s l i m , sultanın, kendisine kızmasından korku ve endişeye kapıldı, çünkü o, kardeşine karşı savaş konumunda olacaktı; bu nedenle de *Sur* kentine gidip burasını kuşatır durumunda görüldü; bu durum karşısında *Tutuş*, *Dimaşk*'a, M ü s l i m de *Humus*'a döndüler. Öte yandan *İbn Mü'lâib*'in kadınları ve aile bireyleri, gidip M ü s l i m 'in eteğine yapışarak ağlamaya başladılar. Onların bu hareketinden utanan M ü s l i m , aile bireylerine yaptırdığı bu hareketten dolayı onu ayıpladı. fakat yine de onu *Humus* yönetiminde bıraktı ve daha önce kararlaştırdığı para miktarından fazlasını ondan istemedi; böylece her ikisi, karşılıklı olarak bu şartlara uyacakları hususunda ant içtiler, M ü s l i m de *Haleb*'e döndü. Onun, *Haleb* ve yörelerinde *Ru'kiliyeoğullarına* hizmette bulunan, fakat kendi emrine geçen aşağı-yukarı 300 *Türkmen* atlısı vardı. M ü s l i m , bunları bertaraf etmek amacıyla onları yanına çağırtdı. Çok geçmeden kendisinin hizmetine gelen bu *Türkmenleri*, M ü s l i m 'in emri üzerine *Araplar*, atlarından indirip bağladılar; daha sonra da M ü s l i m , onları çeşitli kalelere gönderip dağıttı. Bu olaydan sonra M ü s l i m , *Suruç* emîri *Hasan b. Menî b. Vessab en-Nümeyrî*'yi tutuklatıp *Suruç*'u kendi yönetimine aldı. Söylendiğine göre M ü s l i m , onun, *Tutuş*'a yakınlık gösterdiğini tespit etmiş, böylece de güya onu, korumuş oluyordu. Harekâtını sürdüren M ü s l i m , eski *Haleb* emîri *Mahmut b. er-Ru'kiliyye*'nin oğulları *Şebib* ve *Vessab*'ı tutuklatıp onlardan "*Azaz* ve *Esârib* kalelerinin kendisine teslimini" istedi, onlar da bu kaleleri ona verdiler, bunun üzerine M ü s l i m , onları serbest bi-

raktığı gibi, bu kalelere karşılık onlara, *Rahbe*'ye bağlı *Hânûte*, *Karkisiyye* ve *Duveyrâ* kalelerini verdi¹¹⁹.

M ü s l i m 'in hâkimiyet alanlarını genişletmesi hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, sultan M e l i k ş a h 'ın, *Hacca* gelen ve giden kabilelerin giriş ve çıkış vergilerinin kaldırılmasını içeren iki levha yazılmasını, levhaların baş kısımlarına, önce halife e l - M u k t e d - î 'nin, daha sonra da sultan M e l i k ş a h 'adlarının yazılmasını, bunlardan birinin *Bağdat*'ta *Bâbü'l-halbe*'ye¹²⁰. ötekinin de *Kasr Camii*'nin kapısına asılmasını, buna aykırı hareket eden ve değiştiren kimselerin kınanıp lânetlenmesini emrettiği (Rebiülevvel= Ağustos/Eylül 1082) kaydedilmiştir¹²¹.

Bu kayıttan sonra da metinde, vezir E b û Ş u c â 'ın *İsfahan*'dan *Bağdat*'a gelip (Receb= Kasım/Aralık 1082) önce halifenin sarayına gitmeyerek *Bâbü'l-merâtib*'deki evine gittiği, halife ise onun karşılanması için her şeyi tam ve eksiksiz bir tören bölümü gönderdiği, vezirin *Bâbü'l-hücre*'ye girip halifeyi ululamada bulunduğu, bu arada halifeden "Kendisinin sağsalim *Bağdat*'a geldiğine sevinildiğini" içeren bir tevkiin çıkarıldığı, daha sonra da halife tarafından N i z a m ü l m ü l k 'e "Vezirin *Bağdat*'a geç gelmesine neden olan kimsenin kınanmasını" içeren bir mektubun gönderildiği, kaydedilmiştir.

Bu kayıttan sonra metinde, T u t u ş - M ü s l i m ilişkileri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

T u t u ş , süratle *Haleb*'e yönelik şehrin ürünlerinin bir bölümünü çok ucuz fiyatlarla aldı. Söylendiğine göre sultan M e l i k ş a h , T u t u ş 'a para vermesi hususunda M ü s l i m 'e bir mektup gönderdi, fakat o, parayı vermeyip oyaladı. İşte bu nedenle T u t u ş , bizzat harekete geçerek ele geçirebildiği kadar *Haleb* ürünlerini alıp sattı. Bunun üzerine M ü s l i m , adamlarına "T u t u ş 'a karşı *Haleb*'i korumalarını" bildirdi. M ü s l i m 'in bu tutumuna kızan T u t u ş , kuvvetleriyle birlikte harekete geçip *Cisrû'l-hadîd*¹²² ve *Haleb*'e yakın yörelere değin gelerek konakladı ve A r t u k B e y 'e "*Haleb*'e karşı yağma akınlarına girişmesini" emretti. Bunun üzerine harekete geçen A r t u k B e y , M ü s l i m e 'e ait *Arap* öncü kuvvetlerini yenilgiye uğratarak onlardan aşağı-yukarı 80 kişiyi tutsak alıp hepsini öldürttü. Bu yenilgi üzerine M ü s l i m 'in kuvvetleri *Kâbusiyye*'ye döndüler. Bu arada sultandan, kardeşi T u t u ş 'a "*Haleb* yörelerinde kalmayıp *Dimaşk*'a dönmesini" ve A r t u k B e y 'e de "Kendisine gelmesini" içeren mektuplar geldi. Bunun üzerine A r t u k B e y , T u t u ş 'tan ayrılıp *Cisrû'l-hadîd*'e, T u t u ş da *Dimaşk*'a dönüp burada kaldı, fakat A r t u k B e y 'in kendisinden ayrılması nedeniyle kendini zayıf hissetmeye başladı. Öte yandan M ü s l i m , beraberindeki *Arap* ve *Kürt* kuvvetleriyle *Fırat* ırmağını geçip *Dimaşk*'a yöneldi ve şehre iki fersah uzaklıkta bulunan bir yerde konakladı¹²³.

¹¹⁹ Daha önceki metinde görüldüğü üzere, *Selçuklu* vasalı *Musul* emiri Ş e r e f ü d d e v l e M ü s l i m b . K u r e y ş , *Haleb* kent ve kalesine hâkim olduktan sonra bütün *Suriye*'ye de hâkim olma amacıyla askerî harekâta başlamış, *Azâz*, *Esârib*, *Humus*, *Şeyzer*, kıyı bölgesinde bulunan *Antartus* ve *Banyas* kent ve kalelerini birer birer hâkimiyeti altına almış, hattâ T u t u ş 'un yönetimindeki *Suriye* ve *Filistin* *Selçuklu Melikliği*'nin başkenti konumundaki *Dimaşk*'a karşı da askerî harekâta girişmekten çekinmemiştir. Bütün bu konuların ayrıntıları için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 101-106.

¹²⁰ *Bağdat*'ın doğu kesiminde büyük bir mahalle (Yakut, II, 316).

¹²¹ Sultan M e l i k ş a h 'ın bu emri, hiçbir ilgili araştırmaya yansıtılmamıştır.

¹²²Bk. Honigmann, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınır* (Türkçe çev. F. Işıltan, İstanbul 1970), harita III.

¹²³ Sultan M e l i k ş a h 'ın T u t u ş 'a karşı olan bu tutum ve davranışının nedeni, vasallar arasında herhangi bir huzursuzluğun çıkmamasıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 103-104.

Bu kayıttan sonra metinde, M ü e y y i d ü l m ü l k b . N i z a m ü l m ü l k ' ü n , ağabeyi C e m a l ü l m ü l k ' ü n ölümü dolayısıyla *Bağdat*'ta taziyet için bir oturum düzenlediği, F a h r u d d e v l e ve oğlu A m î d ü d d e v l e 'nin de taziyete geldiği, C e m a l ü l m ü l k ' ü n , sultan ve babasıyla buluşup görüşmek üzere *Nişabur*'dan hareketinden sonra yolda kolit hastalığından öldüğü, ölmeden önce *Nişabur*'a annesini çağırdığı, o gelince de öldüğü, annesinin buna çok üzümlü başına toprak saçtığı, kendisinin yakınları ve gulamlarının da saçlarını yolup atlarının yelelerini kestikleri ve bunları, ölünün bulunduğu otağın kapısına serptikleri ve vücutlarının her yerine karalar sürdükleri ve cesedin *Nişabur*'a gönderilip gömüldüğü, kaydedilmiştir. Yine metinde kaydedilen bir rivayete göre, sultan M e l i k ş a h 'ın *Horasan*'ı ele geçirip hâkim olma niyetinde olduğu için C e m a l ü l m ü l k 'ü öldürtmek istemiş, babası N i z a m ü l m ü l k 'ün kalbi buna razı olmamış, hattâ oğlunun zehirlenmek suretiyle öldürüleceği hususunda bazı sözler söylemiş olduğu, kaydedilmiştir¹²⁴.

Bu kayıttan sonra da metinde, K u t a l m ı ş o ğ l u S ü l e y m a n 'ın *Tarsus*'u fethettiği ve *Trablus* kadısına (İ b n A m m a r) haber gönderip şehirde görevlendireceği bir kadı ve bir hatip istediği belirtilmiştir¹²⁵.

Bu kısa kayıttan sonra metinde, *Eş'arî* kadısı e l - B e k r î ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

E l - B e k r î adıyla anılan E ş ' a r î kadısı, beraberinde şihne, *Türkler* ve süratli koşan bir atlı *Acem* (*Türk*) olduğu halde, *Bağdat*'taki *Mansur Camii*'ne geldi. H z . E b û B e k r 'in soyundan olduğu söylenen bu kadı, cesur ve cüretli bir kimse idi. O, *Nizamiyye Medresesi*'ne gidip N i z a m ü l m ü l k 'ün *Eş'arî* mezhebi hakkında konuşmasını içeren bir mektup getirdi. Onunla İ b n ü ' l - G a r r â e l - H a n b e l î 'nin yandaşları arasında, tatsız olaylar cereyan etti, bu nedenle o, *Bağdat*'tan çıkarılıp sultanın askerlerinin bulunduğu yere gönderildi (17 Şevval= 10 Ocak 1083).

Bu kayıttan sonra metinde, sultan M e l i k ş a h 'ın isyan halinde bulunan kardeşi T e k i ş 'le mücadelesi sözkonusu edilmektedir. Şöyleki:

Sultan M e l i k ş a h , kardeşi Ş i h a b ü d d ü n T e k i ş 'le savaşmak üzere gittiği *Belh*'ten döndü. O, daha önce *Belh*'e geldiği zaman kentte sonderecede çok bir pahalılıkla karşılaşmıştı; insan ve hayvan yiyecek maddelerini bulmak çok zordu. Daha sonra sultan, T e k i ş 'le savaşmak üzere, dağın tepesinin en uç noktasında bulunan *Dedker* (د ل ك ر) adlı bir kaleye ulaştı. Bu kalenin büyüklüğünün 4 fersah olduğu söylenir. Kalenin önünde de çevresinin yüksek bir dağın çevirdiği büyük bir saha vardı, askerler de burada bulunuyordu. Dağdan buraya inmek için bir kapı vardı. Hileyle de olsa buraya ulaşmak, şimdiye değin hiç mümkün olmamıştır. İşte bu sırada bir *Türkmen*, sultana gelip buraya ulaşılabilir bir yer gösterdi. Bunun üzerine sultan, derhal atlanıp bu yere geldi; buradan o saha ve T e k i ş 'in ordugâhı görülebiliyordu. Öte yandan T e k i ş , beraberindekilerle birlikte o kaleye çıktı; bu sırada da sultanın askerleri gelip çadırlarını kurdular. Çok geçmeden iki taraf arasında savaş başladı. T e k i ş , sultanın askerlerinden bir grubu tutsak aldı, onlara lütuf ve ihsanlarda bulundu. Bu tutsak askerler, sultanla T e k i ş arasında arabuluculuk girişiminde bulundular, sonunda da "*Tirmiz*'in T e k i ş'e verilmesi, buna karşılık T e k i ş 'in de oğlunu sultana rehin olarak vermesi" şartlarıyla aralarında barış yapıldı. Bunun üzerine T e k i ş , uzaktan kaleden görünüp sultana itaat ve hizmette bulundu, böylece sultan da ondan razı bir duruma gelmiş oldu. Daha sonra sultan,

¹²⁴ Bu konuda bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 197-99.

¹²⁵ Bu hususta bk. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul 1971), s.69.

çok kar olması, yiyecek maddelerinin bulunmaması, bulunabilenlerin de çok pahalı olması nedeniyle buradan ayrıldı; *Serahs*'a yaklaştığı sıralarda buranın hâkimi kardeşi T o g a n ş a h , kendisine gelerek armağanlar takdim etti ve sultanın yanında çok içki içti ve sarhoş olunca da ona "Ey sultan, sen, ancak sana karşı çıkıp isyan edene lütuf ve ihsanda bulunuyorsun, sana yaklaşıp ise hiçbir şey vermeyip onları ihsanlarından yoksun bırakıyorsun, yani T e k i ş ile ben gibi" dedi. Onun bu sözleri üzerine sultan, gazaba gelerek onu tutuklattı, sonra da *İsfahan*'a yöneldi. Bu sırada o, içinde, T e k i ş 'in annesi, çocukları, mal ve paraların bulunduğu kaleyi teslim etmesi için haber gönderdi ise de T e k i ş 'in annesi önce kaleyi sultana vermek istemedi, fakat sonra kaleyi on teslim etti¹²⁶.

Bu yılın son olayını, M ü s l i m b . K u r e y ş 'in *Dımaşk*'a yönelip kuşatmaya başlaması, fakat başarılı olamayınca da kuşatmayı bırakıp çekilmesi oluşturmaktadır¹²⁷.

476(1083/84) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, metinde, hilâfet veziri A m î d ü d d e v l e 'nin vezirlikten azlini oluşturmaktadır ki, o da şöyledir:

Safer ayının bitimine beş gün kala Cuma günü (14 Temmuz 1083 Cuma) halifeden, vezir A m î d ü d d e v l e 'nin azlini içeren bir tevkî çıktı. *Tevkî*'de "Her şeyin bir sonu vardır. Görevi bırakıp *Hilâfet Divanı*'ndan ayrıl!" deniliyordu. A m î d ü d d e v l e , *Bâbu Ammûriyye (Ammûriyye Kapısı)*¹²⁸'deki evinde bulunduğu sırada azil tevkî kendisine ulaştırıldı; bu nedenle o, artık *Divan*'a gitmez oldu. *Tevkî* alan A m î d ü d d e v l e , şunları söyledi: "*Tevkî* okuduğum zaman kendi kendime 'Halifenin takdiri başüstüne' dedim. *Divan*'da iken sorumluluklar üstleniyordum, şimdi ise T a n r ı 'ya dua ve ibadete vakit ayırıyorum. Cuma gecesi bana, teşekkür, övgü, güven ve buna benzer güzel şeyleri içeren ve nedenini bilmediğim bir *tevkî* ulaştırıldı. Buna çok şaşırıp ve o geceyi düşünerek geçirdim. Fakat bu ikinci *tevkî* de gelince işin ne olduğunu anladım. Bunun üzerine bazı yakın dostlarım, azledilişimden hemen sonra bana gelip 'Makamımda kalmamı, buradan hemen ayrılmayarak biraz ağırdan almamı' söylediler; bunun üzerine şüphelerim artmaya başladı. Bir rastlantı eseri olarak sultan tarafından gönderilen *Hâcip Y a r u k* , sultandan, halifeye verilmek üzere mektuplarla çıkageldi. Halife, ya bizi hizmete alıp hakkımızı tam olarak verir, böylece de alışkın olduğumuz hizmetimize (vezirlik) geri döneriz, ya da *Bağdat*'tan ayrılmamız için izin verir. Bu arada babam (F a h r u d d e v l e) , bana bir mektup yazıp "*Divan* ve buranın görevlilerine yapılan her itirazdan dolayı bizim töhmet altında kaldığımızı" bildirdi. Böylece ya bu töhmetleri üstümüzden kaldırırlar, ya da *İsfahan*'a giderek orada sultanın gölgesinde ikamet ederiz. Esasında sultan, "Halifenin bizi yeniden hizmete almayı uygun görmediği takdirde, bir an önce *İsfahan*'a gelmemiz hususunda çabuk davranmamızı" bana ve babama bir mektupla bildirmişti. *Bağdat*'a gelen *Hâcip Y a r u k* , *Bağdat Şihnesi*, *Amîd* ve *Acem (Türk görevli)*, silahlarıyla *Bâbu Ammûriyye*'de toplandıktan sonra ben, babam, kardeşlerim, ailem ve eşyamızla halifeden izin almaksızın ve ona hiçbir haber vermeksizin halkın şaşkın bakışları arasında kaldığımız yerden ayrılıp *Dârü'l-memleke (Selçuklu Hükümdarlık Sarayı)*'ye gelip yerleştik.

¹²⁶ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 58-59; O.Turan, a.g.e., s.148; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 114-115; Türk Ansiklopedisi, "*Tekiş, Şihabüddeve*" mad.

¹²⁷ Metinde çok kısa olarak verilen bu olayın ayrıntısı için bk. A. Sevim, a.g.e., s.105-106.

¹²⁸ *Ammûriyye*, *Asi* ırmağı kıyısında, *Efâmiye-Şeyzer* arasında küçük bir belde (Yakut, III, 731).

Amîdüddeve'nin vezirlikten azli hakkında Garsunni'me İbnü's-Sâbi'den naklen "İbnü's-Sâbi'diyor ki" başlığı altında, metinde, şu bilgiler yer almaktadır:

Fahruddeve ve yakınları, *Dârü'l-memleke*'de üzüntülü olarak ikamete başladılar; onlara kalabalık bir grup da gelip katılmıştı (Rebiülevvel Cumartesi akşamına doğru= Temmuz/Ağustos) ve hep birlikte zahmet ve güçlükler içinde *İsfahan*'a gitmek üzere *Bağdat*'tan gece ayrıldılar. Onlarla birlikte Nizamülk'ün kızı olan Amîdüddeve'nin eşi (Zübeyde) de bulunuyordu. Bu arada *Hâcib* Yaruk, çağırılıp kendisinden, sultana halife tarafından cevap olarak yazılan mektuplar istendi; bu mektuplarda "Cüheyroğullarının artık istenmediği ve bu nedenle de *Bağdat*'tan uzaklaştırıldığı" bildiriliyordu. Bu sırada *Hâcib*, *Fahruddeve*'ye 300 altın ve eyeri işlenmiş bir at ve giysiler verdi. *Fahruddeve*, *Hilâfet Divanı*'ndan ayrılışı sırasında halife tarafından uğurlanmadı, ancak *Ebu'l-feth el-Muzaffer b. Reisü'r-rüesa Ebi'l-Kasım b. Müslime* görevlendirilip halife adına onu uğurladı¹²⁹.

Cüheyroğullarıyla ilgili bu kayıttan sonra metinde, İbnü's-Sakîl'in *Baalbek* kalesini *Tutuş*'a teslim ettiği (Safer= Haziran/ Temmuz 1083) ve onun *Mısırlılardan* önce de buradaki yönetimin başında bulunduğu belirtilmiştir¹³⁰.

Bu küçük kayıttan sonra metinde, Müslim'in, *Dimaşk* kuşatmasını bırakıp kendisine isyan eden *Harran*'a süratle döndüğü, kısaca belirtildikten sonra bu konuda, "*Ebü Yâ'lâ İbnü'l-Kalânîsî diyor ki*" başlığı altında şu bilgiler veriliyor:

Tutuş, 475(1082/83) yılında, hizmetinde *Vessâb b. Mahmut* ve *Mansur b. Kâmil* olduğu halde, *Anadolu (Rum)*'ya yönelip burada bir süre kaldı;¹³¹ Bu sıralarda Müslim'in *Dimaşk*'a yürüdüğünü haber alınca Muharrem (476) ayı başlarında (Mayıs 1083 sonları) *Dimaşk*'a ulaştı. Öte yandan *Bâlis*'e gelen Müslim, süratle *Dimaşk* üzerine yürüdü; bu arada kendisine, *Kays* kabilesi ve *Yemen Araplarından* bir kısım kuvvetler de katıldı. Müslim, *Dimaşklılarla* savaşa girişti; bu arada *Tutuş*'un askerleri de karşı harekâta giriştiler; çok geçmeden iki taraf arasında savaş başladı; Müslim'in dayanmasına rağmen beraberindeki *Araplar* kayıplar verdiler, sonra da bozguna uğradılar. Bunun üzerine Müslim'in ordusu dağıldı, neredeyse kendisi de tutsak alınmak üzereydi; bu nedenle askerleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Esasında anlaşma yapmış olmasına rağmen *Mısır*'dan kendisine yardım gelmemişti. Bu durum karşısında Müslim, önce *Mercüssuffer*¹³² daha sonra da süratle doğuya yöneldi, gidişi sırasında deve, sığır, koyun v.s. gibi hayvanları telef oldu ve bu nedenle de beraberinde bulunan pek çok kimse kendisinden ayrıldı, bunun üzerine de yolunu, *Humus*'un güneydoğusundaki *Selemiyye* yakınlarına doğru değiştirdi. Daha sonra da veziri *Sadaka*'yı *Humus*'taki *Halef b. İbn Mü'lâib*'e gönderdi. *Haleb* halkı, onu karşılayarak izzet ve ikramda bulunup ona hil'at giydirdi ve onunla "*Aşağı-Suriye*"nin korunmasını" kararlaştırdı; daha sonra Müslim, doğu yönüne hareket etti. Öte yandan *Tutuş* da *Trablus* taraflarına yönelerek *Antartûs* kalesiyle bazı kaleleri fethedip *Dimaşk*'a döndü. Söylendiğine göre *Tutuş*, *Haleb* üzerine yürümüşse de başarılı olamamıştır¹³³.

¹²⁹ Krş. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 46 vd. Metinde sözkonusu edilen Cüheyroğullarıyla ilgili bilgiler, bu esere ve öteki ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

¹³⁰ Bk. A.Sevim, a.g.e., s.104-105.

¹³¹ *Tutuş*, bu sıralarda halen *Bizans* yönetiminde bulunan *Antakya* yörelerinde fetihler yapmakta idi (A.Sevim, a.g.e., s.105.).

¹³² *Dimaşk*'ın 33 km. kuzeyinde bir sahra (Genel bilgi için bk. İA. "*Merc-üs-Suffer*" mad.).

¹³³ Yaptığımız karşılaştırma sonunuda, İbnü'l-Kalânîsî'nin *Zeylû Tarihi Dimaşk* adlı eserinden (S. 114-15) yapılan bu nakillerin çok az farkla yapıldığını tespit etmiş bulunuyoruz.

Tutuş-Müslim ilişkileri hakkında, Garsunni'me Muhammed'den naklen "*Muhammed b. es-Sâbi' diyor ki*" başlığı altında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Müslim, Dimaşk'a ulaştığı zaman Tutuş'un ona karşı çıkaracak askeri yoktu. Bu arada Müslim'in, *Kilâboğulları* kabilesinin ilerigelenlerinden Vessâb b. Mahmut'a âdil tutum ve davranışlarda bulunması üzerine *Kilâboğulları*, ona haber gönderip kendisiyle buluşup görüşmek amacıyla bir gün tespitini vadettiler; Müslim ise bu arada hazırlıklar yapıp *Kürtlerle* civardaki gulamlarını bir araya getirip kendi tarafına çekti, böylece *Kilâb* ve *Nümeyroğulları* Tutuş'tan ayrıldılar. Çok geçmeden Tutuş'la yaptıkları savaşta, her iki taraftan da çok sayıda asker öldürüldü. İşte bu sırada Müslim'e "*Harranlıların* kendisine karşı isyan ettikleri" haberi ulaştırıldı. Bunun üzerine Müslim, *Humus*'a geri döndü ve buradaki İbn Mülâib ile barış yapıp ant içti ve ona, *Humus*'a ilâve olarak *Rafeniyye* ve *Selemiyye*'yi verdi, Şebib b. Mahmut er-Ruklîyye'ye *Hama*'yı ıktâ edip onu, bu yörelerde kendine vekil olarak görevlendirip bıraktı ve süratle *Harran*'a gitti. 8 Rebiülevvel Cuma günü (26 Temmuz 1083 Çarşamba) *Harran*'a ulaşan Müslim, şöyle bir durumla karşılaştı: *Harran* kadısı İbnü'l-Cebeletü'l-Hanbelî, kent halkını elde etmiş, Menî b. Vessâb'ın küçük oğlu ile *Nümeyroğulları* kabilesinden bir grubu şehre almış ve bu kabilenin ilerigelenlerinden olan İbn Utayr'ı buraya yakın bir yörede bulunan *Türkmen* emîri Çubuk Bey'e gönderip "*Harran*'ı kendisine teslim edeceğini" bildirmişti. Bu arada da kadı, durumu Müslim'e de bildiriyor, böylece Çubuk'un şehre gelmesine değin onu, oyalama siyaseti güderek ona ant içmekten de geri kalmamıştı. Fakat durumu anlamakta geç kalmayan Müslim, *Harranlılarla* savaştı ve kent surlarından bir parçasını parçalayıp attı. Bu arada emîr Çubuk, Müslim'le savaş için bir kısım askerlerini *Harran*'da bıraktı ve atına binip beraberindeki kuvvetlerle savaşa hazır bir konuma geldi. Bu sırada Müslim de Çubuk Bey'e nerdeyse yaklaşmak üzere idi. Bu arada Tırad, gelip *Araplara*, *Harranlılara* karşı *Cüllâb* ırmağına hâkim bir konuma gelip onların arkasına sarkın ve Çubuk Bey ile *Harran* kadısının kuvvetlerinin orta kısmına yöneliniz" dedi, onlar da bunu, aynen yaptılar. Fakat *Arapların* atları susamış ve güneş de kendilerine karşı bir durumda bulunuyordu. Bu sıkışık durumda onlar, su içmek ve atlarını da sulamak amacıyla bir araya gelerek harekâtı bırakıp geri döndüler. Bu arada Çubuk Bey'in *Türkmenleri* ve *Harran* kuvvetlerini, başka bir yöne yöneldikleri sırada, Müslim'in *Arap* kuvvetleri, harekete geçip onları bozguna uğrattılar ve onları izleyerek mallarını yağma edip bir kısmını tutsak aldılar, bir kısmını da öldürdüler. Bu arada Müslim de *Harran*'ı kuşattı. Kent surlarından kopan parçaların yerine İbn Cebele, mancınık ve benzeri savaş aletleri koydu, böylece buralardan kente girmeye teşebbüs edenlere engel olundu. Bu arada İbn Cebele, Müslim'e "Senin kent surlarından koparacağın her parçanın yerine mancınık ve taş atan aletler koyacağım, böylece de buraları takviye etmiş olurum" dedi. Bunun üzerine onlarla savaşa ara veren Müslim, onları gözetlemeye başladı. İşte bu sıralarda *Harranlı* üç kardeş, Müslim'e gelip *aman* dileyerek teslim oldu. Bunun üzerine İbn Cebele, onların değerli bir insan olan babalarını yakalatıp kaleye çıkarttıktan sonra orada başını kesip Müslim'e attı. Kesik baş kendisine getirilince Müslim, durumu anladı ve İbn Cebele'ye "Yarın inşaallah *Harran*'ı fethederim, işte ben, Tanrı'dan bunu istiyorum" kapsamlı bir cevap gönderdi; daha sonra da *Araplara* haber yollayıp "Güneş doğmadan önce savaşa hazır olmalarını" emretti. Bunun üzerine *Arap* askerleri silahlandılar, Müslim de silahını alıp onların başına geçti; fakat daha önce o, atların hareketini kolaylaştırmak amacıyla yoldaki taşları temizlemeleri için adamlar göndermişti; bu arada da o, İbn Cebele'ye bir mektup gönderip "Halkın öldürülmeyeceğini, kentin yağma edilmeyeceğini ve kendisine de *aman* vereceğini" bildirdi. Buna cevap olarak İbn Cebele, bir yaprak kağıt üzerine "Kılıç,

mektuplardan daha doğru ve iyi haber verir" ¹³⁴ kapsamlı bir haber gönderdi. Bunun üzerine M ü s l i m , *Arap* kuvvetlerine "Kent surlarının yıkılmış yerlerinden kente girmelerini" emretti, çünkü buralarda kenti savunacak kimse bulunmuyordu. Çok geçmeden M ü s l i m de kendi gulam ve hâslarını toplayıp kente karşı saldırıya geçti; bu sırada kendisine kaleden atılan bir taş isabet etti ise de pek zararlı olmadı. M ü s l i m 'in kuvvetleri, kente girerek mancınık ve öteki taş fırlatan aletleri yaktılar ve M ü s l i m 'in gözleri önünde kent halkından pek çok kimse öldürüldü. Bu sırada *Arap* askerleri de M ü s l i m 'i izleyip kente girdiler. Bu arada A y t e k i n e s - S ü l e y m a n î 'nin oğlu, surdan yukarı çıktı, sonra da aşağı inip kent kapısını açtı. Bu başarısı nedeniyle M ü s l i m , ona *Karkîsiyyâ'yı* iktâ olarak verdi. Çok geçmeden M ü s l i m , "Kadı İ b n C e b e l e 'nin kendisine getirilmesini" istedi. Aranan kadı, içinde pamuk bulunan bir küpün (*Kendûc*) ¹³⁵ içinde bulundu. Böylece o, iki oğlu ile birlikte yakalandı ve bunlarla birlikte yakalanan *Harran* ilerigelenleri surlara asılmak suretiyle öldürüldüler, avam tabakasından da bazıları öldürüldü; bu arada şehir, akşama değin yağmalandı. Böylece *Harran*'ı kanlı bir şekilde ele geçiren M ü s l i m , *Musul*'daki ikametgâhına döndü ¹³⁶.

M ü s l i m 'in *Harran* isyanını bastırmasıyla ilgili bu kayıttan sonra metinde, E b û İ s h a k e ş - Ş i r a z î 'nin *İsfahan*'dan *Bağdat*'a gelişi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

E b û İ s h a k e ş - Ş i r a z î , beraberindeki bir *Hâdim* ile birlikte, halifelîğe ait kimse-lerin ıktalarıyla ilgili itirazın kaldırıldığını içeren mektuplarla *İsfahan*'dan *Bağdat*'a geldi (29 Rebiülevvel Salı= 16 Ağustos 1083 Çarşamba). Derhal halifeye götürülen E b û İ s h a k , halifenin kalbini rahatlatıp memnun eden konuşmalar yaptı. Onun beraberinde getirdiği mektuplar arasında, N i z a m ü l m ü l k 'ün, C ü h e y r ailesi hakkındaki cevabı da bulunmakta idi. Bu cevabın bir kısım kapsamı şöyledir: "Eğer *Mü'minlerin emîri* (Yani halife), C ü h e y r ailesinin halifelîğe yaptığı hizmete rıza göstermezse elbette onlar, kendisinden ayrılıp bize sığınacaklardır. Biz de onların durumlarını düzelterek bu husustaki fikir ve düşünceleri soruşturarak araştıracağız". Esasında vezir A m î d ü l m ü l k ve eşinin *Bağdat*'tan ayrılmak zorunda bırakılmaları, N i z a m ü l m ü l k 'ün sonderecede ağırına gitmişti. Bir süre sonra *İsfahan*'dan *Bağdat*'a şu haber geldi: "C ü h e y r ailesi, *İsfahan*'a geldiği zaman N i z a m ü l m ü l k , gece, kızı olan A m î d ü d d e v l e 'nin eşine iki ev tahsis etti. Bunların birisinde, A m î d ü d d e v l e 'nin başka eşinden olan kızları, ötekisinde de kendi kızından olan kızları oturacaklardı. Ayrıca onlara, hizmetkârlar, köleler ve muamları yakmak için de *Türkleri* görevlendirdi. *Selçuklu* hacib ve emîrleri tarafından karşılanmış olan C ü h e y r ailesi, sultan M e l i k ş a h 'ın huzuruna getirilip ön tarafına oturtuldular; sultan, onlara, "Daima iyilik görecekleleri" hususunda sözveride bulunduktan sonra iyi odalar tahsis ettirip pek çok armağanlar ve paralar verdi; onlar da sultan ve öteki ilgili kimselere armağanlar sundular, fakat hiç kimse, 'Şimdi zamanı değildir' diyerek bu armağanlardan hiçbirisini kabul edip almadı". Fakat C ü h e y r ailesine gösterilen bu iyi tutum ve davranışlar ve dolayısıyla durumlarının düzelişini bildiren bu haber, halifenin çok ağı- rına gitti ¹³⁷.

¹³⁴Bu sözler, ünlü *Arap* şairi E b û T e m m a m (796 ? 846?)'ın, *Emirdağ* yörelerindeki *Bizans* kalesi olan *Ammûriyye*'nin halife e l - M u ' t a s ı m tarafından fethi dolayısıyla yazdığı şiirin bir mısradır. Şiirin tamamı için bk. *Divanu Ebû Temmam* (Yay. M. Abduh âzam), I, s. 40.

Bu notu bana veren *DTC. Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Doçenti Dr. Faruk Toprak*'a teşekkür etmeliyim.

¹³⁵Kendûc hakkında bk. Ferheng-i Muîn (Yay. Dr. Muhammed Muîn, Tahran 1981), III, 3093 (4. baskı).

¹³⁶M ü s l i m 'in *Harran* isyanı hakkında metinde *Garsuni*'me'den naklen verilen bu bilgiler, ilgili araştırmalara yansımamıştır, ayrıca bk. A. Sevim, a.g.e., s. 103-106.

¹³⁷İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 48; A. Sevim - E. Merçil a.g.e., s. 101; A. Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, s. 105. Metindeki sözkonusu ayrıntılı bilgiler bu eserlere çok genel olarak yansıtılmıştır.

Bu kayıttan sonra *Selçuklu* vasalı *Mervanoğulları Beyliği* topraklarının *Selçuklu* sınırlarına alınması olayı hakkında metinde, şu bilgiler yer almaktadır:

Sultan Melikşah, Fahruddevle'ye *Diyarbakır* bölgesini¹³⁸ şu şartlarla ıktı etti:

- 1- *Devlet Hazinesi*'ne yılda belli miktarda vergi ödeyecek,
- 2- *Diyarbakır*'deki kendi sarayının kapısında üç namaz vaktinde (Sabah, akşam ve yatsı) *davul (nevbet)* çaldiracak,
- 3- Sultana ait ordugâhta, namaz vakitlerinde günde beş kez *davul* çaldiracak,
- 4- Cuma hutbelerinde, sultanın adından sonra kendi adını okutturacak,
- 5- Bastıracağı paralarda da hutbede olduğu gibi, sultanın adından sonra kendi adını koyacak.

Sultan ayrıca Fahruddevle'ye *hil'at* giydirip *davul* ve bayraklar verdi¹³⁹. Sıbt, 453 (1061/62) yılı olayları arasında, bu emirliğin eski veziri Fahruddevle'nin emir Ahmet b. Mervan ile olan ilişkilerinden bahsettiğini ifade etmiş ve onun, *Mervanoğulları Beyliği*'nin yönetim düzenini değiştirmeyi başaramadığını, daha sonra ise onun Nizamülmülk ile, *Abbâsî Halifeliği*'nin yönetim şeklini değiştirme hususunda bir anlaşma yaptığını, fakat bunu da başaramadığını, çünkü Ulu Tanrı'nın halifeye olan lütfuyla sultanın ölümü ve Nizamülmülk'ün de öldürülmesi sonucunda, onların halifeyi *Bağdat*'tan çıkarma fikir ve düşünceleri böylece gerçekleşmedi¹⁴⁰.

Bu kayıttan sonra metinde, sultan Melikşah'ın Kutlu'yu, buradaki insanlara pek çok olumsuz işler ve kötülükler yapması nedeniyle *Kûfe* ve *Hac Emîrliği* görevinden aldığı kaydedildikten sonra Tutuş'un *Mısır Fatımî* veziri Bedrülcemalî'nin kızıyla evlenmek suretiyle onunla akrabalık kurmak istediği, fakat *Trablus* hâkimi İbn Ammar'ın "Bunu yapma" şeklindeki uyarı sözleri üzerine, *Mısır*'dan kendisine, pek çok armağanlarla birlikte yakınlaşma ifade eden sözlerin gelmesine rağmen Tutuş'un bu evlenme fikrinden vazgeçtiği kaydedilmiştir¹⁴¹.

Bu kayıttan sonra metinde, halife el-Muktedî'nin Ebû Şucâ Muhammed b. el-Hüseyn'i vezirliğe atayıp (Şaban= Aralık/Ocak 1083/84) ona *Zahîrû'd-din*, *Müeyyidü'd-devle*, *Seyyidü'l-vüzera* ve *Safiyü Emîri'l-mü'minin* lâkaplarını verdiği ve bu atamayla ilgili olarak Ebû Şucâ'a, İbnü'l-Muslâyâ'nın elyazısıyla yazılmış olan bir *tevkî* gönderdiği, onun sonderecede akıllı ve iyi ahlâklı olduğu, sultan Melikşah'ın hizmetinde bulunduğu zamanda da görevinde pek çok çaba sarfettiği, belirtilmiştir.

Bu atamadan sonra da sultan Melikşah'ın *Kûfe* ve *Hac Emîrliği*'ne Serhenk Saktekin'i atadığı, onun, halka çok iyi davrandığı ve daha önceki emir Kutlu'nun halktan

¹³⁸ XI. yüzyılda *Selçuklu* vasalı *Mervanoğulları Beyliği*'nin yönetiminde bulunan bölge, *Diyarbakır* ve *Ahlat* olmak üzere, iki bölüme ayrılmıştı. *Diyarbakır* bölümü, *Âmid* (Sur içindeki *Diyarbakır*), *Silvan* (*Meyyâfarikin*), *Erzen* ve *Mardin* kentleriyle *Siirt*, *Duneyşir* (*Koçhisar= Koçar köyü= Kızıltepe*), *Hasankeyf* (*Hısnı Keyfa*), *Mardin*, *Gölcük*, *Atak*, *Ergani*, *Çermik*, *Cizre*, *Savur*, *Hısnı Zülkarneyn*, *Behmut* v.s. gibi ilçe ve kaleleri içine alıyordu. *Ahlat* bölümü ise *Ahlat* ve *Bitlis* kentleriyle bunlara bağlı ilçe ve kaleleri kapsamakta idi.

¹³⁹ *Büyük Selçuklu Devleti*'nde genellikle hanedan mensuplarına (Meliklere) tanınan bu haklar Fahruddevle'ye de tanınmıştır. Bu hususta genel bilgi için bk. A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 500 vd.

¹⁴⁰ *Diyarbakır* bölgesinin *Selçuklu* sınırlarına alınması olayının devamı, metinde daha sonra kaydedilecektir.

¹⁴¹ Bu ilginç kayıtlar ilgili araştırmalara yansımamıştır.

topladığı kira ve koruma ücretlerini kaldırdığı, *Arapları* çağırıp yolları onlara teslim ettiği ve buna karşılık onlardan alınacak olan para türünden her şeyin yürütme işini kimseye vermeyip bizzat kendi üzerine aldığı, metinde kaydedilmiştir¹⁴².

Bu kısa kayıttan sonra metinde Sultanaşah İshak b. Kavurt'un *Kirman*'da öldüğü, annesinin armağanlar, güzel şeyler ve paralarla sultana geldiği, sultanın, ona izzet ve ikramda bulunduğu ve Sultanaşah'ın kardeşini onun yerine atadığı kaydedilmiştir¹⁴³.

Bu kayıttan sonra da metinde, sultan Melikşah-vezir Nizamülmülk anlaşmazlığı hakkında "Bunun Nedeninin Zikri" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

Divanü'r-Resâil kâtibi Ebu'l-Mehasin Ebu'r-Rıza, sultan Melikşah'ı çok sevmiş, ona çok yakınlık göstermiş, bu nedenle de kendisi hakkında güvence vermiş, öyleki bütün görevlerinde bağımsız bir konuma gelmiş, dolayısıyla da vezir Nizamülmülk'ü âdeta dışlamış gibiydi, ona ayrıca dil de uzatıyor, hattâ sultana izin verdiği takdirde Nizamülmülk'ü 1 milyon altın, oğlu Ebu'r-Rıza'yı 500 bin altın ve *Müstevfi Şerefü'l-mülk Ebû Sa'd*'a aynı miktarı (500 bin altın) hazineye ödemek zorunda bırakacağını bildirdi. Bunu haber alan Nizamülmülk, büyük bir şölen düzenleyip sultanı da davet etti. Bu arada Nizamülmülk, *Türk* askerlerini (Gulam, memlük) atlarına bindirip hazırlamıştı; bunlar, bin kişiden fazla olup üzerlerinde, silâhları, yükleri, halat ve çadırları vardı. Yemek yenince sultanla yalnız kalan Nizamülmülk, ona "Ey sultan, ben senin parandan (*Devlet Hazinesi*) aldığım ancak onda bir miktarı, şu gördüğün askerlere sarfediyorum. Onların elbiseleri için her yıl 200 bin altın gerekiyor. Bu askerler, senin devletinin düşmanlarına karşı savaşıyorlar. Eğer ben, onların ihtiyaçları olan parayı onlara, ben kendimden vermezsem o takdirde sen, kendi *Hazine*'nden vermen gerekecektir. Bu askerleri, at, silah, çadır ve denkleleriyle birlikte toplamış bulunuyorum. Şu gördüğün hâciblerden birisine 'Benim aldığım onda bir miktar parayı askerlere safetmesini' emret, o zaman ben, büyük, tehlikeli ve risk dolu bu görevden kurtulup rahatlamış olacağım. Bütün bunlarla birlikte ben, dedene (Çağrı Bey) ve babana (Alp Arslan) hizmette bulundum, yani sizin devletinizin hizmetinde yaşlandım. Tanrı'ya ant olsun ki ben, senin bana karşı olan tutum ve davranışlarından tedirginim ve senin etkisi altında kaldığın şeyin sonucundan korku ve endişe içindeyim" dedi ve daha sonra da sultanın gözünü doyuracak kadar mücevher, para ve mallar takdim etti ve "Kendisi hakkında dedi-kodu yapanlardan pek çok para alacağı" hususunda ona güvence verdi. Bunun üzerine sultan, ona, cereyan eden olaylar (dedi-kodu) hakkında bilgi verdi ve kendisine olan güveni nedeniyle de ant içti. Daha sonra da sultan, Ebu'l-Mehasin ve öteki ilgili kimseleri yakalatıp hapse attırdı, bir süre sonra *Sâve* kalesine gönderdiği Ebu'l-Mehasin'in iki gözü pıçakla oyularak kendisine getirildi ve "Bunların kendi gözü önünde av köpeklerine atılmasını" emretti ve bu emir yerine getirilince köpekler de onları yediler. Nizamülmülk, Ebu'l-Mehasin yüzünden çıkan bu olayları, mülklerin akdi hususunda *Dârü'l-Hilâfe*'den gelen bir *Hâdim*'e bağladı; çünkü bu *Hâdim*, halifeden Ebu'l-Mehasin'e özel olarak gönderilen ve içinde bir *divit*'in de bulunduğu bir *hil'ati* onunla buluşup takdim etmişti; zira halife, Cüheyr oğullarına yardım ve iyilik yapması nedeniyle Nizamülmülk'ten yüz çevirmişti¹⁴⁴.

¹⁴² Krş. İ. Kafesoğlu, a. g. e., s. 169.

¹⁴³ Bu konuda bk. E. Merçil, a. g. e. s. 74-75.

¹⁴⁴ Bu konuda metinde verilen bu bilgileri krş. İ. Kafesoğlu, a. g. e. n. s. 197-98; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s.

Sultan Melikşah-Nizam ülmlük arasındaki geçici bir gerginlik hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, *Diyarbakir* bölgesinin *Selçuklu devleti* sınırları içine alınması hususunda, daha önce verilen ilk bilgileri kısmen tamamlayıcı nitelikte şu kayıt yer almıştır:

Sâduddevle Gevherâyin,¹⁴⁵ *Diyarbakir* bölgesinin fethinde, Fahrüddeve İbn Cüheyr'e yardım için katılmak amacıyla *Bağdat*'a gelmişti. Fakat İbn Cüheyr'in düşmanları, bu fetihle ona katılıp yardım edeceği için Gevherâyin'i suçladılar ve özellikle "Halifenin, İbn Cüheyr'in *Bağdat*'tan ayrılışına çok memnun olduğunu" ona bildirdiler. Bu durum, vezir Nizam ülmlük'e bildirilince o, İbn Cüheyr'i *İsfahan*'a çağırdı. Burada da Nizam ülmlük, İbn Mezyed ve Ebû Firâs b. Verram'a da mektup gönderip "Gevherâyin'in kumandasındaki askerlerle birlikte İbn Cüheyr'e yardıma gitmelerini" bildirdi, onlar da derhal bu emri yerine getirdiler. Öte yandan Müslim b. Kureyş, İbn Mervan'a yardım amacıyla asker toplayıp harekete geçti ve *Meyyâfarikin* yakınlarında bulunan *Hadibe* (بی‌دح)'ye gelerek konakladı ve sultana "Bunlar (İbn Mezyed ve Ebû Firâs) bizim düşmanlarımızdır; onlar, bize ait memleketleri ne zaman istilâya gitmişlerse işte o zaman buralarda fitne, fesat ve huzursuzluklar ortaya çıkmıştır; fakat İbn Mervan, itaatli ve söz dinleyen bir kulunuzdur ve biz, her istediğimiz zaman o, bize para da gönderiyor" kapsamlı bir mektup yazıp gönderdi. Bu kayıttan sonra da metinde, "Fahrüddeve b. Cüheyr'in *Ahlat* ve kalesini ele geçirip İbn Mervan'ın buradaki adamlarını yakalattığı" haberinin *Bağdat*'a ulaştığı (Zülhicce=Nisan/Mayıs 1084) belirtilmiştir¹⁴⁶.

Bu yılın son olayı olarak metinde, şu ilginç bilgiler yer almaktadır:

Bu yılda, hiç görülüp alışılmamış ölçüde bir güven ortamı ve ucuzluk olmuştu. Bunun sonucunda, *Ceyhun* ırmağı bölgesinden *Suriye* ve denize (Doğu-Akdeniz) değin kervan kafileleri yalnız, ya da birlikte, beraberlerinde hiçbir koruyucu ve buna benzer hiç kimse olmaksızın pek çok mal ve paralarla gidip geldiler ve hiç bir kimseden devenin ayağının bağlandığı bir ip bile alınmadı, fiyatlar da ucuzladı. *Meselâ Bağdat*'ta bir kârre (ölçek) buğday 10 altına (Dinar), bir kârreden sonraki miktar 80 altına, arpa ise 50 kârreden sonraki miktarı 5 altına, etin 80 rıtlı, 1 altına, 100 rıtlı balık, 3 kırat'a satılıyordu, meyveler de aynı şekilde ucuz idi. *Hille* kentinde bir köylü, çocuğunun gözüne sürme çektirmek için bir kârre arpayı satmaya götürmüştü, fakat kimse almamış, bunun üzerine köylü, "çocuğunun gözüne sürme çektirmeye bile yetmeyen bu arpayı ne yapayım" diyerek arpayı ırmağa dökmüştü¹⁴⁷.

477 (1084/85) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, Tutuş'un, *Dımaşk*'tan İbn Mülâib'e ait olan *Antartûs* (*Tartûs*, *Tortosa*)'a gelip bir süre kuşattıktan sonra ele geçirdiği ve belli bir miktar para karşılığında da şehri *Trablus* hâkimi Celâl ülmlük İbn Ammar'a verdiği, daha sonra da *Dımaşk*'a döndüğü haberinin *Bağdat*'a gelmesini oluşturmaktadır¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Gevherâyin, bu sırada *Irak Acemi* bölgesi (*Zaganos* dağlarının doğu bölgesi) *Selçuklu Genel Komutanı* idi.

¹⁴⁶ *Diyarbakir* bölgesinin *Selçuklu* sınırlarına alınması olayı ile ilgili kayıtların bitiminden sonra, bu konuda bibliyografya verilecek ve değerlendirme yapılacaktır.

¹⁴⁷ Hiçbir ilgili araştırmaya yansımamış olan bu ilginç durum, *Büyük Selçuklu Devleti*'nin ülke sınırları içinde tam anlamıyla bir güven, huzur ve ekonomik iyilik oluşturduğunu açıkça göstermektedir.

¹⁴⁸ Bu konuda A. Sevim a.g.e., s. 104.

Bu kayıttan sonra metinde, hacıların Humar tekin el-Hasbanî ile birlikte sağ-salim Mekke'ye ulaştıkları (Safer= Haziran/ Temmuz 1084) ve Humar tekin'in iyi bir insan olduğunu söyledikleri belirtilmiştir.

Bu çok kısa kayıttan sonra da *Diyarbakir* bölgesinin fethi sırasında Fahruddevle ile Müslim b. Kureyş arasında, *Âmid* kapısında cereyan eden (Rebiülevvel ortaları= Temmuz 1084 sonları) bir olay hakkında, "Bunun Nedeninin Zikri" başlığı altında metinde şu bilgiler verilmiştir:

Fahruddevle İbn Cüheyr, fetih amacıyla *Diyarbakir*'e gittikten sonra ona "Müslim'in kendisine karşı harekete geçip engel olacağı" haberi ulaştırıldı. Bunun üzerine İbn Cüheyr, sultana bir mektup yazıp "Müslim'i buradan uzaklaştırabilmek için kendisine asker göndermesi" isteğinde bulundu. Onun bu isteği üzerine sultan, Artuk Bey'e "Bütün *Türkmen* ve *Arap* kuvvetleriyle birlikte derhal İbn Cüheyr'e yardıma gitmesini" emretti, o da sultanın bu buyruğunu vakit geçirmeden yerine getirdi. Öte yandan Müslim'in kendisine karşı harekete geçmesi üzerine İbn Cüheyr de Artuk Bey'den "Bütün *Türkmen* kuvvetleriyle birlikte kendisine gelmesini" istedi, o da derhal ona geldi. Çok geçmeden Artuk Bey ve İbn Cüheyr, Müslim'e "Kendi memleketine dönmesini" bildirdiler, buna karşılık o, "Siz, bir merhale geri çekilin, ben de gece memleketime döneyim" dedi; fakat Artuk Bey, Müslim'in bu önerisini "Ben, sultanın bayraklarını asla geri çekmem" diyerek kabul etmedi. Bu arada *Türkmenler*, cereyan eden olayları öğrendikleri zaman "Biz, uzak memleketlerden yağma amacıyla buralara geldik, onlar ise barış yapmak için acele ediyorlar" dediler ve gece yarısı, Artuk Bey'e hiç haber vermeksizin atlarına binip Müslim'in *Araplarına* karşı harekete geçtiler; *Türkmenler*, *Araplardan* iki kat çok idi ve hiçbir çarpışma yapmadan onları kuşattılar. Bu durum karşısında Müslim, kaçacak bir yol bulamadı, bu nedenle *Âmid*'e yöneldi ve İbn Mervan da bir miktar askeriyle onu izledi, çok geçmeden de birlikte *Âmid*'e girip burada bir gün, bir gece kaldılar ve ne yiyecek bir yemek, ne de içecek bir su bulabildiler, aynı şekilde atları da aç ve susuz kalmıştı. Öte yandan İbn Cüheyr ve Artuk Bey, onları öğleye değin gözetleyip kontrol altında tuttular. Fakat bu arada *Türkmenler*, onların kondukları yerlere saldırdılar, çok sayıdaki mal ve hayvanlarını ele geçirdiler, kadınlarını yakalayıp tecavüz ettiler, ele geçirdikleri *Arap* emirlerini bağlayıp parayla sattılar; onlar, ayrıca *Arapların* 10 bin adet kargılarını alıp yemek kazanlarının altına atarak yaktılar. Bu arada pek çok *Arap* kadını da tutsak alınmıştı. Şimdiye değin *Arapların* başına hiç böyle bir olay gelmemişti. Bu yağma nedeniyle iyi bir at, 1, ya da 2 altına bile alıcı bulamıyordu. Öte yandan Müslim, Artuk Bey'e haber gönderip "Seni, kalbimde işte böyle bir gün için yani bana iyilik yaparsın diye sakladım. Elbette sen de bana böyle bir günde iyilik yapmak istersin; bu nedenle senin, bana iyilik yapmanı bekliyorum ve istiyorum" dedi ve ona, "Arzu ettiği miktarda para vereceğini" bildirdi, Artuk Bey de ona olumlu bir cevap gönderdi. Öte yandan İbn Cüheyr, Artuk Bey'e haber gönderip "*Ukayoğullarının* bütün mal varlıkları *Türkmenlerin* ellerinde bulunuyor, onları toplayıp sultana göndermen gerekiyor. Bu insandan, yani Müslim b. Kureyş'ten sen sorumlusun ve onu *Âmid* kalesinden indirip dışarı çıkarmalısın. Sen *Mısır*'a değin uzanan topraklara sahip olmuş bir kimsesin"¹⁴⁹ dedi. Artuk Bey de ona "Bana yaptığın bu öneri, az, ya da çok bir şekilde sultan tarafından sana gönderilen bir buyruk değildir. Ben savaş adamıyım. Biz, tutsak aldığımız kimselerle birlikte kalmak, ya da onları hapsedmek, bizim töremiz değildir; biz, onları ya satar, ya da salıveririz" cevabını

¹⁴⁹ Metindeki bu ifadenin Artuk Bey'in Tutuş tarafından Kudüs ve çevresi valiliğine atanmış bulunmasıyla ilgili olması mümkündür.

gönderdi. Esasında Artuk Bey'in sultana olan niyet ve fikri pek iyi değildi, bunu anlayan İbn Cüheyir, Artuk Bey'e haber gönderip "Sultan, beni beraberimde askerî kuvvet olduğu halde, *şihne* olarak *Diyarbakir*'e gönderdi. Bu askerler, *Âmid*'e karşı bir konuma geçerek sultanın uygun gördüğü işleri (emirleri) yerine getiriyorlar" dedi. Onun bu sözlerine sonderecede kızan Artuk Bey, derhal *Âmid* önlerindeki *Selçuklu* ordusundan, *Türkmenlerin Arapları* tutsak alıp yağmalamalarından üç gün sonra ayrıldı, *Türkmenlerin* büyük bir bölümü de kendisiyle birlikte gitti. İbn Cüheyir ise beraberindeki kuvvetlerle *Âmid*'den ayrılıp *Meyyâfarikin (Silvan)*'e yürüdü; çünkü o ve beraberindeki kuvvetler, Artuk Bey'in ayrılması nedeniyle *Âmid* önlerinde kalabilecek güç ve kuvvete sahip değillerdi. Böylece *Selçuklu* kuvvetlerinin çekilmesi üzerine Müslim, Rebiülevvel'in bitimine 9 gün kala pazar günü (29 Temmuz 1085 Pazartesi) *Âmid*'den çıkarak *Rakka*'ya gitti ve vereceği hususunda sözveride bulunduğu paradan daha çoğunu Artuk Bey'e gönderdi. Öte yandan İbn Cüheyir, yöneldiği *Silvan*'ı kuşatıp sıkıştırılmayı sürdürmekte idi, bu nedenle kentte pahalılık sonderecede çok artmıştı; bu durumu yakından izleyen İbn Cüheyir, *Silvan* ve hattâ *Âmid* halkına "Kent kapılarını açmaları" hususunda haberler gönderdi; halk da kent kapılarını açmak üzereydi ki, İbn Mervan, bunu haber aldı ve kapıları açmak üzere olan kimseleri yakalattı; böylece de İbn Cüheyir'in bu girişimi başarılı olamadı. Bu durum karşısında İbn Cüheyir *Ahlat*'a gitti, beraberinde bulunan kuvvetler de *Irak*'a döndüler. Çok geçmeden başarısız bir durumu düşen İbn Cüheyir, sultan Melikşah'a mektup yazıp Artuk Bey'i şikâyet etti ve cereyan eden olayları anlattı ve özellikle "Müslim'in *Âmid*'de kuşatılmış bir durumda iken ve yakalanmasının da bir an meselesi iken Artuk Bey'in olumsuz tutum ve davranışları yüzünden bunun gerçekleşemediğini" bildirdi. Bunun üzerine sultan, Amîdüddeve'yi *Cezire*'ye gönderip "Müslim'i yakalamasını" emretti, ayrıca *Haleb* ve *Rahbe* kentlerinin yönetimlerini de kendisine verdi; sultan, ayrıca *Hâcip Humartekin Sava*b ile *Türkmenlerden* bir grubu, onunla birlikte gitmekle görevlendirdi; Artuk Bey'e de "Sultanla uyum içinde olması" hususunda bir mektup yazıldı. Sultan, *İsfahan*'dan ayrıldıktan bir süre sonra yolda, Müslim'in *Âmid*'deki kuşatmadan kurtulduğunu, İbn Cüheyir'den aldığı haberle öğrendi, bunun üzerine de Müslim'in yönetiminde bulunan *Musul*'a yürümek amacıyla harekete geçti; bu sırada Artuk Bey de *Sincar*'dan *Musul*'a gitmekte idi. O, yolda *Dakûka*'da¹⁵⁰ hastalanmış olan Amîdüddeve'ye rastladı, her ikisi birlikte *Musul* hizasında bir yerde konakladılar. Bu arada Amîdüddeve, *Musul* halkına haber gönderip "Sultan için kent kapısını açmalarını ve ona itaatte bulunmalarını" bildirdi; halk da ona "Sultan buraya gelecek olursa kenti ona teslim ederiz" cevabını verdiler. Bir süre sonra sultanın gelmesi üzerine Müslim'in nâibleri, sultana gidip "Bizim emîrimiz (Yani Müslim), sizin yüzünüze kent kapısını kapatmamamızı bize emretti" dediler. Bu sözlere hayret eden sultan, halka güvence verip *Musul*'a girdi ve burada birkaç gün kaldı.

Diyarbakir bölgesinin fethi, sultan, Artuk Bey, İbn Cüheyir ve Müslim ilişkileri hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, *Hâcip Serhenk Savtekin*'in öldüğü (Cumadelevvel = Eylül/Ekim 1084) ve geride küçük bir köy (ya da arazi), silah ve mallardan başka 1 milyon altın ile 9 bini *Rumî* ipekten yapılmış 15 bin giysi, 5 bin at, 1000 deve ve 3000 baş koyun bıraktığı, kaydedilmiştir¹⁵¹.

Serhenk Savtekin hakkında verilen bu kısa bilgiden sonra metinde, sultan Melikşah'ın *Musul*'da bulunduğu sırada, kendisine kardeşi *Tekeş*'in durumu hakkında bir

¹⁵⁰ *Bağdat-Erbil* arasında ünlü bir kent (Yakut, II, 581).

¹⁵¹ *Savtekin* hakkındaki bu kısa, fakat ilginç bilgi, ilgili araştırmalara yansımamıştır.

haberini ulaştığı, bu arada Müslim'in Musul'a geldiği, sultanın, bunu, *Rahbe*'nin karşı tarafında konaklamış bulunan Ebû Bekir b. Nizamülmülk'e bildirdiği, böylece kendisine güven duyulan Müslim'in sultana getirildiği, sultanın ona *hil'at* verip *Musul Emîrliği*'ne iade ettiği, daha sonra da *İsfahan*'a döndüğü (24 Receb=26 Kasım 1084), kaydedilmiştir¹⁵².

Müslim'in durumu hakkındaki bu kısa kayıttan sonra *Türkiye Selçuklu* hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman'ın *İznik*'i fethi hakkında metinde, şu bilgiler yer almaktadır:

Kutalmışoğlu Süleymanşah, bir kıyı kenti olup *Antakya*'ya benzeyen *Nikîa* (*İznik*)'yı fethetti (Receb sonları= Aralık 1084)¹⁵³; ayrıca o *Tarsus*'tan sonraki bütün yerleri de yani *Ezene* (*Adana*), *Masîsa* (*Misis*) ve *Aynu Zarba* (*Anazarba*)'yı fethetti. *Philaretos*, *Bizans* imparatorundan *Antakya* yönetimini almıştı. *Philaretos*, çok kötü ahlaklı birisi olup mal sahiplerinden büyük bölümünü öldürmüştü, hattâ kendi oğlunu bile yakalayıp hapse atmıştı. Bu nedenle oğlu, Süleyman'a mektup gönderip "Belirleyecekleri bir gecede kentin kendisine teslim edileceği" hususunda sözveride bulundu. Bunun üzerine Süleyman, *Türkmenler*den bir grup kuvvetle geldi ve kent kapısını kendisine açtı, o da kuvvetleriyle içeri girdi ve kentteki mal ve paralara el koydu ve ayrıca kaleyi ve içinde, mücevher para ve mallar bulunan kent kilisesini de ele geçirdi. Bu sıralarda *Philaretos*, *Antakya*'ya bağlı bir yöreye gitmiş bulunuyordu. Süleyman, kentte emanet niteliğindeki tarihî şeylere hiç dokunmadı ve daha sonra da askerlerine yüksek seslerle ilân ettirerek "*Hristiyanlardan* hiçbir kimseye saldırıda bulunmamalarını ve hiç kimsenin evine girip kalmamalarını" bildirdi. Böylece kentte hiç kimsenin bir dirhem parası dahi alınmadı, bu nedenle *Hristiyanlar*, onu çok sevip saydılar, böylece Süleyman'ın âdil tutum, davranışları ve uyguladığı siyaseti, halk arasında yayılıp takdir edildi. Daha sonra Süleyman, *Antakya*'yı imar ettirdi, böylece kent, öteki bütün kentlerden daha iyi bir duruma gelmiş oldu. Öte yandan *Antakya*'nın Süleyman tarafından ele geçirildiğini haber alan Müslim, savunma amacıyla *Haleb*'e 2 bin atlı kuvveti sevketti ve Süleyman'a da haber gönderip "*Antakya* kentinin her yıl sultana para ödeme zorunluluğu vardır. Eğer sen de sultana itaat ile tâbi isen bu kez o parayı sen bana gönder, yok eğer sultana âsi bir konumda isen bunu, bana bildir" dedi. Bunun üzerine Süleyman, ona, "Ben bilâkis sultana itaat ile buyruğunu dinlerim; ayrıca da *Antakya*'nın fethini ve *Devlet Hazinesi*'ne para göndermem hususunu sultana yazıp haber verdim. Ancak daha önceki *Antakya* hâkiminden *cizye* olarak para alınıyordu; halbuki biz, *Müslümanlar* ve sultanın ordusuna mensubuz" kapsamlı bir cevap gönderdi. Bunun üzerine Müslim, Süleyman'a, *Haleb*'teki nâibi İbnü'l-hulzûn ile gönderdiği bir mektupta "Biz, başka şey tanımıyoruz ve bilmeyiz, yalnızca para istiyoruz" dedi. Buna sonderede kızan Süleyman, asker sevk edip *Menbic* ve *Maare*'ye değin *Haleb* yörelerini yağma ettirip tutsaklar aldırdı, ayrıca çok sayıda deve, binek hayvanı ve büyük baş hayvan ele geçirdi. Bunun üzerine malları yağma edilmiş olan kimseler, şikâyet amacıyla Süleyman'a geldiler, o da bu yağma olayı nedeniyle onlardan özür diledi ve "Bu *Müslümanlar*ı yağma olayı, bizim töremiz değildir, ancak sizin emîriniz, beni kâfir yerine koyduğu için bu yağma yapıldı" dedi, daha sonra da "Yağma edilen şeylerin, sahiplerine verilmesini" emretti. Bunun üzerine yağma edilen malların bir bölümü sahiplerine geri verildi, geri kalanlar için de ilgililere para ödenmesi kararlaştırıldı. Söylendiğine göre, her hayvan için bir altın, ya da bir dirhem verilmiştir. Bu durum kendisine bildirilen Müslim, bulunduğunda *Kâbüssiyye*'den *Haleb*'e geldi, çünkü *Haleb*, onun *Âmid*'de başına gelen olaylar ne-

¹⁵² Bu konuda bk. İ. Kafesoğlu, a. g. e., s. 56-57; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 105.

¹⁵³ *İznik*'in fethinin *Azîmî Tarihi*'nde [(Yay. A. Sevim (Ankara 1988), s. 21] 1075 yılında olduğu kaydedilmiştir; ayrıca bk. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul 1971), s. 685.

deniyle askerler ve ağırlıklarının saklandığı bir yer konumunda idi. İşte bu sıralarda *Haleb*'deki *Ahdâs* komutanı İbn ü'l Hu teytî el-Hâşimî ile şehirde koruma amacıyla oturmakta olan Müslim'in kardeşi Ali arasında anlaşmazlık çıkmıştı; bu nedenle İbn ü'l Hu teytî, Müslim'e bir mektup gönderip kardeşini şikâyetinde bulundu. O, bu mektubunda özellikle şunları belirtti: "Süleyman'ın *Antakya*'da halka âdil ve insafı davrandığı haberi, *Haleb*'de yayılmış durumdadır. Korkarım ki *Haleb* halkının da haber gönderip kentin kendisine teslimi hususunu ona bildirirler." Bunun üzerine Müslim, kardeşini yakalatıp tutuklattı ve ondan 10 bin altın aldı. Bu arada Hu teytî de aynı şekilde onun adamlarını yakalatıp tutuklattı; böylece kalbi rahatlayan Müslim, yine de kendini güvencede görmediği için ele geçirilmesi pek mümkün olmayan *Ebû Kubeys* adında bir kale satın alarak mal ve yiyecek maddelerini oraya nakletti. Fakat kendisi bu yıl içinde öldürüldü¹⁵⁴.

Kuzey-Suriye olayları ve *Antakya*'nın Süleyman'ın tarafından fethi hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, Tekiş'in ikinci isyanı hakkında şu kayıtlar yer almaktadır:

Musul'da bulunan Sultan Melikşah, kardeşi Tekiş'in isyan haberini alır almaz az bir kuvvetle sonderecede süratli bir şekilde *Nişabur*'a yöneldi, asıl ordu daha sonra kendisine ulaştı. Bu arada sultan, kardeşi Tekiş'in, kendisinin *Suriye* sorunlarıyla meşgul olmasını fırsat bilerek *Merv* ve öteki memleketlerde fitne ve fesat çıkaran hareket ve davranışlarda bulunduğunu, bu cümleden alarak *Merv* kentinin ilerigelenlerini tutuklatıp onların mal ve paralarına elkoyduğunu gördü. Çok geçmeden iki tarafın öncü kuvvetleri, savaşa tutuştular ve sonunda bir kısım askerinin tutsak alınması üzerine Tekiş, kalesine (*Venenc*) çekildi; sultan da alınan tutsakları bağlatıp *İsfahan*'a gönderdi, kendisi de onların arkasından *İsfahan*'a gitti, bu arada da Tekiş'in nâiblerinden almak üzere, *Tirmiz*'e birisini gönderdi; sultan, ayrıca *Gazne* hâkimi İbrahîm b. Mesut'a haber gönderip "Kardeşimle neler yaptın, yani ona güya bir tür iyilik yapıp bana karşı isyan ettirdin. Ben, onu kuşatıp etkisiz bir konuma getirdim. Bu nedenle onun, senin memleketinden başka hiçbir yerden yiyecek alacak imkanı kalmamıştır. Eğer sen, ona yiyecek verilmesi hususunda engel olursan, yani ona yiyecek vermezsen o takdirde senden beklediğim gerçekleşir, yok eğer ona yiyecek verme hususunda yardım edersen aramızdaki antlaşmayı bozmuş olursun" dedi. Bunun üzerine İbrahîm, sultana haber gönderip özür diledi ve kardeşiyle aralarını bulup düzeltme hususunda aracı olacağını, üstü kapalı da olsa bildirdi ve derhal *Hacip* ve emîrlerden oluşan bir heyeti, sultanın kuşatıp sıkıştırmakta olduğu Tekiş'in bulunduğu kaleye gönderdi. Sultanın kuvvetleri, sayılamayacak ölçüde çok olan Tekiş'in at, deve, hayvan ve askerlerine karşı saldırıya geçip hepsini ele geçirdiler, buraya yakın yerde sarhoş bir durumda olan Tekiş, kaçıp kurtulmayı başardı.

Tekiş'in isyanı hakkında verilen bu bilgilerden sonra bu konuda, Gassu'nî'nin *Muhammed b. Hilâl*'den naklen "Muhammed b. Hilâl Diyor Ki" başlığı altında, metinde şu bilgiler yer almaktadır:

Sultan, *Musul*'da bulunduğu sıralarda, Tekiş hakkında kendisine şu haberler geldi: Tekiş, *Mervürüd*'a¹⁵⁵ gelip kenti tahrip ile halkının mallarını yağmalattı ve buradan *Mervüşşâhican*'a¹⁵⁶ geldi ve halkına hile yapıp hoş görünmesi üzerine halk da kent kapısını kendisine açtı. Şehri giren Tekiş, burada üç gün süreyle halkın mal ve paralarını yağma ve kadın-

¹⁵⁴ *Antakya*'nın Süleyman'ın tarafından fethi ve *Kuzey-Suriye* olayları hakkında en ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a. g. e., s. 107 vd.

¹⁵⁵ *Mervürüz* imlâsıyla da yazılan *Horasan*'ın ünlü bir şehri olan *Mervüşşâhican*'a yakın bulunan bir kent (Yakut, IV, 506, 507).

¹⁵⁶ a.g.e., göst. yer.

lara da tecavüz ettirdi. T e k i ş ve adamları, kent *Ulu Camii*'nde *Ramazan*'da gündüz, içki içtiler ve kafirlerin bile hoş görmeyeceği kötü işler yaptılar. Özellikle T e k i ş , mal sahiplerinin mallarına elkoydu ve kenti tahrip ettirdi. Daha sonra o, sultanın nâibi M e s u t b . Y â h ı z e t - T ü r k m a n î 'nin bulunduğu *Serahs*'a yöneldi. Esasında T e k i ş , kendisini birkaç kez bozguna uğratan M e s u t 'a çok kızgındı. Bunun üzerine M e s u t , sonderecede sağlamlığı nedeniyle erişilemeyen kent kalesine çıkıp savunmaya çekildi. Kaleyi günlerce kuşatan T e k i ş , M e s u t 'a hileli haberler gönderdi, M e s u t da ona "Güya sen sultana ait bayrakları açıyor-sun" cevabını verdi. Bunun üzerine T e k i ş , kale surlarına karşı mancınıklar kurdurup savaşmaya başladı; fakat bu arada "Sultanın *Rey* kentine geldiği ve T e k i ş 'in yaptıklarını öğrendiği" haberleri geldi. Çok geçmeden ordu komutanları, sultana gelerek "Orduyu T e k i ş 'e karşı, *Hâsların* komutasında önden gönderip kendisinin de arkadan bizzat harekete geçmesini" bildirdiler. Bunun üzerine davullar, camuzlara yükletildi; bunlar 6 günde *Nişabur*'a ulaştılar. Bu arada da sultan, M e s u t 'a mektup yazıp "Davul sesini falan vakitte duyunca davulların önüne askerlerinle çık, biz de onların arkasından geliyoruz" dedi. İşte bu sırada T e k i ş 'in öncüleri, sultanın bu mektubunu M e s u t 'a getiren casusu yakalayıp T e k i ş 'in getirdiler. Mektubun kapsamına vâkıf olan T e k i ş , korku ve dehşete kapılarak alabildiği kadar öteberileni topladı, geri kalan pek çok şeyleri de ateşe verip derhal kaleden ayrılarak *Merv*'e geldi, fakat halk, kent kapısını yüzüne kapatarak onunla savaşmaya başladılar ve burada bıraktığı bir kısım askerlerini öldürdüler. Bu sıralarda emîr B o z a n 'ın komutasındaki öncü kuvvetleri *Serahs*'a ulaştı, M e s u t b . Y â h ı z da gelip bu kuvvetlere katıldı. Bütün bu kuvvetler, T e k i ş 'in peşine düştüler ve ilerleyerek onu gözetlemeye başladılar, fakat ona karşı hemen bir saldırıya geçmediler. Öte yandan *Belh*'e ulaşan T e k i ş , mal ve zahirelerini almak amacıyla burada ikamete başladı, fakat bu arada sultan da buraya yaklaşmıştı. Bunun üzerine o, *Venenc* kalesine çıktı ise de sultanın kendisini izlemesi nedeniyle buradan ayrılarak yakın bir yerdeki yemyeşil bir otağa gelip geçici olarak kalede bulunduğu belli olmasın diye konakladı, buraya sahipleri, hayvanlarını salmışlardı, A r t u k B e y de işte bu insanlarla birlikte bulunuyordu. T e k i ş , buradaki dar bir geçide kuvvet yerleştirdi ve emîrlerini de kuvvetleriyle kalenin çevresine dağıttı. Öte yandan sultan da atına binip o dar geçidi yurarıdan görebilen bir dağın tepesine çıktı ve buradan, T e k i ş 'in bulunduğu yere ulaşılabilmesi kuvvetle muhtemel olan bir yer görüp tespit etti. Bu arada *Gazne* hâkiminin elçisi, T e k i ş 'i başışlanası için sultana gelmişti. Sultan, ona "Biz, şu an bulunduğumuz bu konumdan vazgeçip çekilecek olursak bu kez size karşı harekete geçeriz; çünkü senin emîrin, T e k i ş 'i bize karşı ayaklanmaya teşvik etti" dedi. Bunun üzerine elçi, "Benim emîrim diyor ki "Ben, sen sultanla aramızda olan ahde, *Gazne*'den vazgeçip halkını ve mallarını *Hindistan*'a nakletmek zorunda kalsam da, sadık bulunuyorum ve bu ahdi sürdürüyorum. Sana karşı çıkıp seninle savaşmaktan T a n r ı beni korusun, bu hususta T a n r ı 'ya sığınırım. Aksine ben, sana itaat etmek suretiyle kalbindeki, benim hakkımda olan olumsuz şeyler ortadan kakar". Bunun üzerine sultan, elçiye "Biz bu cahil köle için ahd hususuna emîrinizin karışmasını istemeyiz ve bunu bertaraf ederiz; T e k i ş için de emîrinizle dostluk ve yakınlığımızı bozmayı yeğlemeyiz" dedi. Öte yandan T e k i ş 'in ordusunda kaynaşmalar olup işler karıştı, çünkü onlar, nerdeyse yok olma durumuna düştüler, bu nedenle de T e k i ş 'e karşı niyetlerini değiştirdiler. Bu durumu anlayan T e k i ş , esasında hile yapmak, fakat görünüşte ise iyi ve hoş görünmek amacıyla sultana bir elçi gönderdi. Bu elçi, önce N i z a m ü l m ü l k , sonra da sultanın yanına geldi. Sultan, ona "Sizden (Yani T e k i ş 'ten) bir elçinin, ya da bir mektubun *Gazne* hükümdarına gitmesinden korkup çekindiniz ve sizin hakkınızda hiçbir kimse ona hitap etmeye cesaret edemez" dedi. Bunun üzerine elçi, N i z a m ü l m ü l k 'e "T e k i ş bütün yetkilerini sana vermiş ve işlerinin yürütülmesini sana bırakmıştır" dedi ve T e k i ş 'in sözlerini aynen nakletti: "T e k i ş , eğer sen uygun görürsen ben, sultandan

bana bir güven geldikten sonra, gider ve kendimi sultanın önüne atarım ve elimde bulunan kaleleri de ona teslim ederim; çünkü bu kaleler, aramızda vahşet ve kötülüğe neden oluyor ve dediklerimi ben kesinlikle yerine getiririm." Bunun üzerine N i z a m ü l m ü l k , sultanın yanına girdi ve elçiyi haber verdi, sultan da ona şunları söyledi: "Benim yanımda şu an T e k i ş 'in emirlerden birisi var, bu bize yeterli bir durumdur. Eğer T e k i ş , kendi memleketinde oturmak isterse o taktirde işler, yoluna girip sonuca ulaşılır ve kaleler de kendisine verilir, böylece ona lütuf ve ihsan, daha da artırılır ve istediği şey hususunda bana ant içtikten ve senin ve benim tarafımdan istediği şeye güven duyulduktan sonra benim huzuruma alınır, yok eğer huzura gelmekten korkup çekinirse o zaman ben, ona kendi ülkemizden başka bir yer veririm ve elinde bulunan kaleleri bize teslim edip verdiğim o yere gidinceye değin ona yolu açarım. Eğer o, *Toharistan*'ı isterse orayı da ona veririm. Benim bundan başka ona hiçbir söz ve cevabım yoktur. Bunu, T e k i ş 'in elçisine bildir ve ona, 'Bu hususların birisinden dönecek olursa onun boynunu vururum' de!" Bu sıralarda bir rastlantı eseri olarak sultanın emirlerden birisi, içinde, kapıya yakın bir saray bulunan kalenin alt tarafındaki patika yoldan giderken T e k i ş 'in, sarayın içinde sarhoş bir durumda bulunduğunu gördü ve T e k i ş 'e saldırdı ise de adamları onu koruyup kurtardılar; bunun üzerine T e k i ş , yukarıya kaleye çıktı. Çok geçmeden T e k i ş 'in sultana gönderdiği elçi, bir süre sonra yeniden geldi ve ona "Ne için geldin?" denilince o da "Sultanın T e k i ş için rızasını almaya geldim" dedi. Bunun üzerine N i z a m ü l m ü l k , süratle giderek elçinin elini tutup sultana götürdü. Sultan, onu görünce "Ne için geldin?" deyince elçi, cevap olarak "Âdil melikimiz diyor ki: 'Kaleler sorununa gelince ben, onları asla teslim etmem, bununla birlikte ben, dağın tepesinde olurum, sen de dağın öteki tepesinde olursun ve aramızda da vadi olur, böylece karşılıklı olarak konuşur ve antlaşırız. Sen, bana *Herat* kentini verir, bunun için bana H â c e - i B u z u r g (N i z a m ü l m ü l k)'u gönderir, onunla bu hususları kararlaştırırız. Ben, M ü s l i m b . K u r e y ş 'ten daha aşağı bir insan değilim'." Bunun üzerine sultan, gazaba gelip çılgına döndü ve "Elçinin boynunun vurulmasını" emretti. Bu sırada N i z a m ü l m ü l k , ayağa kalkıp yer öptü ve elçinin öldürülmemesi için sultana yalvarıp yakardı. Bu durum, N i z a m ü l m ü l k'e çok zor geldi ve acı verdi, çünkü o, bu sorunu, sultan *İçki Meclisi*'nde iken acele olarak ona götürüp arz etmişti. N i z a m ü l m ü l k'ün geldiğini öğrenen sultan, âdeti olduğu üzere, ona saygısı nedeniyle "*İçki Meclisi*'nin derhal kaldırılmasını" emretti. Elçinin öldürülmemesi sorunu çözülmeyince N i z a m ü l m ü l k , buna sonderecede üzüldü. Bu arada sultan, "Askerlerin elçinin çevresini kuşatmasını, sonra da kuvvetli bir vuruşla boynunun vurulmasını" emretti. Sultanın bu emri derhal yerine getirildi, elçinin cesedi de efendisine (T e k i ş) gönderildi."¹⁵⁷

T e k i ş isyanıyla ilgili olarak verilen bu bilgilerden sonra metinde, *Diyarbakir* bölgesinin fethiyle ilgili daha önceki bilgilerin devamı niteliğinde olan şu bilgiler verilmektedir:

Meyyâfarikin (*Silvan*) emîri M a n s u r b . M e r v a n , emîr K u m a c 'ın yanına gelip oturdu. O, ertesi gün, değersiz bir at ve altın eşyalar getirip bunları sultana ait çadırlara koydu, fakat hiç kimse bunlara merak edip bakmadı bile; fakat o, buna hiç şaşmadı; M a n s u r , ayrıca H a t u n 'a da çok az olmak üzere armağanlar getirdi. Bundan henüz beş gün geçmeden o, A y a z e n - N i z a m ü l m ü l k 'e gidip ondan 1000 altın borç aldı ve aracılık yapan *İranlı* bir kadına "Kendisi için 7 bin altın karşılığında (faizle) 3 bin altın borç bulmasını" emretti. Bunun üzerine bir grup insan, ona (faizle) borç almama hususunda on yıldan beri yürürlükte olan sulta-

¹⁵⁷ *Tekiş*'in isyanı hakkında G a r s u n n i 'm e 'den naklen verilen bu kadar ayrıntılı ve ilginç bilgiler kaynaklarda yer almadığı gibi, ilgili araştırmalara da yansıtılmamıştır. Krş. İ. Kafesoğlu, a. g. e. , s. 58, 559; A. Sevim-E. Merçil, a. g. e. , s. 114-115; Türk Ansiklopedisi, "*Tekiş Şihabüddeve*" mad.

nın *tevkîlerini* gösterdiler, bu nedenle ona, hiç kimse borç para vermedi ve bu davranışı nedeniyle herkes onu sonderecede çok aşağıladı, böylece Mansur, rezil ve zelil oldu, fakat bütün bu olaylara rağmen o, bunlardan etkilenmeyip kendini, Nizamülmülk ve yakın adamlarının önüne attı. Onun bu durumu sultana sık sık arz edilince sultan, "Tekiş'in işini bitirinceye değin onun bütün memleketlerini bize vermesinden başka hiçbir çözüm yolu yoktur" dedi. Bunun üzerine Nizamülmülk, Mansur'a "İbn Cüheyri'nden senden alacağı memleketleri bize vermenden başka hiçbir çıkar yol yoktur" dedi; o da ona cevap olarak "Eğer o, benden küçük bir köy dahi alsana buna razı olmam" dedi. Bu arada da İbn Cüheyri'nin mektubu geldi. Mektupta "Dört kaleyi ele geçirmiş olduğu, *Silvan* halkının, kenti kendisine teslim edeceklerini bir mektupla bildirdikleri" yazılıydı. Bu durum karşısında İbn Mervan, "*Silvan*'ın kendisinin olması ve böylece sorunun çözülebileceğini" söyledi ve sultanla akrabalıktan söz edip "Bu hususta 60 bin altın vereceğini" de bildirdi. Bunun üzerine ona "Sen, faizle borç alıyorsun, senin altının nereden olacak" denildi. Bu hareket ve davranışları ve geri zekâlı olması nedeniyle İbn Mervan, gülünç durumlara düştü, ayıp ve kusurları böylece ortaya çıkmış oldu. Sonunda o, çadırsız, yiyeceksiz ve tek bir dirhem dahi almadan *Silvan*'dan çıkarılmış oldu.

Böylece *Silvan*'ın alınmasından sonra metinde, Kutalmışoğlu Süleyman'ın dayısı Danişmendli Gümüştekin Ahmed'in *Malatya*'yı fethettiği (Zülhicce=Mart / Nisan 1085), metinde kaydedilmiştir¹⁵⁸.

Malatya'nın fethiyle ilgili bu küçük kayıttan sonra "*Müslim b. Kureys b. Bedran*" başlığı altında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Musul, *Elcezire* ve *Haleb* hâkimi olan *Ukayloğulları* kabilesi emîri Ebû'l-Berekât Şerefüddeve Müslim, yiğit ve heybetli olup halifeler, hükümdarlar, emîrler, vezirler ve ilerigelen devlet adamları (âyan) kendisine ihtiyaç duymuşlardır. Sultan Alp Arslan, kızını onunla evlendirdi. O, sultanın adını, *Bağdat*'tan aşağı-yukarı 20 yıl hâkim olduğu *Avâsım*¹⁵⁹ ve *Suriye*'ye kadar uzanan memleketlerdeki camilerin minberlerinde okuttu. Ünlü şair İbn HaYYûs, onu bir kaside yazarak övmüştür; bu nedenle Müslim, *Musul*'u ona vermiş, şehir onun emrinde altı ay kalmış, ancak o, kente girmeden ölmüştür. "*Müslim'in Öldürülmesinin Zikri*" başlığı altında metinde, şu bilgiler verilmiştir:

Daha önce de sözkonusu ettiğimiz üzere, Kutalmışoğlu Süleyman, *Antakya*'yı fethetmiş, Müslim de ondan korkup çekinerek az bir kuvvetle *Fırat* ırmağını geçerek *Haleb*'e gelip konakladıktan sonra *Antakya*'ya yöneldi. Bunun üzerine Süleyman, *Türkmenlerin* başında olduğu halde, ona karşı harekete geçti ve çok geçmeden de yapılan savaşta, Müslim'in *Arap* kuvvetleri bozguna uğrayıp çekildiler, Müslim, ancak 4 bin *Ukayloğulları* kabilesi atlılarıyla kaldı ve ancak bu kuvvetlerle savaşı sürdürmeye çalıştı, fakat bu atlı kuvvetler, Müslim'den ayrı olarak savaşmaya başladılar; Müslim ise *Haleb* topraklarının sonu ile *Antakya* sınırının başlarında bulunan bir dağ yoluna ikinci vakti girdi (24 Safer Cuma= 2 Temmuz 1084 Salı). Müslim'in beraberinde *Sümeysat* (*Samsat*) *Ermenilerinden* bir kuvvetle *Haleb Ahdâsı*'ndan 600 kişi vardı. O, beraberinde bulunan *Türkmenlerin* komutanı olup kendisine sadık bulunan *Çubuk Bey*'e bir miktar para vermesine rağmen o, kuvvetleriyle, Süleyman'a gidip katıldı; *Kilâboğulları* kuvvetleri de Müslim'i bırakıp kaçtılar; böylece

¹⁵⁸ Bu hususta ayrıntı için bk. A. Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 101.

¹⁵⁹ *Tarsus, Malatya - Erzurum* hattını oluşturan uçların (Sugûr) güneyinde kalan topraklardır (Bu konuda bk. A. Sevim, a. g. e., s. 35).

yalnız kalan Müslim'in sol kanadında *Nümeyroğulları* kuvvetleri yer aldı. Çarpışmalarda aşağı-yukarı 400 *Haleb Ahdâsı* öldürüldü ve böylece yalnız kalan Müslim, bozguna uğrayıp geri çekildi ise de izlenip öldürüldü, askerleri de yağmalandı. Bunun üzerine *Ukayloğulları*, *Kâbüsiyye*'ye gidip Müslim'in eli kolu bağlı olan kardeşi İbrahim b. Kureyş'i kaleden çıkardılar. O, aşırı şişmanlıktan dolayı ne yürüyebiliyor, ne ata binebiliyordu. Onun bağlarını kestiler ve "Kendi başlarına geçmesini" emrettiler; çünkü *Ukayloğulları*, Müslim'den daha çok ona yöneliyor ve emîrlik görevini üstlenip yürütmesi hususunda onu etkiliyorlardı. Bu arada İbnü'l-Huteytî el-Hâşimî el-Halebî, sultan Melikşah'a bir mektup yazıp cereyan eden olayları ona bildirdi ve ondan "*Haleb*'e gelip teslim olacak birisini göndermesini ve bu kimseye kent kapılarını açacağını" bildirdi; bu sırada da Kutalmışoğlu, kendisini kuşatmakta idi; bu arada da Müslim'in yerine, oğlu Bahâüddeve'yi geçirdiler¹⁶⁰.

Müslim'le ilgili bu kayıtlardan sonra Sıbt, aynı konuda İbnü'l-Kalânî'si'deki bilgileri "*İbnü'l-Kalânîsi Diyor ki*" başlığı altında vermektedir, şöyleki:

478 (1085/86) yılının 24 Safer (24 Haziran 1085)'de emîr Şerefüddeve Müslim b. Kureyş ile melik Kutalmışoğlu Süleyman arasında *Siffin* ırmağı yöresinde savaş yapıldı. İbn Kureyş'in ordusu yenilgiye uğradı ve kendisi de öldürüldü. Süleyman, *Haleb*'e yönelip kenti Rebiülevvel başlarında (Temmuz 1085 başları) kuşatmaya başladı, fakat istediği savaş hazırlığı olmadığı için kuşatmayı bırakıp (5 Rebiüllâhır= 31 Temmuz 1085) *Antakya*'ya döndü¹⁶¹. Sıbt, Müslim'in 477 (1084/85) yılında öldürüldüğünün daha doğru olduğunu, özellikle belirtmektedir.

478 (1085/86) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, *Diyarbakir* bölgesinde fetihleri sürdüren Fahrüddeve'nin *Âmid*'i fethi olup metinde şöyle kaydedilmiştir:

Fahrüddeve b. Cüheyr, kentteki pahalılık nedeniyle *Âmid*'i fethetti; öyleki kentte bir fincan buğday, bir altına yükselmişti. *Hristiyanlar*, "Buğdayı ancak bundan daha yüksek bir fiyatla satarız, yoksa hiç satmayız" diyorlardı. Bunun üzerine *Müslümanlar*, onlardan öç almak amacıyla bazı *Hristiyanları* öldürdüler ve mallarını da yağma ettiler. *Âmid* veziri, daha önce *Silvan* veziri olan bir *Hristiyan* idi. Bu arada da Fahrüddeve, *Âmidlileri* tehdit edip korkutunca onlar da Fahrüddeve'nin kente hâkim olduğunu halka ilân ettiler ve ona kent kapısını açtılar. Böylece *Âmid*'e giren Fahrüddeve, halka iyi davranışlarda bulduktan başka onlara, dışardan yiyecek maddeleri getirtti ve oğlu Zâimürresâ'yı *Hükümdarlık Sarayı*'na oturttu, kendisi de *Silvan*'ı kuşatmaya gitti.

Âmid'in fethinden sonra metinde, Artuk Bey hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Artuk Bey'in ikta sahası olan *Hulvan* ve *Cebel*'den ayrılıp *Suriye* ve *Elcezire*'ye gitmek istediği haberi, *Bağdat*'a geldi. Öte yandan İbn Cüheyr de hakkında sultana pek iyi olmayan bir mektup yazıp özellikle Müslim'i para karşılığı serbest bıraktığını bildirdiği için Artuk Bey'den korkup endişeye düşmesi nedeniyle derhal *Âmid*'e dönüp savunma durumuna geçti. Esasında sultanın kendisine karşı olan tutum ve davranışından korkuya kapılan Artuk

¹⁶⁰ Bu konuda öteki ilgili kaynaklara dayanılarak en ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a. g. e., s. 112 - 119.

¹⁶¹ Yaptığımız karşılaştırma sonunda, Sıbt'ın, İbnü'l-Kalânî'si'nin *Zeylû Tarihi Dımaşk* adlı eserinden (S. 118) yer adları dahil, bazı kısaltmalar yaparak bu nakli yaptığı tespit edilmiştir.

Bey, Müslim'le şöyle bir anlaşma ve ittifak yaptı: Her ikisi, *Haleb*'e gidip *Mısırlılarla* mektuplaşacaklar, onlarla bir ittifak yapacaklar ve *Tâcüddevle Tutuş* da kendilerine katılacak. Bu planlarını uygulamak amacıyla Müslim, *Âmid*'den ayrıldıktan sonra amcası Mukbil b. Bedran'ı "*Mısırlılarla* ilişki kurup bir anlaşma yapması, onlar adına, *Irak*, *Elcezire* ve *Suriye*'yi ele geçireceklerini, bu nedenle de *Suriye*'ye kendilerine asker göndermelerini, kendisinin de *Fırat* ırmağını geçip bu askerlere katılacağını" bildirmek amacıyla *Mısır*'a gönderdi. Bunun üzerine *Mısır* hilâfet veziri Bedrülcemâlî, Mukbil'le birlikte oğlu ve İbnü'l-Magribî'yi *Suriye*'ye gönderdi. Bunlar, *Dımaşk*'a gelip burada bir süre kaldılar; bu arada Mukbil'i Müslim ve Artuk Bey'e gönderip *Mısır*'dan geldiklerini bildirdiler. Fakat Mukbil, *Haleb*'e gelince Müslim'in öldürülmüş olduğunu gördü ve buradan derhal *Karkisiyâ*'ya giderek Artuk Bey'le buluştu. Artuk Bey, ona "*Türkmenleri Selçuklu* devletine karşı kışkırtıp *Suriye*'ye sevkedeceği" vaadinde bulundu, kendisi ise *Elcezire*'de kalacaktı. Fakat Müslim'in öldürülmesi, onun âdeta bileğini kırmış gibiydi. Esasında Artuk Bey, *Horasan*'dan döndükten sonra sultana ait bazı köy ve çiftlikleri yağma etmişti. Bu arada sultan, ona hil'atlarla birlikte bir miktar altın da gönderdi ise de o, bunların hiçbirisini almadı. Sultanın *Diyarbakir*'deki ordusunda bulunan komutanlardan Geyherâyin, Karatekin ve Anuştekin, Artuk Bey'in bulunduğu yere yaklaşarak ona haber gönderip "Eğer sen, sultana isyan durumunda isen o takdirde sana karşı harekete geçeriz, yok eğer sultana tâbi isen bizimle birleşmelisin" dediler ve ayrıca onunla birlikte olan *Türkmenlere* de haber gönderip durumu bildirdiler. Bunun üzerine *Türkmenler*, Artuk Bey'den ayrıldılar; böylece Artuk Bey'in beraberinde yakın adamları ve hâsları kaldı. Bu arada Artuk Bey, adları geçen komutanlara şu cevabı gönderdi: "Ben, sultana itaat edip onun buyruklarına uyarım. Ancak İbn Cüheyr, benim Müslim'i *Âmid*'den kurtardığımı söyleyip aleyhime sultana etki yaptı, bu nedenle sultanın bana olan fikir ve kanaati karışık değişti. Bu nedenle ben, bu durumdan dolayı can güvenliğimden korku ve endişe duymaktayım. Ben, *Haleb*'e yönelip Kutalmışoğlu Süleyman'a karşı şehrin dışında konaklayıp onun, bana gönderilmiş olan mektuplarda belirtildiği üzere, çıkardığı fitne ve fesatları durduracağım". Öte yandan Kutalmışoğlu, *Haleb* halkına vergi koydu ve bu arada sultana mektup yazıp "Bu vergi uygulamasını onaylamasını" bildirdi, sultandan onay gelinceye dek de halkı hoş tutup oyaladı¹⁶².

Bu kayıtlardan sonra metinde, İbn Cüheyr'in *Silvan*'ı fethi hakkında "Bunun Nedeninin Zikri" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

Diyarbakir bölgesinin şhnesi bulunan İbn Cüheyr'le birlikte olan *Hâcip Altıntak*, *Silvanlılardan* rüşvet alma eğiliminde idi, bu nedenle de kent kuşatmasını özellikle uzatıyordu. Fakat o, ansızın öldü. İbn Cüheyr, onun bıraktığı şeyler (tereke) arasında *Silvanlılardan* ona gelmiş olan mektupları buldu. Bu sırada *Sâduddevle Geyherâyin*, İbn Cüheyr'e mektup yazdı ve daha sonra da onun yanına geldi. İbn Cüheyr, bu mektupları ona gösterdi. Çok geçmeden üç gün süreyle *Silvan*'a karşı ciddi olarak savaş başlatıldı ve kent, 16 Cumadelülâ Salı günü (9 Eylül 1085 Salı) fethedildi¹⁶³.

¹⁶² Bu hususta ayrıntı için bk. A. Sevim, *Artukluların soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri*, s. 129-137; aynı müellif, *Anadolu'nun Fethi*, s. 107, 120-124; aynı müellif, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112-119; İ. Kafesoğlu, a. g. e., s. 88-89.

¹⁶³ *Diyarbakir* bölgesinin *Büyük Selçuklu Devleti* sınırları içine alınması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 101-105; A. Sevim-E. Merçil, a. g. e., s. 101-105; İ. Kafesoğlu, a. g. e., s. 48-54; O. Turan, a. g. e., s. 145-147.

Diyarbakir bölgesinin fethi böylece tamamlandıktan sonra metinde, Tekiş'in yakalanarak (9 Cumadelâhır Perşembe= 2 Ekim 1085 Perşembe) *Damgan*'a bağlı *Fîrûzkûh* kalesine götürülüp hapse atıldığı (20 Ramazan= 9 Ocak 1086) kaydedilmiştir¹⁶⁴.

Bu kısa kayıttan sonra metinde, İbn Cüheyr'in oğlu Zaîm ürrüesa Ebu'l-Kasım hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Zaîm ürrüesâ Ebu'l-Kasım b. Fahruddevle, beraberinde, babasının *Mervanoğullarından* ele geçirdiği mal ve paralar olduğu halde, *Bağdat*'a gelerek *Sultanlık Sarayı* (*Dârü'l-memleke*)'na oturdu (Ramazan=Aralık/Ocak). Daha sonra o, *İsfahan*'a gitmek üzere *Bağdat*'tan ayrıldı (Şevval= Ocak/Şubat). Halife, onunla birlikte, sultanın kızıyla evlenme durumu dolayısıyla, beraberinde değerli taş ve mücevher ve armağanlar olduğu halde, *Hilâfet* veziri Ebû Şucâ'nın kardeşi Tâc ürrüesa ve Muhtas el-Hâdim'i *İsfahan*'a gönderdi.

Bu kısa kayıttan sonra metinde, Kutalmışoğlu Süleyman-Tutuş ilişkileri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Kutalmışoğlu Süleyman, ele geçirmek amacıyla *Haleb*'i kuşatmaya gitti, fakat bu sırada "Sultanın Suriye'ye yöneldiği" haberlerinin gelmesi üzerine geri döndü. Bu arada da Tutuş, Süleyman'a doğru *Haleb*'e yöneldi, o da *Haleb*'den ayrılıp Tutuş'la savaşa tutuştu; Tutuş, onu bozguna uğratarak askerlerini yağma etti; bunun üzerine Süleyman, *Antakya*'ya gitti.

Bu kısa bilgiyi verdikten sonra Sıbt, konuyla ilgili olanak İbnü'l-Kalânî'si'den, "*İbnü'l-Kalânîsi Diyor Ki*" başlığı altında şu nakilleri yapmıştır:

Tutuş, *Haleb*'i kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Bunun üzerine İbnü'l-Ber'avî el-Halebî kenti ona teslim etti. Öte yandan Suriye'ye ulaşan sultan Melikşah, Ramazan ayında (Aralık/Ocak) *Haleb*'e girdi, bunun üzerine Tutuş, süratle *Dimaşk*'a döndü.

Bu kısa nakilden sonra Sıbt gelecek yılın olayları arasında değineceğimiz üzere sultan Melikşah'ın Suriye'ye gelmesinin, gelecek yıl olmasının daha doğru olacağını, ifade etmektedir¹⁶⁵.

479 (1086/87) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı olarak metinde, sadece Kutalmışoğlu Süleyman'ın öldürülmesi (Safer= Mayıs/ Haziran 1086) kaydedilmiştir. Bundan sonra da metinde, Sadaka b. Mansur b. Dübeys'in, babasının yönetimindeki memleketlerin (*Hille* ve buna bağlı yerler) yönetimini sultandan almak üzere *Bağdat*'tan ayrıldığı kısaca belirtilmiştir. Bunu izleyen metinde ise, İbrahim b. Kureyş'in *İsfahan*'dan *Musul*'a döndüğü, sultan Melikşah'ın ona, *Musul* ve *Elcezire*'nin yönetimini vermeyi kararlaştırdığı, ayrıca onu, *Musul*'da oturan, ölen Müslim'in eşi ve kendi halası olan Safiye Hatun'la evlendirdiği, kaydedilmiştir.

¹⁶⁴ Bk. Not nr. 157.

¹⁶⁵ Sıbt'ın İbnü'l-Kalânî'si'nin *Zeylû Tarihi Dimaşk* adlı eserinden yaptığı biraz eksik olan bu nakil bu eserde, 478 (1085/86) yılı olayları arasında olmayıp 479 (1086/87) yılı olayları arasında yer almaktadır (Krs., s. 118-19) ki, böylece Sıbt, ya da onun eserini istinsah eden müstensihler, yanlışlığa düşmüşlerdir.

Bu bilgilerden sonra da metinde, *Kûfe* ve *Hac* emîri (Ebû Mansur) Kutlu Edrâz hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Kûfe ve *Hac* emîri Kutlu Edrâz, *İsfahan*'a bağlı bir köyde öldü. O, hacıların ticaret yapmalarını yasakladı, yürütülen ticareti, kendi çıkarına kullandıktan başka tacirlerden alınması kararlaştırılan yol paralarını iki katına çıkardı. Yaya olarak *Hacca* gidenlerle birlikte birkaç fersah yürüyüp herhangi bir konaklama yerinde ölecekleri zanniyle onların beraberindeki mal ve paraları alırdı, bu nedenle de hacılar ona pek çok beddua etmişler ve şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine Tanrı, ona süratle ölümü getirmiştir¹⁶⁶.

Emîr Kutlu hakkında verilen bu bilgiden sonra metinde, daha önce, *İsfahan*'a gittikleri sözkonusu edilen hilâfet vezirini Ebû Şucâ'nın kardeşi Tâcürüesa ve *Hâdim* Muttas'ın *İsfahan*'dan *Bağdat*'a döndükleri, onların beraberinde, "Her yıl, *Horasan* yolu için 20 bin altının verilmesini, ayrıca 30 bin altının da *Sadaka* b. Mansur'a, sultanın ailesinin *Bağdat*'a götürülmesi sırasında, gerekli ihtiyaçları karşılaması için halifeye yardım amacıyla havale edilmesini" kapsayan bir menşûrun bulunduğu, kaydedilmiştir¹⁶⁷.

Bu kayıttan sonra metinde, Muhammed b. Müslim hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Muhammed b. Müslim b. Kureyş, *İsfahan*'dan *Bağdat*'a döndü. Sultan Melikşah, ona *Rahbe*, *Rakka*, *Harran* ve *Nümeyroğulları* kabilesine ait toprakların yönetimini vermişti (ikta); buna karşılık onun, amcası İbrahim b. Kureyş'in - sultan, kızını, onunla evlendirmişti - *Devlet Hazinesi*'ne ödediği miktarı ödemesi kararlaştırılmıştır. Hilâfet veziri, Muhammed'i karşılayıp ona *Beytü'n-nûbe*'de hil'at giydirdi, bu hil'at, tam takım bir abâ, sarık, altından yapılmış (minyatür) bir gemi ve boncuk'tan oluşmuştur. Muhammed, 7 Cumâdelâhır (19 Eylül 1086)'da *Rahbe*'ye gitmek üzere *Bağdat*'tan ayrıldı.

Bu kayıttan sonra ise metinde, emîr Kutlu döneminde hiç görülmemiş olan büyük bir hacı kafilesinin *Mekke*'ye geldiği, bunun, *Hac* emîri Humartekin el-Hasbânî'nin güzel ve âdil tutum ve davranışlarının bir sonucu olduğu, belirtildikten sonra halife el-Muktedî'nin, Humartekin ile *Kâbe*'nin kapısına asılmak üzere altın ve gümüşten yapılmış levhalar gönderdiği, *Harem*'deki, üzerinde *Mısır* halifesinin adının bulunduğu levhaların, *Alevîlerin* engellemelerine rağmen, söküldüğü ve özellikle İbn Ebî Hâşim'in onların engellemelerine mâni olduğu, belirtilmiştir.

Hacla ilgili bu kısa bilgiden sonra sultan Melikşah'ın *Suriye*'den *Bağdat*'a geldiği (3 Zülhicce= 11 Mart 1087) hakkında "Bunun Hikâyesinin Zikri" başlığı altında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Kutalmışoğlu Süleyman, *Haleb*'e karşı savaş durumunda iken yapılan savaşta Tutuş tarafından öldürüldükten sonra halk, İbnü'l-Huteytî el-Hâşimî'den nefret ettikleri için Tutuş'a kent kapısını açtılar. İbnü'l-Huteytî ise halktan korkup endişe etmesi nedeniyle *Kal'atü's-şerif* adında bir kale yaptırıp içine sığınmıştı. Kente giren Tutuş, onu bu kaleden indirip beraberinde *Dimaşk*'a götürdü. Öte yandan sultan Melikşah, *Hâcip* emîr Bozan'ın öncülüğünde *Haleb*'e gelmişti. Sultan, daha önce *Hâcip* Aksungur ile birlikte *Elcezire*'ye geldiği zaman bunu haber Tutuş *Dimaşk*'a dönmüştü; Artuk Bey ise

¹⁶⁶ Bu kısa kayıt, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

¹⁶⁷ Kısa da olsa metindeki bu bilgiler, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

kendisine T u t u ş tarafından yönetimi verilen *Beytü'l-mukaddes (Kudüs)*'e gelerek aile ve mallarını *Mihrab-ı Dâvut*'a yerleştirdi¹⁶⁸.

Bu kayıttan sonra sultan M e l i k ş a h 'ın *Kuzey-Suriye*'ye gelişi ve buradaki icraatı hakkında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Sultan M e l i k ş a h , *İsfahan*'dan çıkıp (9 Receb= 20 Ekim 1080) *Tekrit*'e ulaştı, M ü e y y i d ü l m ü l k b . N i z a m ü l m ü l k , burada sultan için bir şölen hazırlattı, sultan da bu şölene katıldı. *Tekrit*, bu sırada M ü e y y i d ü l m ü l k 'ün yönetiminde bulunuyordu. Sultan, ertesi gün *Tekrit*'ten ayrılıp *Musul*'a hareket etti. Yolu üzerinde bulunan bir *Arap* kabilesi temsilcileri sultana gelip *Elcezire*'de bulunan *Araplar* için kendisinden güvence dilediler, sultan da onlara bir ok verip, "Bunu herhangi bir kimsenin saldırısına uğramamaları için o *Arapların* obalarına götürüp vermelerini" bildirdi¹⁶⁹. Bu arada sultana bir *bedevî Arap* gelip "Ey Âlemlerin sultanı, bir askeriniz benim mızrağımı aldı" demesi üzerine sultan, "*Şâvuşiyye (Çavuşiyye)*"ye¹⁷⁰ "Bunu araştırmasını" emretti. Çok geçmeden o askeri, elinde bedevî *Arabın* mızrağı olduğu halde sultanın huzuruna getirdiler, sultan da "Bu askerin elinin kesilmesini" emretti ve *bedevî Arab*'a da "Bu kesik eli mızrağının tepesine koy ve *Araplara* güven verip hoşnut etmek amacıyla obalarında dolaştır" dedi; o bedevî de sultanın emrini aynen yerine getirdi¹⁷¹. Daha sonra sultan, *Musul*'dan ayrıldı (21 Receb Pazartesi = 5 Ağustos 1086 Çarşamba). Bu arada *Urfalı*lardan birisinin gelip "Şehri kendisine teslim edeceklerini" bildirmesi üzerine sultan, *Amîdlerden*¹⁷² birisini *Urfa*'ya gönderdi. Sultan, daha sonra *Câber* kalesine gitti. Burada oturup yol kesen hırsızların itaat etmeyip karşı çıkmaları üzerine sultan, kale kapısından dışarı çıkan hırsızlarla savaştı ve hattâ bu çarpışmalar oldukça şiddetle sürdü. Hiç kimse farkında olmaksızın üç *Selçuklu* askeri, uygun bir yerden surlara çıktı, öyleki herhangi bir hayvanın sura çıktığı sanıldı, sur dışındakiler de buna sonderece şaşırıp kaldılar. Böylece şehre giren askerler, "Sultanın *Câber*'e hâkim olduğunu" yüksek sesle halka ilân ettiler; kısa bir süre sonra da *Selçuklu* askerleri, saldırıya geçip kaleyi savunanlarla kalenin kapısı arasına girmek suretiyle onları öldürdüler, ayrıca fitne ve fesat çıkaran *Câberliler* de öldürüldü. Bu arada hırsız ve fesatçıların başı olan adamın karısı kalenin tepesine çıkıp kendini yere attı ise de sadece bacağı kırılıp ölümden kurtuldu. Bu olay, sultana bildirilince sultan, o kadını yanına getirip "Niçin canını tehlikeye attın?" diye sorunca kadın da "Tecavüze uğramaktan korktuğum için canıma kıymayı seçtim" dedi. Onun bu cevabına çok şaşırın sultan "Sen nerelisin?" diye sorunca o da "*Dımaşklıyım*" diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan, "Bu kadının ailesine götürülüp teslim edilmesini" emretti¹⁷³. Daha sonra da *Haleb*'e giden sultanı Sâlim b. Mâlik el-Ukaylî kaleden inerek karşıladı. S a l i m , yönetimi M ü s l i m tarafından kendisine verilen *Câber* kalesini T u t u ş ve başka kimselere karşı çıkararak korumuştur. Sultan, Sâlim'e teşekkür edip kaleyi yine kendisine verdi, bu nedenle de bu kale "*Benî Mâlik kalesi (Mâlikoğulları kalesi)*" adıyla anılmıştır. Sultan, Sâlim'e ayrıca *Âne* ve *Hît* ilçelerinin yönetimini de (ıkta)

¹⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a. g. e., s. 119-129.

¹⁶⁹ Bu konuda bk. O. Turan, *Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması*, Belleten (1945), IX/35, s. 305-318.

¹⁷⁰ Bu konuda bk. A. Sevim - E. Merçil, a. g. e., s. 507.

¹⁷¹ Bu olay, *Selçuklu* yönetiminin tâbilerine karşı ne kadar adaletli ve koruyucu olduğunu açık bir şekilde göstermektedir ki, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nun Ulu Sultanı'nın bir *bedevî Arabın* şikâyetini dinleyip suçlu görülen bir *Selçuklu* askerini cezalandırması, dikkate şayan bir olay olarak görüldüğü üzere, tarihe geçmiştir.

¹⁷² Ortaçağlarda *Yakın-Doğu İslâm* devletlerinde kullanılan ve büyük kentlerin sivil yönetim ve malî işlerini yürüten kimselere verilen bu ünvan hakkında genel bilgi için bk. İA. "*Amîd*" mad.

¹⁷³ Bu olay da sultan M e l i k ş a h 'ın insanların her türlü sorunlarıyla nasıl yakından ilgilendiğini ve onların mutlu olması için ne kadar ince ve insafli düşünüp gerekli karar ve emirleri verdiğini açıkça göstermektedir.

verdi. Bu arada Tutuş, elçiler göndererek sultana itaat arz etti, sultan ise ondan "Ya ıkta yerinde oturmasını, ya da kendini güvencede göreceği bir yere gitmesini" istedi; Tutuş da sultana, onun gönlünü hoş tutan bir cevap gönderdi. Daha sonra Antakya'ya giden sultanı, Kutalmışoğlu Süleyman'ın buradaki nâibi Amîd (vezir Hasan b. Tahir) karşılayıp ondan, Süleyman'ın çocukları ve halk için "aman" aldı. Ramazan ayının ilk Cuma günü (10 Aralık 1086 Perşembe) şehre giren sultan, Süleyman'ın nâibi olan Amîd'i yine bu görevinde bıraktı, fakat beraberinde bulunan Hâciplerden birisini (Alpoğlu Yağısıyan) Antakya Şihneliği'ne atayıp nâible birlikte şehirde bıraktı, Süleyman'ın oğlu ve karısını beraberine alıp onlara Horasan'da ıkta alanları verdi. Bu arada Humus emîri İbn Mülâib, sultana gelip itaat arz ile bir at ve armağanlar sundu; sultan, onu da Humus Emîrliği görevinde bıraktı ve ona "Tutuş'a herhangi bir askerî yardım göndermemesini" emretti, çünkü Tutuş, İbn Mülâib ve öteki Selçuklu vasalları emîrlerden çok sayıda askerî kuvvet sağlamıştı.¹⁷⁴ Artuk Bey, sultanın Fırat ırmağını geçmekte olduğu sırada, önce Kudüs, daha sonra da Remle'ye gitmiş ve sultandan korku ve endişeye kapılması nedeniyle özellikle çukur yerlerde konaklamıştı. Bu sıralarda sultanın ordusunda yiyecek yokluğu ve sıkıntısı nedeniyle pahalılık başgöstermişti. Bunun sonucunda da 12 çörek kadar olan bir ekmeğe bir altın, bir mekkûk (ölçek) arpa, bir çuval saman, üç altın yükselmişti. Bunun sonucunda at ve deve ve katırlar ile mal ve ağırlıklar yok olup gitti, bu nedenle de pek çok asker ordudan ayrılıp sandede kötü bir şekilde memleketlerine geri döndü, ordunun geri kalan ağırlıkları. Fırat ırmağından Bağdat yönüne akıp gitti. Bu sıkıntılı durum sonucunda da sultan, geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada da sultana tâbi olmayı kabul etmiş olan Urfa halkı da itaatten çıktı, çünkü sultanın buraya atadığı Amîd, elkoymak amacıyla halkın mallarını tespit ettirmiş, bu nedenle halk, ondan nefret etmeye başlamış, bunun sonucunda da sultana Urfa'yı teslim eden şihneyi, kente getirilen Ermenileri ve Amîd'i Urfa'dan uzaklaştırdılar. Böylece şehirde düzenin bozulması üzerine sultan, Urfa'yı emîr Bozan'a dirlik (ıkta) olarak verdi. Bunun üzerine Urfa'ya gelen Bozan', kenti kuşattı ve İbn Kudâ'nâ adlı Urfalı bir tacirin Urfa'yı Bozan'a teslim etmesi üzerine Bozan da şehre girdi (Zülhicce= Mart/Nisan 1087)¹⁷⁵.

Sultan Melikşah'ın Kuzey-Suriye seferiyle ilgili bu kayıtlardan sonra sultanın İbn Cüheyr'le ilişkisi ve Bağdat'a gelişi hakkında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Fahruddevle b. Cüheyr, Silvan'dan ayrıldıktan sonra Dârâ'da¹⁷⁶ sultana rastladı ve Mervanoğullarından aldığı mal ve paralardan büyük bir miktarı ona verdi. Bu arada Mervanlı memleketlerinin durumunu iyi bilen Amîd Ebû Ali, sultanın katına çıkıp "İbn Cüheyr, Mervanlı ailesinin mal, para ve mücevherlerini kendine aldı, bu nedenle de onun hakkında pek çok dedi-kodu ve kötü sözler yayılıp söylendi" dedi. Bunun üzerine sultan, İbn Cüheyr'i Silvan'daki görevinden azledip yerine, adıgeçen Amîd'i atadı, o da Silvan'a gidip görevine başladı. Sultan da Dârâ'dan Akrakûfa¹⁷⁷ gelip konakladı. Bu sırada hilâfet veziri Ebû Şûca, Hâdimler ve Hilâfet ilerigelenleri, sultanı karşılamaya çıktılar. Sultan, âdeti olmayan bir biçimde halifeyi ululadı. Bu arada sultana halife tarafından pek çok gerekli şeyler gönderildi. Söylendiğine göre, her gün, sultanın ordusuna ait atlar için 4 kür (6 eşek yükü) yi-

¹⁷⁴ Sultan Melikşah, İbn Mülâib'e böyle bir emri vermekle Tutuş'un, Müslim ve Süleymanşah'a karşı olduğu gibi, imparatorluğun öteki vasallarına karşı da yeni buhranlar çıkarmamasını sağlamıştır.

¹⁷⁵ Kuzey-Suriye'de vasallar arasında ortaya çıkan kanlı buhranlar nedeniyle sultan Melikşah'ın bu bölgeye düzeni sağlamak amacıyla gelmesi ve çeşitli icraatı hakkında en ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a. g. e., s. 127-132; Krş. İ. Kafesoğlu, a. g. e., s. 147-149.

¹⁷⁶ Mardin-Nusaybin arasında bir belde (Yakut, II, 516).

¹⁷⁷ Duceyl'e bağlı olup Bağdat'a dört fersah uzaklıkta bir köy (Yakut, III, 697).

yecek tahsis edilmiştir. Bu arada halife, sultan için büyük bir şölen hazırlattı. Bu şölende, iki bin baş kuzu, tavuk ve helva vardı. Şölende çok kalmayan sultana, daha aşağı makamlardaki kimseler, "Şölende kalmasını" arzettiler. Daha sonra vezir Ebû Şucâ gelip sultanı halife adına selâmladı ve ona halifenin "Gelişine sevinip memnun olduğunu" içeren bir risalesini takdim etti. Bunun üzerine sultan, halifeyi ululamak amacıyla iki dizi üzerine çöktü, bu sırada vezir ona, üzerinde değerli mücevher bulunan bir tespih takdim etti, sultan da buna son- de- recede çok sevinip memnun oldu; bu sırada vezir, sultana, halifeyi ululamak için "Yer öpme- sini" işaret etti. Daha sonra vezir Ebû Şucâ, atına binip gitti, Nizâmülmülk de sulta- nın yanına gidip onu ululadı. Çok geçmeden sultan, atına binip *Akrakûftan Bağdat'a* gelerek (Zülhicce= Mart/Nisan) *Sultanlık Sarayı (Dârü'l-memleke)*'na indi. Bu sırada *Bağdat*, iki taraflı, yüksek sesle dua eden insanlarla dolmuştu. Sultan, halkın kendi önünde yürümelerine engel olunmamasının doğru olmadığına işaret etti. Sultanın *Bağdat'a* gelmesinin asıl nedeni, karısı (Terken) Hatun'un, "Kızının halifeye götürülmesinin gerektiğini" söylemesi idi. Ha- tun, cehizleri *Bağdat'a* götürecektir olan birisini *Musul'dan İsfahan'a* göndermişti. Öte yandan Nizâmülmülk, *Selçuklu* askerlerinin herhangi bir kimsenin evine girip ikamet etmemesi için çadırları ve ordugâhı şehrin dışındaki *Zâhir* semtinde kurdurdu. Böylece hiçbir asker hiç kimsenin evine girmeye cesaret edemedi. Bu arada avam tabakası, sultanın yanına gidip "Zu- lüm ve kötülük gördükleri" hususunda şikâyetinde bulundular. Bunun üzerine sultan, onların haksızlığa ve zulme uğradıklarını tespit ettirip bunların bir daha yapılmamasını sağladı; bunun sonucunda da kadınlar, askere ait çadırların arasında dolaşıyorlar, hiçbir asker de onlara saldı- rıda bulunmuyordu. Böyle bir olumlu hareket ve davranışı kadınlar, şimdiye değin hiç gör- memişlerdi, tabii bu durum, sultanın heybet, azamet ve ululuğundan ileri geliyordu. Sultanın ordusunda *Mervanoğulları* emîrliğinin ortadan kaldırılmasında büyük yararı olan Fa hr u d- devle b. C ü h e y r ile oğlu ve bazı ilerigelen kimseler de bulunuyorlardı. *Bağdat'a* emîr, *Hâcip* ve *Hâslardan* başka hiç kimse girmedi, diğerleri *Irak* içlerine dağılıp gittiler. Bu arada *Bağdat* halkı, şehirde fiyatların yükselmesi nedeniyle korku ve endişeye kapıldılar ve dolayısıyla da yiyecek maddelerini stok ettiler. Fakat *Selçuklu* ordusu, *Bağdat'tan* ayrılınca fiyatlar yeniden düşmeye başladı. Bu arada sultan Melikşah, Ebû Hanîfe (İmamı Âzam Ah- m e t b. H a n b e l)'nin mezarına gidip ziyaret etti, ayrıca Mârûf-i Kerhî ve diğer şehit- lerin de mezarlarını ziyaret etti ve bu sırada bir halk topluluğu, sultanın önünde yüksek sesle ona dualarda bulundu. Sultan, daha sonra da Musa b. C â f e r'in mezarını ziyaret için *Kû- fe'*ye gitti (Zülhicce ortası, Salı= Mart sonları 1087), daha sonra da *Meşhed'e* giderek buradaki Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerini ziyaret ederek buradakilere para dağıttı ve "Bu- ralardaki surların ve yakılan yerlerin onarılmasını ve iki ırmağın sularından bu mescidlere su getirilmesini" emretti. Nizâmülmülk de buradaki *Alevilere*, sultanın kilerden daha çok bağışlarda bulundu. Öte yandan halifenin annesi ve halası, *Saltanat Sarayı'na* gidip Ha tu n (T e r k e n)'u ziyaret ettiler (7 Zülhicce Pazartesi= 15 Mart 1087 Pazartesi), her ikisi, konuk edilip ağırlandılar ve onlar için *Saray'a* karşı özel otağlar kuruldu; sonra onlar, *Saray'a* çıktılar ve daha sonra da indiler; Ha tu n, onlarla birlikte *Hilâfet Sarayı (Dârü'l-Hilâfe)*'na gitti. Bu arada sultan Melikşah, *Hilâfet Sarayı'na* 20 bin altın, 150 tane has ipekten yapılmış giysi ve bir at gönderdi. Öte yandan Nizâmülmülk de önce halifenin yanına gitti ve kendisini, hilâfet veziri Ebû Şucâ, *Hâdim* ve *Haslar*, yanan mumlarla karşıladılar; bu sırada halife ka- palı bir kafesin içinde oturmakta idi. Nizâmülmülk, halifeye yaklaşınca birkaç kez yer öptü ve elini de öpme istediğinde bulunca halife kafesten elini çıkardı, o da öpüp gözlerine sürdü ve halifeye, kalbini rahatlatıp memnun eden bir hitabede bulduktan sonra ona, sulta- nın mesajını takdim etti ve sonra da *Saray'dan* ayrıldı. Öte yandan bir kadın, sultana gelip "Ey

sultan, dün *İranlı* (Arap olmayan) bir hizmetçi gelip çevrenin görülebildiği evimin çatısına çıktı. Bunun üzerine ben, onu azarlayıp ona "Eğer aşağı inmezsen yarın sultana gidip ondan, senin bu yaptığına karşı yardım isterim dedim. Bu sözüm üzerine o, size küfretti ve böylece bana ıstırap verdi" dedi ve bu hususta sultandan yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine sultan, birisini gönderip o adamı huzuruna getirtti ve "Yaptığı bu kötü şeylerden dolayı onu iğdiş ediniz, elini ve ayağını kesin ki o, bunun acısından çırpınıp dursun ve bize kötü sözler söyleyen dilini de kesin" dedi. Sultanın bu buyruğu derhal yerine getirildi, daha sonra bu adam, hastahaneye götürüldü ve üç gün sonra da orada öldü¹⁷⁸.

Bu ilginç kayıttan sonra metinde, halife el-Muktedir'in Ebû Mansur b. el-Ferec'i *Mezâlim Divanı* (*Divanü'l-mezâlim*)'na atadığı, Nizamülmülk'ün de Ebû Saîd el-Mütevellî'nin ölümü üzerine, *tartışma* (*Cedel*) ve *fıkıhta* yetenekli olan Şerif el-Alevî ed-Debbûsî'yi *Nizamiyye Medresesi*'ne atadığı, kaydedilmiştir.

Bu iki atama kaydından sonra da metinde, sultan Melikşah'ın ava çıkıp bir defada 4 bin ceylan avladığı -10 bin olduğu da söylenmiştir-, bunlarla *Meşhedü'n - Nəcəf* ile *Kûfe* arasında bir minare yaptırdığı ve buna "*Ümmü'l-kurûn* (*Boynuzlar Anası*)" adını verdiği, ayrıca *İsfahan*'da da bunun bir benzerini yaptırdığı, kaydedilmiştir. Sıbt, bu olayın gelecek yılda vuku bulduğunun söylendiğini, ifade etmektedir.

Bu kayıttan sonra metinde, *Kûfe* ve *Hac* emîri Kutlu'nun ölümü hakkında Sıbt'ın ifadeleriyle şu bilgiler yer almaktadır;

Kûfe ve *Hac* emîri Ebû Mansur Kutlu b. Bektekin öldü. Muhammed b. Hilâl es-Sâbi', onun ahlak ve yönetimini kötülemiştir. Halbuki o, yiğit bir insan olup onun çöl *Araplarıyla* (*Bedevîler*) birtakım olayları olmuştur, bu nedenle bu *Araplar*, ondan korkup çekinirlerdi. Kutlu, cemaat halinde kılınan namazların âdeta koruyucusu durumunda idi ve her gün, *Kur'an-ı Kerîm*'i hatmettirir, bilginlere ve *Kur'an* okuyucularına lütf ve ihsanlarda bulunurdu. Onun meşhed, mescit ve camilerle *Mekke-Medine* yolu üzerindeki binalara yararlı hizmetlerde bulunmuştur. Kutlu, *Hac Emîrliği* görevini 12 yıl süreyle yürütmüştür. Onun ölümü, Cumadelûlâ (Eylül 1086) ayında oldu. Bu haber kendisine ulaştırılınca Nizamülmülk, buna sonderecede çok üzüldü ve "Bin insan öldü" dedi¹⁷⁹.

Emir Kutlu hakkında verilen bu ilginç bilgilerden sonra metinde, "*Kutalmışoğlu Süleyman*" başlığı altında şu bilgiler verilmiştir:

Süleyman, sultanın (Melikşah) halasının oğludur¹⁸⁰. Rivayet edildiğine göre Süleyman, *Suriye*'ye giden *Nâvekiyye Türkmenlerinden*¹⁸¹ olup *Anadolu* (*Rum*) *Selçuklu* hükümdarlarının ceddidir. Son olarak o, *Antakya*'yı fethedip *Haleb*'i de kuşatmıştı, fakat kuşatmayı bırakıp giriştiği savaşta Müslim b. Kureyş'i öldürdü. Daha sonra Tacüddevele Tutuş, gelip *Haleb*'i kuşattı ve Şerif İbnü'l-Huteytî'yi alarak *Dimaşk*'a gitti. Bunun üzerine Süleyman, gelip *Haleb*'i kuşattı, fakat Tutuş ve Artuk, *Dimaşk*'tan gelerek onunla *Haleb* topraklarının sınır yöresinde, Müslim'in öldürüldüğü yerde, savaşa tutuştular. Çarpışmalar sırasında yüzüne bir ok isabet eden Süleyman, atından ölü olarak düştü ve cesedi Müslim'in mezarının yanına gömüldü. Her ikisinin ölümü arasında 6 gün vardır.

¹⁷⁸ Bu ilginç kayıt, hiçbir araştırmaya yansıtılmamıştır.

¹⁷⁹ Krş. İ. Kafesoğlu, a. g. e., s. 169.

¹⁸⁰ Bilindiği üzere Süleymanşah, sultan Melikşah'ın dedesinin (Çağrı Bey) amcasının (Arslan Yabgu) oğlunun (Kutalmış) oğludur. Metinde bu konuda bir yanlışlık vardır.

¹⁸¹ *Nâvekiyye Türkmenleri* hakkında bk. S. 7, not nr. 14.

Söylendiğine T u t u ş , *Haleb*'e dönüp kendisine açılan şehrin kapısından içeri girdi. Bu sırada Sâ l i m b . M â l i k , kent kalesinde bulunuyordu. Sonunda Sâ l i m , kent ve kalesini sultan M e l i k ş a h 'a teslim etti, S ü l e y m a n 'ın adamları da *Antakya*'ya gittiler¹⁸².

480 (1087/88) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, sultan M e l i k ş a h , T u t u ş , A k s u n g u r ve B o z a n hakkında olup metinde, şöyle kaydedilmektedir:

T u t u ş , kardeşi sultan M e l i k ş a h 'a bir elçi gönderip "*Mısırlıların*, ülkesinin kıyı bölgesini istilâ edip *Dımaşk*'i baskı altında tuttuklarını" bildirdi ve ondan "A k s u n g u r ve B o z a n 'ı kendisine yardıma göndermesini" istedi. Bunun üzerine sultan, her iki emîre mektup gönderip "T u t u ş 'a yardıma gitmelerini" emretti; bu sırada A k s u n g u r , *Haleb*'de, B o z a n da *Urfa*'da bulunuyorlardı. *Haleb* kenti, sultan tarafından A k s u n g u r 'a verilmişti; o bu kentte iyi, âdil ve insafli yönetim ve hâkimiyet kurmuş, yolcuları korumuş, fesat ehlini yok etmiş, şer çıkarıcıları da kentten uzaklaştırmıştı. Bu nedenle de ticaret kabileleri, sürekli ve kesintisiz olarak *Haleb*'e rahatlıkla ve huzur içinde girip çıkmışlar, bunun sonucunda da kentte kazanç, iki katına çıkmıştı¹⁸³.

Bu kayıttan sonra metinde, sultan M e l i k ş a h 'ın, *Bağdat*'ta alım-satım vergisini kaldırdığı, bu hususu belirten "Üzerinde halife ve sultanın adlarının bulunduğu" levhaların camilere asılıp halka ilân edildiği kaydedilmiştir.

Bu kısa ve ilginç kayıttan sonra metinde, sultan-halife ilişkileri hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Halife e l - M u k t e d i B i e m r i l l a h , *Hilâfet Sarayı*'ndan H â d i m Z a f e r 'i bir gemiyle *Saltanat Sarayı*'na gönderip sultanı davet etti. Bunun üzerine sultan, *Saray*'dan çıkıp halifeyi ululamak amacıyla yer öperek gemiye binip *Bâbü'l-garebe*'ye¹⁸⁴ gitti. Burada kendisi için halifenin atlarından eyeri *Çin* demirinden yapılmış ve yün kısmı siyah olan bir at hazırlanmıştı. Sultan, bu atla *Sahnü's-selâm* (*Selâmlık*) kapısına değin gidip burada indi ve halifeye doğru yürüdü, bu sırada da birkaç kez yer öptü. N i z a m ü l m ü l k ise halifenin ön tarafında orta bir yerde ayakta duruyordu ve oradaki emîre Farsça "Bu, *Mü'minlerin emîri*'dir" ve halifeye de "Bu köleniz Falanoğlu falan hâdimdir, ordusu vardır v.s." dedi, bu emîr de yer öptü. Burada 40 emîr vardı. Sultan M e l i k ş a h ise halifenin ön tarafındaki bir kürsüde oturmakta idi. Bu sırada sultanın dayısı olan emîr A y t e k i n geldi ve *Kible*'ye dönüp halifenin hizasında iki rekât namaz kıldı ve oradaki duvarlara (Ya da set) eliyle dokundu. Bu sırada halifenin "Sultana bol bol *hil'at* verilmesini" emretmesi üzerine sultan, hil'atlerin bulunduğu yere gitti ve kendisine burada *hil'at* giydirildi, ayrıca *tâç*, *bilezikler*, *yakalık* (Ya da *kolye*, *halka*) ve iki tarafına da iki kılıç takıldı. G ü m ü ş t e k i n e l - C a n d a r sağ taraftan, G e v h e r â y i n de sol taraftan sultanın eteğini kaldırarak tutuyorlardı. Böylece kendisiyle halife arasında bir kafes bulunan sultan, S e y y i d e 'nin önüne doğru gidip birkaç kez yer öptü ve halifeden, elini öpme isteğinde bulundu ise de halife, elini vermedi, fakat bu arada sultana bir yüzük verdi; sultan bu yüzüğü öpüp gözlerine sürdü. Bu arada hilâfet veziri E b û Ş u c â , sultana "E y C e l â l ü d d e v l e ! ,

¹⁸² S ü l e y m a n ş a h 'ın çeşitli bütün siyasî faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 45-76; A. Sevim, *Anadolu Fâtihî Kutalmışoğlu Süleymanşah* (Ankara 1990); A. Sevim-E. Merçil, a. g. e., s. 421-427.

¹⁸³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a. g. e. , s. 132-136. A k s u n g u r 'un *Haleb*'teki iyi yönetiminin ayrıntıları hakkında ise bk. A. Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s. 72-97.

¹⁸⁴ *Hilâfet Sarayı*'nın küçük kapılarından birisi (Yakut, III, 783).

bu, *Efendimiz M ü ' m i n l e r i n E m î r i ' n i , T a n r ı İ m a m l ı k l a ş e r e f l e n d i r i p s e ç m i ş v e ü m - m e t i n b a ş ı n a g e t i r m i ş t i r . F a k a t o , ş i m d i , b u İ l â h î e m a n e t i n , m a d d î m e v k i i n i s a n a v e r m i ş b u l u - n u y o r l a r . O , a y r ı c a s a n a , U l u T a n r ı ' n ı n v e s e n i n d ü ş m a n l a r ı n a k a r ş ı o l m a n i ç i n s a n a i k i k ı - l ı c k u ş a t t ı " d e d i . V e z i r i n b u k o n u Ő m a s ı n d a n s o n r a s u l t a n , ö n ü n d e ü ç b a y r a k o l d u ğ u h a l d e , t o p - l a n t ı s a l o n u n d a n ç ı k ı p a l t ı n v e g ü m ü Ő Ő l e r s e r p t i v e h a l i f e y e o l a n a h d v e a n d ' ı n ı n y a l n ı z b a Ő k ı s ı m ı o k u n d u , g e r i k a l a n k ı s ı m ı i s e e r t e s i g ü n , S a l t a n a t S a r a y ' n d a o k u n d u v e b u r a d a k u t l a m a l a r ı k a - b u l t ö r e n i d ü z e n l e n d i .*

Bu kayıtlardan sonra metinde, N i z a m ü l m ü l k ' ü n N i z a m i y y e M e d r e s e s i ' n i z i y a r e t i h a k k ı n d a Ő u b i l g i l e r v e r i l m i Ő t i r :

N i z a m ü l m ü l k k e n d i s i n i n k u r d u r d u ğ u N i z a m i y y e M e d r e s e s i ' n i z i y a r e t e t t i , f a k a t b u - r a d a h i ç k i m s e y i g ö r m e d i ; b u r a d a o t u r u p h a d i s i m l â (y a z m a , y a z d ı r m a) e t t i v e e z b e r i n d e n h a - d i s o k u d u , a y r ı c a B a ğ d a t ' t a k i b i l g i n l e r e h a d i s h a k k ı n d a s o r u l a r s o r d u i s e d e k e n d i s i n e b u k o - n u d a y e t e r l i b i l g i v e r e c e k k i m s e y o k t u . B u a r a d a o , f a k i h l e r e , h i l ' a t v e p a r a d a ğ ı t m a k s u r e t i y l e l ü t u f v e i h s a n l a r d a b u l u n d u .

Bu kısa ve ilginç kayıttan sonra metinde, halifenin, sultan M e l i k Ő a h ' ı n k ı z ı i l e e v l e n - m e s i h a k k ı n d a s o n o l a r a k Ő u b i l g i l e r v e r i l m i Ő t i r :

Sultan M e l i k Ő a h ' ı n k ı z ı (M a h m e l e k H a t u n) , h a l i f e y l e g e r d e ğ e g i r d i (S a f e r b a Ő - l a r ı = M a y ı s 1088 s o n l a r ı) . B u n e d e n l e " Ü s t ü k a p a l ı ç a d ı r l a r ı n k u r u l m a s ı v e B a ğ d a t ' ı n i k i t a r a f ı - n ı n s ü s l e n m e s i " e m r e d i l d i . G e l i n e a i t c e h i z l e r , ö n ü n d e H â d i m v e a s k e r l e r i n b u l u n d u ğ u 130 d e v e i l e S a l t a n a t S a r a y ' n d a n H i l â f e t S a r a y ' n a t a Ő ı n d ı ; b u s ı r a d a h a l k , b u n l a r ı n ü z e r i n e a l t ı n v e d i r h e m p a r a l a r Ő a c t ı l a r . E r t e s i g ü n , g e r i k a l a n Ő e y l e r d e 74 k a t ı r l a S a r a y ' a n a k l e d i l d i . K a t ı r l a r ı n ü z e r i n d e k i d o l a p l a r , 12 g ü m ü Ő Ő a n d ı k t a n o l u Ő u y o r d u . B u k a t ı r l a r ı n ö n ü n d e 30 t a n e d e e k a t v a r d ı . G e l i n , g e c e , m ü c e v h e r l e r l e s ü s l e n m i Ő b i r t a h t ı r e v a n l a S a l t a n a t S a r a y ' n d a n H i l â f e t S a r a - y ı ' n a g ö t ü r ü l d ü . T a h t ı r e v a n ı n ç e v r e s i n d e 200 h â s c a r i y e , o n l a r ı n ö n l e r i n d e d e N i z a m ü l - m ü l k , E b Ő S a ' d e l - M ü s t e v f î v e e m i r l e r y e r a l m ı Ő l a r d ı . H e r k e s i n e l i n d e b i r e r m u m d a y a n m a k t ı i d i . B ö y l e c e g e l i n , H i l â f e t S a r a y ' n a g i r d i . B a Ő a k a b i r r i v a y e t e g ö r e , g e l i n i n c e h i z l e r i ü ç g ü n s ü r e y l e d e v e k a t ı r l a t a Ő ı n d ı . D e v e v e k a t ı r l a r , i p e k ö r t ü l e r l e s ü s l e n m i Ő , b o y u n l a r ı n a i p e k y u l a r v e a l t ı n k o l y e l e r t a k ı l m ı Ő t ı . B u n l a r ı n ü z e r l e r i n d e k i s a n d ı k l a r i s e a l t ı n , g ü m ü Ő v e m ü - c e v h e r l e r l e d o p d o l u i d i . B u a r a d a h a l i f e n i n a n n e s i v e h a l a s ı , g e c e , S a l t a n a t S a r a y ' n a g i t t i l e r . B u n e d e n l e D i c l e ı r m a ğ ı n d a n S a r a y ' a d e ğ i n ç a d ı r l a r (O t a ğ) k u r u l d u , s u l t a n ı n e Ő i (T e r k e n) H a t u n , o t u r u p h e r i k i Ő i n i n (a n n e , h a l a) ö n ü n d e y e r ö p t ü v e k ı z ı m ı o n l a r a t e s l i m e t t i . H a l i f e , u y k u d a n u y a n d ı k t a n s o n r a s u l t a n ı n a d a m l a r ı i ç i n e Ő i g ö r Ő l m e m i Ő b i r Ő ö l e n d ü z e n l e d i . B u Ő ö - l e n d e 40 b i n Ő e k e r d e n k u d r e t h e l v a s ı y a p ı l d ı v e s u l t a n i s e z i f a f g e c e s i a v a ç ı k ı p ü ç g ü n ü n ü a v d a g e ç i r d i . D a h a s o n r a (S a f e r = M a y ı s H a z ı r a n 1087) s u l t a n , N i z a m ü l m ü l k i l e b i r l i k t e İ s f a h a n ' a h a r e k e t e t t i . H i l â f e t v e z i r i E b Ő Ő u c â , o n l a r ı N e h r e v a n ' a d e ğ i n u ğ u r l a d ı ¹⁸⁵.

Bu ilginç kayıtlardan sonra metinde, sultanın kendisinden sonra hükümdar olacak olan M a h m u t a d ı v e r i l e n b i r o ğ l u n u n d ü n y a y a g e l d i ğ i k a y d e d i l m i Ő t i r .

Bu kısa kayıttan sonra da metinde, sultan M e l i k Ő a h ' ı n h a l i f e y e b i r m e k t u p g ö n d e r i p " V e l i a h d y a p t ı ğ ı v e k e n d i s i n d e n s o n r a h ü k Ő m d a r o l a c a k o l a n o ğ l u e m î r A h m e t ' i n a d ı n ı n k e n d i s i n i n a d ı n d a n s o n r a h u t b e l e r d e o k u t u l m a s ı n ı " i s t e d i ğ i , b u n u n ü z e r i n e h a l i f e n i n d e m i n - b e r h a t i p l e r i n e b u n u b i l d i r d i ğ i , b u n e d e n l e d e h a t i p l e r e a l t ı n l a r Ő a c ı l d ı ğ ı k a y d e d i l m i Ő t i r .

¹⁸⁵ Sultanın, kızının halifeyle evlenmesi, dolayısıyla Bağdat'a gelmesi ve yapılan düğün ve diğer toplantı ve törenler hakkında bk. Z. Kitapçı a. g. e. , 131-142; A. SevİM - E. Merçil, a. g. e. , s. 110 - 114; İ. Kafesoğlu, a. g. e. , s. 94 - 98; O. Turan, a. g. e. , s. 149 - 151. Bu araŐtırma e s e r l e r e S ı b t ' t a k i k o n u y l a i l g i l i b i l g i l e r i n t a m a m ı y a n s ı t ı l m a m ı Ő t ı r .

Metinde verilen bu kısa ve son bilgi ile Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin olayların cereyan ettiği yıllarda yaşayan Garsunni'me Muhammed b. Hilâl es-Sâbi'in 448-479 (1056/57-1086/87) yılları olaylarını kapsayan ve kaybolması dolayısıyla bugün elimizde bulunmayan *Uyûnü't-tevârîh (Tarihlerin Kaynakları)* adlı eserinden yaptığı nakiller, burada sona ermektedir. 30 yıllık bir dönemin olaylarını kapsayan bu eser, *Selçuklular* tarihinin XI. yüzyıl olayları için birinci elden en önemli tarihî bir kaynak niteliği taşımaktadır ve çoğunlukla hiçbir ilgili kaynakta yer almayan, ya da onları büyük ölçüde tamamlayan, bu nedenle de değeri büyük olan özgün bir eser niteliği taşımaktadır. Şu hususu özellikle belirtmek isterim ki, sultan Tuğrul, sultan Alp Arslan ve bu yayınınımızın konusunu oluşturan sultan Melikşah dönemleriyle ilgili olarak Sıbt'ın, Garsunni'me'nin kayıp eserinden naklettiği bu ilginç bilgiler, zaman zaman da makalelerimizin notlar kısmında değindiğimiz üzere, şimdiye değin *Selçuklu* tarihiyle ilgili araştırmalara büyük ölçüde yansıtılmamıştır. Bu nedenle bundan sonra *Selçuklularla* ilgili yapılacak araştırmalarda, yenilik taşıyan bu bilgilerin yer alacağına inanıyorum. Üç makale halinde yayınladığımız bu çalışmalarımızın, özellikle *Arapça* bilmeyen, fakat yetenekli *Selçuklu tarihinin Türk araştırmacıları* için yararlı olacağını ümit ediyor, dolayısıyla da onlardan, bu konuda özgün ve değerli eserler hazırlamalarını bekliyoruz¹⁸⁶.

Türk Tarih Kurumu

¹⁸⁶ *Türk Tarih Kurumu* tarafından çıkarılan *Belgeler Dergisi*'nde yayımlanan üç makalemi bir kitapta toplayıp yayımlama planı yapmaktayım.

Benim özellikle *Arapça* kaynaklardaki *Selçuklularla* ilgili bilgileri *Türkçe* olarak değerlendirip yayımlama çalışmalarına paralel olarak *DTC. Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Profesörü Dr. Mürsel Öztürk* de *Farsça* kaynaklardan

1- Alâaddin Ata Melik Cüveynî: *Tarih-i Cihangüşa* (Ankara 1988),

2- Erdeşir-i Esterâbâdî: *Bezm u Rezm* (Ankara 1990),

3- İbn Bîbî: *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, 2 cilt (Ankara 1998)

adlı kaynak niteliği taşıyan eserleri, *Türkçeye* çevirip *Kültür Bakanlığı* yayınları arasında yayımlanmıştır. Bu nedenle sayın Profesör ü kutlar ve bu husustaki çalışmalarını sürdürmesini bekleriz.